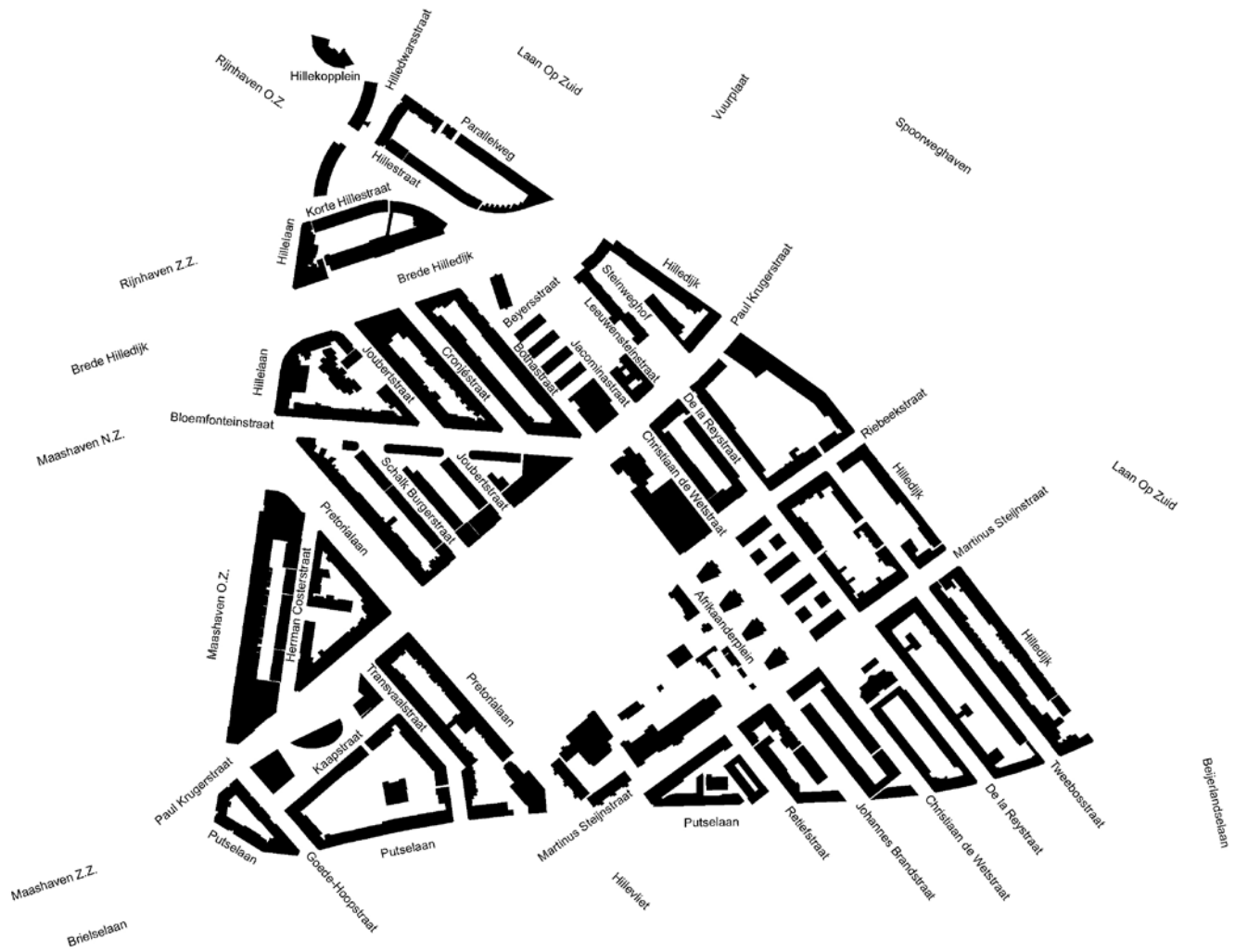

Afrikaanderwijk

cultuurhistorische en ruimtelijke karakteristiek
september 2007

Straatnamen

Afrikaanderwijk

cultuurhistorische en ruimtelijke karakteristiek

In opdracht van Vestia Rotterdam Feijenoord

september 2007

Els Bet
Heide Hinterthür
Leon van Meijel

stedebouwkundige, Den Haag
architect, Topaz Architecten, Amsterdam
architectuurhistoricus, Van Meijel adviseurs, Nijmegen

inhoud

inleiding	7
een eeuw Afrikaanderwijk	9
randen	17
Maashaven	21
Brede Hilledijk	33
Putselaan	41
binnenwerk	49
structuur	51
straatruimte en bebouwing	55
hoek	63
lappendeken	69
Afrikaanderplein	89
structuur	91
straatruimte en bebouwing	98
hek	102
park	104
aanbevelingen	113
bronnen	124
straatnamenkaart	2
oriëntatiekaart	127

inleiding

aanleiding

De Afrikaanderwijk bevindt zich anno 2007 midden in een grootschalig transformatieproces. Woningen worden opgeknapt, verbouwd, gesloopt en vernieuwd. Aan de randen van de wijk zijn de Kop van Zuid en Parkstad in ontwikkeling. Voor Vestia - eigenaar van een groot deel van de woningen in de Afrikaanderwijk - zijn de aanstaande (ver)bouwopgaven en herpositionering van de wijk aanleiding geweest om de volgende vragen te stellen. Wat bepaalt het specifieke karakter van de Afrikaanderwijk in ruimtelijke zin? Hoe en met welke fysieke middelen kan de sfeer en het gevoel van de Afrikaanderwijk in de toekomst behouden blijven of versterkt worden? Om deze vragen te kunnen beantwoorden, is inzicht nodig in de cultuurhistorische en ruimtelijke karakteristiek van de wijk. Om dat inzicht te verschaffen heeft Vestia een onderzoekopdracht verstrekt aan Els Bet (stedenbouwkundige), Heide Hinterthür (architect) en Leon van Meijel (architectuurhistoricus). Het onderzoek heeft primair betrekking op het oorspronkelijke, huidige en toekomstige ruimtebeeld.

opdracht en opzet

Het doel van het onderzoek naar de cultuurhistorische en ruimtelijke karakteristiek van de Afrikaanderwijk is tweeledig. Enerzijds moet het inzicht verschaffen in de ontstaansgeschiedenis en de opbouw van de wijk, anderzijds moet het randvoorwaarden bieden voor toekomstige ingrepen in de bebouwing en de buitenruimte. De randvoorwaarden bieden op een inspirerende, beeldende, aansprekende en ongedwongen wijze aanknopingspunten voor de ontwerpers. Daarom is gekozen voor het format van een praktisch handboek, waarin de relevante cultuurhistorische, stedenbouwkundige en architectonische thema's met veel en afwisselend beeldmateriaal worden geïllustreerd. Het handboek begint met een inleidend historisch hoofdstuk waarin de geschiedenis van de Afrikaanderwijk in vogelvlucht wordt behandeld. Daarna volgen drie hoofdstukken waarvan de indeling is bepaald door de belangrijkste ruimtelijke hoofdtypen in de wijk: de randen, het binnenwerk en het Afrikaanderplein. Aan de hand van subtypen zoals de dijk, straatwanden en bijzondere bebouwing, zijn vervolgens de cultuurhistorische en ruimtelijke karakteristieken in tekst en beeld getypeerd.

betrokkenen

Het onderzoek is in het voorjaar van 2007 uitgevoerd door Els Bet, stedenbouwkundige te Den Haag, Heide Hinterthür van Topaz Architecten in Amsterdam en Leon van Meijel, architectuurhistoricus van cultuurhistorisch adviesbureau Van Meijel adviseurs, Nijmegen. De begeleiding van het project was in handen van Hans Moerenhout, Jenny Schakelaar, Peter Willems, Inger Pons en Josephine Verhoef van Vestia.

uitsnede topografische kaart 1874
copyright © 2007, dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn

uitsnede topografische kaart 2004
copyright © 2007, dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn

een eeuw Afrikaanderwijk

uitsnede topografische kaart 1874 - copyright © 2007, dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn

uitsnede topografische kaart 1899 - copyright © 2007, dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn

In dit hoofdstuk wordt de rijk geschakeerde geschiedenis van de Afrikaanderwijk in het kort beschreven. De onderwerpen die in dit overzicht worden aangestipt, krijgen een uitwerking in de thematische teksten verderop in het handboek.

sprong over de rivier

De Afrikaanderwijk maakt ruim een eeuw deel uit van de Rotterdamse stadsgeschiedenis. Tot 1869 lagen de opgehoogde buitendijkse gronden ten noorden van de (Brede) Hilledijk in de gemeente Charlois. De uitgestrekte Hillepolder ten zuiden van deze dijk behoorde tot 1894 toe aan deze gemeente. Dit polderlandschap was sinds de middeleeuwen gekoloniseerd en voornamelijk voor agrarische doeleinden in gebruik genomen. Meteen na de annexaties in 1869 en 1894 begon de verstedelijking. Rotterdam had namelijk grote behoefte aan extra ruimte voor nieuwe havens, pakhuizen en woningen omdat de historische binnenstad vol raakte (zie topografische kaart 1874).

havenwerken

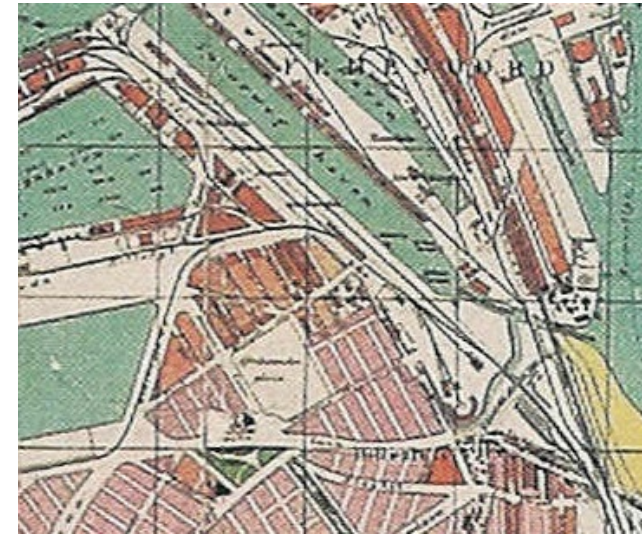
In de periode 1887-1905 werden achtereenvolgens de Rijnhaven en de Maashaven gegraven. In de havenontwerpen van ir. G.J. de Jongh was geen plaats meer voor de pleisterplaats Katendrecht. Honderden woningen en buitenverblijven werden gesloopt. De nieuwe insteekhavens bleken al snel een groot succes. In de ruime bekkens konden zeeschepen op stroom worden gelost. De overslag van goederen groeide en het aantal fabrieken en pakhuizen nam toe. De bedrijvigheid in de havens trok veel nieuwe arbeiders aan. De nieuwkomers kwamen vooral van de Zuid Hollandse eilanden en de provincies Zeeland en Noord Brabant, waar op dat moment een landbouwcrisis heerste. Zij vestigden zich bij voorkeur in de oude stad. De omgeving van de havens was namelijk geen geliefde woonplek vanwege de geïsoleerde ligging. De verbindingen met de binnenstad op de noordoever waren beperkt. De paardentram ging niet verder dan het Noordereiland. Terwijl de havenactiviteiten rond 1900 expandeerden, vorderde de woningbouw in de Afrikaanderwijk juist langzaam. Op dat moment was alleen de Hillekop volgebouwd. Het gebied ten zuiden van de Brede Hilledijk was een lege polder, met uitzondering van het Zuidoostelijk Stoomgemaal op de kop van de Hillevliet en een paar rijtjes eengezinswoningen en enkele kleine fabrieken in de omgeving van de Jacominastraat (zie topografische kaart 1899).

uitbreidingsplan

De stadsuitbreiding had omstreeks de eeuwwisseling een gefragmenteerd en willekeurig karakter. Op Zuid lag het primaat bij de havenwerken. De woningbouw was een optelsom van stratenplannen en woningbouwprojecten, die zich tussen de goederenspoorlijnen voegden. De Woningwet van 1901 bracht hierin verandering. Krachtens deze wet moest Rotterdam een algemeen uitbreidingsplan voor de hele stad opstellen. In 1903 bracht ir. G.J. de Jongh zijn eerdere havenontwerpen en stratenplannen samen tot één geheel. Voor de Afrikaanderwijk resulteerde dat in een - aan de polderstructuur ontleend - rechthoekig stratenpatroon met een uitgespaard rechthoekig plein tot aan de Putselaan, een nieuwe hoofdroute (zie uitsnede uitbreidingsplan 1903). Hoewel dit gedeelte van het uitbreidingsplan niet officieel werd vastgesteld, lag het wel jarenlang ten grondslag aan de verstedelijking van de Afrikaanderwijk. Eén opmerkelijk element uit het plan is echter nooit gerealiseerd, het driehoekige wandelpark ten zuiden van de Putselaan.

Afrikaanderwijk

Op 6 juli 1901 bracht Paul Kruger een bezoek aan Rotterdam. Hij was voormalig president van de Zuid-Afrikaansche Republiek en leider van de opstand van de Afrikaanders tegen het Britse bestuur tijdens de Tweede Boerenoorlog (1899-1902). In Nederland bestond grote sympathie voor de Boeren, die als nazaten van de Hollandse kolonisten werden gezien. Daarom besloot het stadsbestuur van Rotterdam om hen te gedenken in de naamgeving van de nieuwe straten in de wijk in aanbouw. De straatnamen werden ontleend aan toponiemen (Bloemfontein, Pretoria, Transvaal, Kaap, Natal, Goede Hoop) of generaals en leiders van de Afrikaners (Paul Kruger, Louis Botha, Christiaan de Wet, Koos de la Rey, Piet Cronjé, Piet Joubert, Martinus Steijn, Pieter Retief en Willem Schalk Burger). Vijf van deze heren werden als borstbeeld vereeuwigd in de gevel op de hoek van de Bloemfonteinstraat en de Bothastraat. Onder de bustes staat de korte lofzang: 'honor cui honor', ere wie ere toekomt (zie foto).

uitsnede uitbreidingsplan De Jongh 1903

hoek Bloemfonteinstraat - Bothastraat

uitsnede topografische kaart 1919 - copyright © 2007, dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn

uitsnede topografische kaart 1935 - copyright © 2007, dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn

woningbouw

Tussen 1900 en 1930 werd de straten ten zuiden van de (Brede) Hilledijk geleidelijk volgebouwd (zie topografische kaarten). De woningbouw voltrok zich grofweg van noord naar zuid. De nadruk lag eerst op het gebied ten oosten van de Pretorialaan. Particuliere aannemers bouwden hier vooral huizen in drie bouwlagen met beneden- en bovenwoningen en een kap. De architectuur werd vooral gekenmerkt door de decoratieve stijlkenmerken van de neorenaissance. In de jaren twintig werden de laatste gaten gedicht, en de straten ten westen van de Pretorialaan volgebouwd met huizen in drie en vier bouwlagen met een kap of plat dak. Ook toen betrof het hoofdzakelijk beneden- en bovenwoningen, elk met een eigen voordeur aan de straat of in enkele gevallen een portiek. In vergelijking met de huizen in neorenaissance-stijl was de architectuur tijdens het interbellum overwegend sober: vlakke bakstenen gevels zonder historiserende ornamentiek, maar met spaarzame accenten in de vorm van siermetselwerk en glas-in-loodramen. Soms werden erkers en kleine balkons aan de straatzijden toegepast. Het verschil in gevelbeeld tussen de eerste en tweede bouwstroom is goed te zien in respectievelijk de oostelijke en de westelijke straatwand van de Pretorialaan.

voorzieningen

De toestroom van arbeidersgezinnen met verschillende geloven kwam in de Afrikaanderwijk tot uitdrukking in de bouw van verschillende kerkgebouwen op markante plekken in en net buiten de wijk. Aan het Putseplein bouwde architect W.C. Coepijn in 1900-1901 een gereformeerde kerk. Ruim tien jaar later stond aan de noord-oostzijde van het Afrikaanderplein een rooms katholiek bolwerk met onder andere een parochiekerk en een nonnenklooster. De nonnen gaven op de Franciscus- en Mariaschool les aan jonge geloofsgenoten uit de buurt. Protestantse kinderen konden vanaf 1909 terecht in de Da Costaschool aan de Martinus Steijnstraat. Andere scholen voor lager onderwijs in de Afrikaanderwijk waren de Havenschool aan de Brede Hilledijk (gesloopt), de Openbare Scholen aan de Joubertstraat en de Herman Costerstraat (nu Nelson Mandelaschool) en de Tweeboschool op het binnenterrein achter de Christiaan de Wetstraat (nu een peuterspeelplaats). Het meest opvallende schoolgebouw was de gemeentelijke HBS uit 1925-1927 aan het Afrikaanderplein, nu een moskee (foto boven). De detailhandel in de Afrikaanderwijk was gevarieerd. De kleine middenstanders vestigden zich aanvankelijk vooral aan de havenkant in de Hillelaan en de kop van de Pretorialaan (foto's midden en onder). Later werd het lint van winkels en cafés doorgetrokken naar de Maashaven OZ en de Paul Krugerstraat. Deze winkelstraten hadden een compleet aanbod voor de dagelijkse levensbehoeften. Schippers en arbeiders gingen er op zoek naar eten, een borrel, een vrouw en een bed. In de verschillende cafés werd het werk verdeeld, het loon betaald en de afspraakjes gemaakt. Verspreid over de wijk waren ook nog buurtwinkels en cafés gevestigd, vooral op de straathoeken. De detailhandel is thans vooral geconcentreerd in de Pretorialaan en de Paul Krugerstraat.

rampspoed

Met uitzondering van de havens kwam de Afrikaanderwijk redelijk ongeschonden uit de Tweede Wereldoorlog. Daarna sloeg het onheil alsnog twee keer hard toe.

Op zondag 1 februari 1953 zorgden storm in combinatie met springtij voor extreem hoge waterstanden. Bij de Maashaven stroomde het water over de dijk (foto boven). Binnen enkele uren stonden de straten en de kelders van de Afrikaanderwijk blank. De watersnood veroorzaakte dagenlang grote overlast en veel schade. Naar aanleiding van deze ramp werden in 1960 de kaden aan de Maashaven OZ en de Hillelaan alsmede de (Brede) Hilledijk opgehoogd. Tegelijkertijd begon de gemeente met de aanleg van de bovengrondse metro, die in 1968 gereed was (foto onder). Door deze ingrepen was er geen plaats meer voor de markt. De kramen verhuisden in 1964 voorgoed naar het Afrikaanderplein en de Pretorialaan. Hierdoor én door het afnemen van de havenactiviteiten raakte de winkelstand aan deze zijde van de buurt in verval. Het dynamische havenleven trok langzaam weg uit de Afrikaanderwijk.

In augustus 1972 onderging de Afrikaanderwijk wederom een beproeving. De buurt was enkele dagen het toneel van heftige rellen tussen Nederlanders en Turken, die sinds enkele jaren massaal werden geworven voor het werk in de haven. Autochtone buurtbewoners bestormden pensions in de Paarlstraat (inmiddels opgeheven) en de Goede Hoopstraat, waar huisjesmelkers kamers verhuurden aan gastarbeiders. Deze uitbarsting was het gevolg van wederzijds onbegrip en een gebrekkig huisvestingsbeleid.

stadsvernieuwing

Na deze volkswoeede kreeg het stadsbestuur meer aandacht voor de problemen in de vooroorlogse wijken. In een poging om het contact tussen de burgers en de overheid te verbeteren, werden de Afrikaanderwijk, Feijenoord, Noordereiland en Katendrecht op 27 juni 1977 samengevoegd tot één nieuwe deelgemeente. Bovendien werd de Afrikaanderwijk aangewezen als stadsvernieuwingsgebied. In de jaren zeventig en tachtig werden veel particuliere huurwoningen opgeknapt en nieuwe voorzieningen aan de buurt toegevoegd (foto midden). Hiervoor was veel overheidssubsidie nodig. Met de vernieuwing van de Hillekop aan het einde van de jaren tachtig begon een nieuwe fase in de stadsvernieuwing. Instandhouding en renovatie van oude woningen maakten plaats voor grootschalige sloop en vervangende nieuwbouw (foto onder). Verspreid over de buurt werden verpauperde woonblokken vervangen door experimentele projecten met een eigentijdse vormgeving en een afwijkende verkaveling. Deze koers kreeg later een vervolg in de herontwikkelingsplannen voor de Kop van Zuid en de Parkstad. De voormalige havengebieden aan de randen van de Afrikaanderwijk worden omgevormd tot aantrekkelijke woonmilieus met veel stedelijke voorzieningen. De nieuwe relaties met de omgeving, het water en de noordoever zorgen voor een opwaardering van de Afrikaanderwijk en halen haar uit het isolement.

uitsnede topografische kaart 2004 - copyright © 2007, dienst voor het kadaster en openbare registers

dakdozen, hoek Bloemfonteinstraat - Joubertstraat

nieuwbouw en renovatie in de De la Reystraat

randen

Maashaven	21
Brede Hilledijk	33
Putselaan	41

De randen van de Afrikaanderwijk zijn onderdeel van drie lange lijnen die van groot belang zijn voor de hele stad. Alleen al door de randen neemt de wijk een bijzondere positie in. De Afrikaanderwijk is de schakel tussen het nieuwe Rotterdam (Kop van Zuid, Parkstad) het grootschalige rivier- en havenlandschap en de oude woonstad op Zuid. De Afrikaanderwijk is wel niet de Kop maar misschien wel het Hart van Zuid.

1. Maashaven OZ -Hillelaan:

Onderdeel van de lijn die de centra van Noord en Zuid met elkaar verbindt: Zuidplein, Dordtse laan (de mooiste laan van Zuid), Maashaven, Rijnhaven, Erasmusbrug (panoramische route, zuidse tegenhanger van de Maasboulevard), Coolsingel (dé hoofdstraat van Noord).

2. Brede Hilledijk:

De dijk loopt van de kop van Katendrecht met het meest weidse uitzicht over de rivier naar de kop van het Zuiderpark in Vreewijk.

De dijk is de 'rode draad van Zuid': de hartlijn van Katendrecht, het toekomstig raakvlak met Parkstad, de Groene Zoom van de Afrikaanderwijk en de Boulevard Zuid.

3. Putselaan:

Onderdeel van de lijn die langs de zuidelijke rivieroever voert:

Waalhaven, Maastunnel, Brielselaan, Metro Maashaven, Putselaan, Moskee, Parkstad en in de toekomst misschien naar de overkant?

Maashaven OZ / Hillelaan

cultuurhistorie: havenwerken

Van oudsher ligt de meest levendige kant van de Afrikaanderwijk aan de westzijde. Hier raakt de buurt letterlijk haar oorsprong en 'blauwe' levensader: de Rijn- en Maashaven. Na de annexatie in 1869 van het gebied ten noorden van de (Brede) Hilledijk werd in 1887-1893 de Rijnhaven gegraven. Na de annexatie van de gehele gemeente Charlois in 1894 werd de dubbel zo grote Maashaven aangelegd in de jaren 1898-1905. De bagger werd gebruikt voor het ophogen van het schiereiland Katendrecht en voor de geleidelijke overgang in hoogte tussen de nieuwe kades en de polder. De Rijn- en Maashaven weken sterk af van de tot dan toe gebruikelijke smalle kanaalhavens haaks op de rivier, zoals op Feijenoord. De nieuwe insteekhavens werden stroomopwaarts gericht. De bekkens waren zo ruim dat de lading van zeeschepen 'op stroom' kon worden gelost in langs zij gelegen binnenschepen. In de Maashaven bestond de lading vooral uit graan dat via drijvende graanelevatoren op rivierschepen werd overgeslagen voor verder transport. In veel mindere mate vond de overslag plaats aan de kades. Daar zorgden laadbruggen en kranen op verrijdbare onderstellen voor de overslag van de lading in pakhuizen of op goederentreinen. Rond de Rijn- en Maashaven verrezen houten loodsen, bakstenen fabrieken en betonnen silo's. Deze gebouwen stonden weliswaar buiten de Afrikaanderwijk, maar waren (en zijn) nadrukkelijk aanwezig in het stadsbeeld vanwege de grote omvang, het afwijkende materiaalgebruik en de situering in de zichtassen van straten.

De korte zijden van de Rijn- en Maashaven waren onbebouwd en vormden een open front. Hier lagen de rivierschepen zij aan zij te wachten op vracht (foto links). Loopbruggen leidden naar de wal die de functie van de doorgestoken dijk overnam (foto rechtsboven). Achter de wal lag het tracé van de Hillelaan en de Maashaven OZ, een nieuwe hoofdroute aan de rand van de Afrikaanderwijk. Hier vestigden zich talrijke kleine middenstanders met een kruidenierswinkel of een café. De middenberm van de brede boulevard bood tot 1960 twee keer per week plaats aan de markt: een vis-, groente- en fruitmarkt op de Maashaven OZ en een rommelmarkt op de Hillelaan. In dat jaar werd begonnen met het op Deltahoogte brengen van de kaden en de aanleg van de metrolijn. Het eerste metrotraject van bijna zes kilometer liep van het Centraal Station naar het Zuidplein. Deze Noord-Zuidlijn (later Erasmuslijn genoemd) was in 1968 gereed. Ter hoogte van de Afrikaanderwijk en verder zuidwaarts werd een betonnen viaduct gebouwd met metrohaltes bij beide havens (foto rechtsonder). Het viaduct rust op een reeks taps toelopende betonnen pijlers die de constructie een expressieve uitdrukingskracht verlenen. De ruime interval van 33 meter tussen de pijlers houdt het zicht open vanuit de wijk op de havens en vice versa. Dat heeft echter niet kunnen voorkomen dat de hechte verknoping tussen de havens en de Afrikaanderwijk grotendeels verloren is gegaan.

Rijnhaven, meelfabriek Latenstein

metrostation Rijnhaven

cultuurhistorie: industrieel verleden

De Afrikaanderwijk heeft haar rijke industriële verleden vooral te danken aan de bedrijvigheid in de aangrenzende havens en de daarmee verbonden spoorverbindingen. Bedrijven vestigden zich hier vanwege de moderne en snelle transportmogelijkheden over water en rails. Havenarbeiders huurden een woning in de buurt vanwege de nabijheid en het continue aanbod van werk. Het meeste werk was te vinden rond de havenbekkens. Daar werden goederen per schip aangevoerd en voor verder transport direct overgeslagen op andere schepen en goederentreinen, of in afwachting van verdere distributie en bewerking opgeslagen in pakhuizen en fabrieken (foto rechtsboven). Aan de kades maakten laadbruggen, kranen op verrijdbare onderstellen en goederenspooren de overslag mogelijk. De meeste kranen zijn inmiddels uit het stadsbeeld verdwenen. De rails zijn daarentegen nog gedeeltelijk intact, ook in de woonstraten van de Afrikaanderwijk.

Aan de Rijn- en Maashaven stond oorspronkelijk een groot aantal pakhuizen. Rond 1900, kort na de aanleg van de havens, werden onder andere het Blauwhoedenveem, het Leidsche Veem, het pakhuis Santos en de Maashavensilo gebouwd. Een tweede bouw golf, direct na de Tweede Wereldoorlog, resulteerde in de bouw van onder meer de pakhuizen Eersteling, Japan, China, Korea, Siam, De Molukken en een forse uitbreiding van de Maashavensilo. Op twee na zijn deze pakhuizen allemaal in de jaren negentig gesloopt voor de herontwikkeling van Katendrecht en de Kop van Zuid. Pakhuis Santos aan de Brede Hilledijk (architecten J.P. Stok Wzn. & J.J. Kanters, 1903) en de Maashavensilo aan de Brielselaan (architecten J.P. Stok Wzn., 1910 en architectenbureau Brinkman & Van der Vlugt, 1952) staan beide prominent in de zichtassen van een aantal belangrijke

straten en zijn daarom van uitzonderlijk belang voor het stadsbeeld van de Afrikaanderwijk (resp. foto's midden en links). Hetzelfde geldt voor de graansilo- en kantoortorens van meelfabriek Latenstein op Katendrecht (architecten J.J.M. Vegter & A. Aronsohn, 1951-1964), en in iets mindere mate voor meelfabriek Meneba aan de Brielselaan (architecten M. Brinkman, J.A. Brinkman & M.J.L. Gadron, 1913-1953).

In de Afrikaanderwijk zelf stonden verspreid over de wijk enkele kleine werk- en opslagplaatsen. Verder was in de buurt alleen op beperkte schaal sprake van industriële activiteit. Deze was geconcentreerd aan het noordoostelijke uiteinde van de Paul Krugerstraat. Op de plek waar nu het zwembad staat, stond sinds 1894 verffabriek 'Hillesluis'. Voor die tijd was in het gebouw een cokesfabriek gevestigd. Naast de verffabriek, op de hoek met de Jacominastraat, stond de directeurswoning van J.G. Sissingh. Deze gebouwen zijn gesloopt maar de bedrijfshistorie is niet helemaal verloren gegaan. De inventaris van de verffabriek is namelijk overgebracht naar het museum De Dubbele Palmboom in Delfshaven. Schuin tegenover de verffabriek, op de hoek met de Hilledijk, stonden de Bedveren- en kapokfabriek J.C. Klütgen en het Expeditiebedrijf König & Co. Rond 1965 zijn ook deze bedrijven gesloopt om plaats te maken voor het hoofdkantoor van het Nederlands Taleninstituut. Wel bewaard is het voormalige kantoorgebouw van Thomsen's Havenbedrijf uit 1903 op de hoek van de Brede Hilledijk en de Joubertstraat (foto rechtsonder). Ook hier ontwierp de Rotterdamse architect J.P. Stok Wzn. Een imposant gebouw met een ronde hoektoren op een strategische plek aan de goederenspoorlijnen tussen de havens en het emplacement.

Maashaven en Katendrecht

Pakhuis Santos

voormalige vestiging Thomsen's Havenbedrijf

ruimtebeeld en ontwerpogave

De westrand van de Afrikaanderwijk ligt aan het allermooiste uitzicht van Rotterdam. Ruim anderhalve kilometer vrij zicht over het water van de Maashaven en de Rijnhaven, met daarachter, laag voor laag, de grote silo's de nieuwe woontorens en de kranen van de Waalhaven. De relatie tussen de wijk en het water is indirect en moeizaam. Dit heeft verschillende oorzaken:

Hoogteverschil

De oever van de Maashaven is ook de waterkering. Het hoogteverschil bedraagt ca 2,5 meter. Het hoogteverschil is niet in een continu profiel opgelost:

- 1- in het profiel van de weg (Brielselaan - Paul Krugerstraat)
- 2- in het bouwblok (Bouwblok langs Maashaven OZ)
- 3- m.b.v. keermuur (Pretoriaalaaan - Hilledijk)
- 4- de Hillekop ligt buitendijks, hier is geen groot hoogteverschil meer aanwezig.

Druk verkeer

Een drukke verkeersweg, die slechts oversteekbaar is op drie plekken, waarvan maar een met zicht op het water (bij de Hillekop).

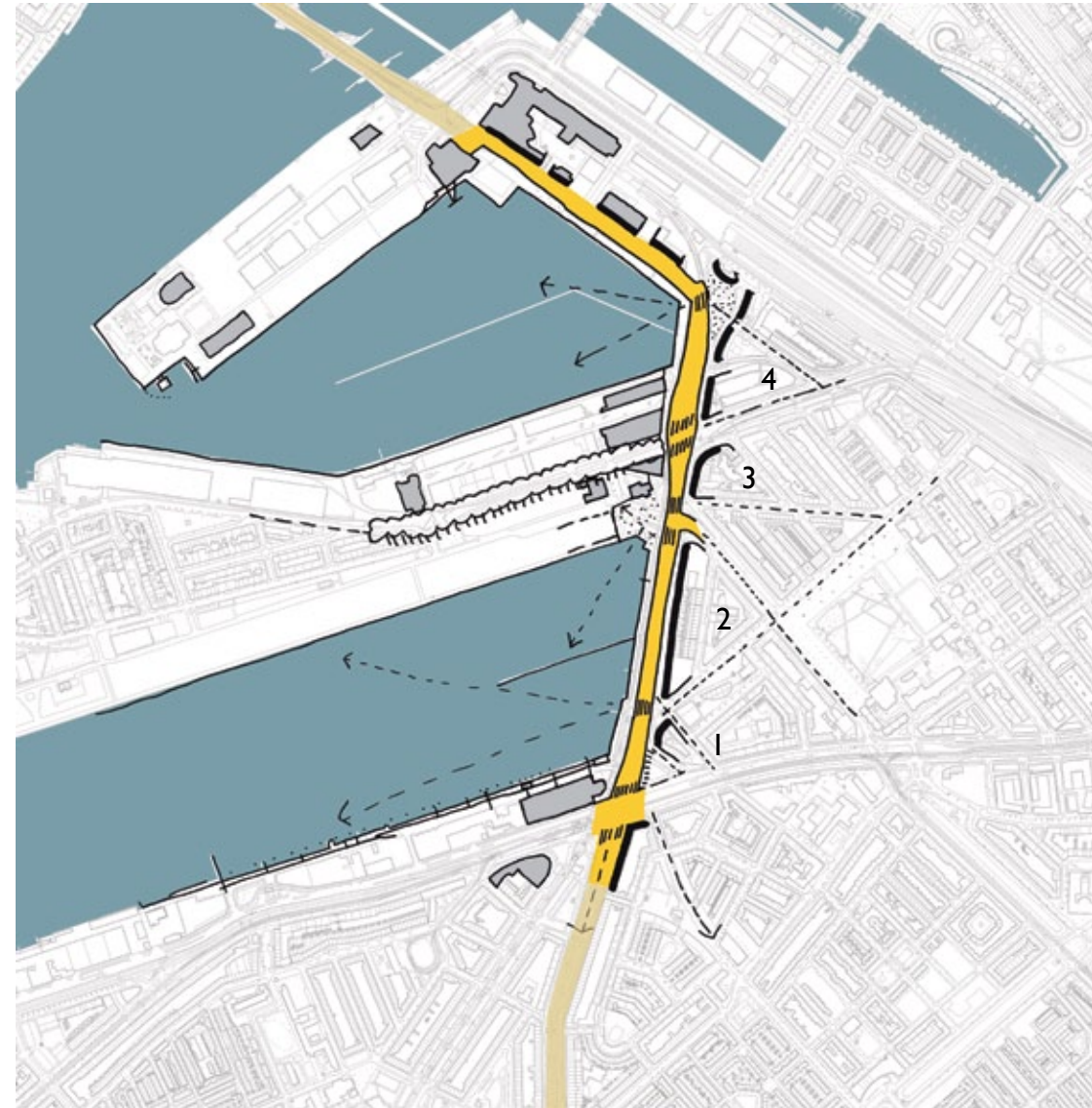
Oversteken zijn primair gekoppeld aan metro.

Geen zicht op het water

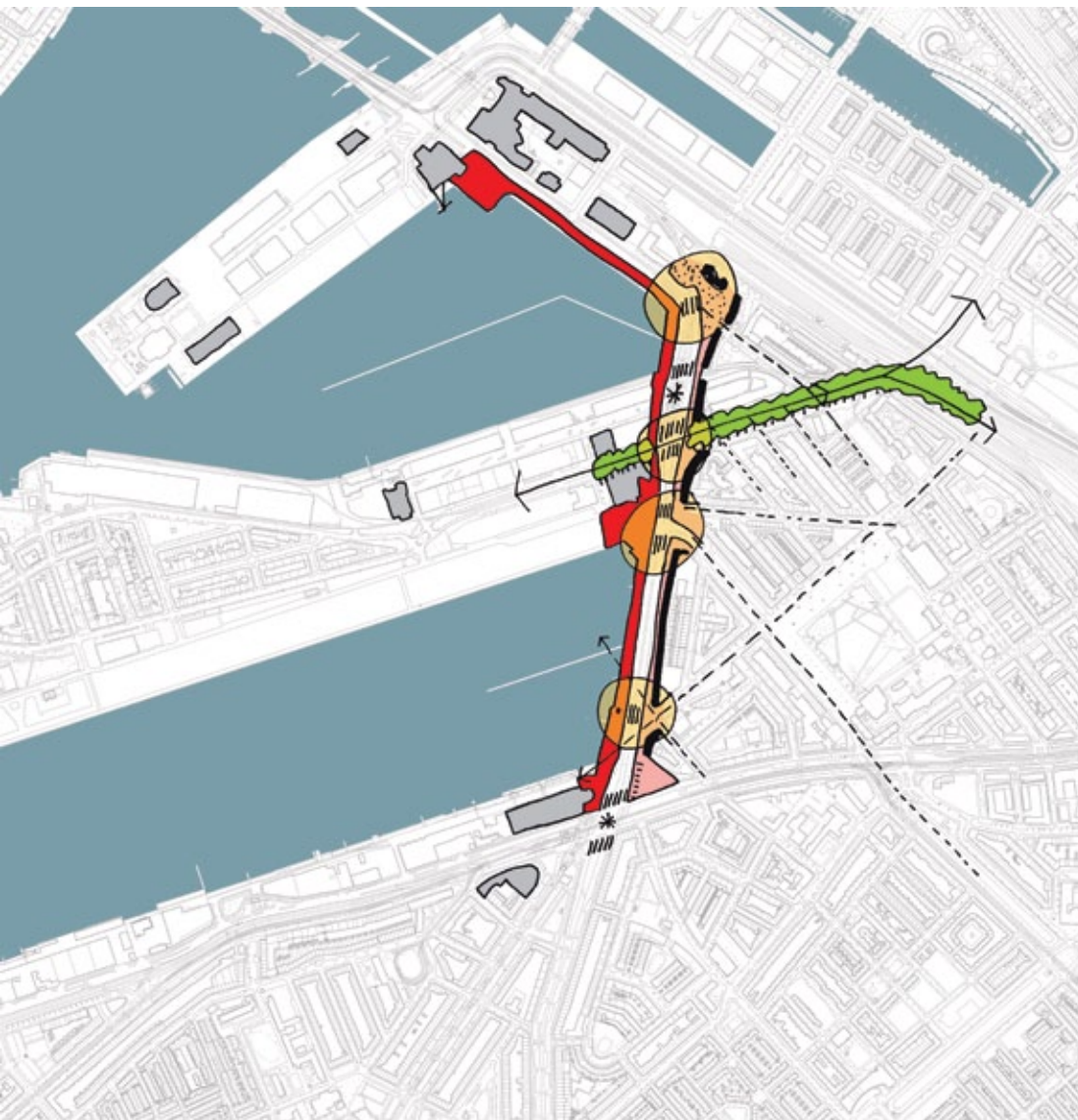
De straten zijn gericht op de knooppunten Hilledijk en Putselaan en niet op het water. Het water is vanuit de wijk indirect aanwezig door de silo's en de vergezichten op de Erasmusbrug aan het einde van de straten.

Geen functionele relatie

Met het verdwijnen van de havenactiviteiten en later de aanlegplaatsen voor de binnenvaart is ook het draagvlak voor de winkels en horeca in de bebouwingsrand verdwenen (eten, vrouw en bed). Van de vanzelfsprekende oversteekbaarheid die uit oude foto's spreekt is geen sprake meer.

Deze rand van de wijk is het visitekaartje van Zuid.

Het is de opgave om de rand van de wijk en de havenbekkens als een samenhangend ruimtelijk geheel ervaarbaar te maken. Het verkeer zal altijd een barrière vormen. Aan weerskanten daarvan moet elke kant zijn eigen kwaliteit hebben.

Langs de waterkant:

Verlengen van de bestaande promenade; van Metro Maashaven naar het nieuwe Luxor, in de beschutting van het metroviaduct en met misschien ooit een uitspanning.

Langs de rand van de wijk:

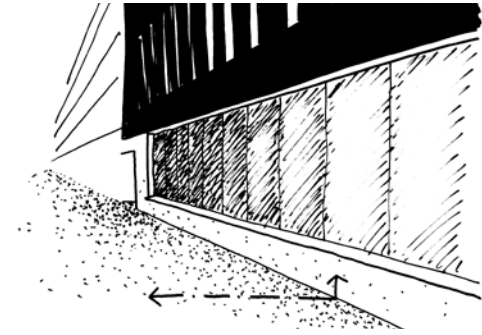
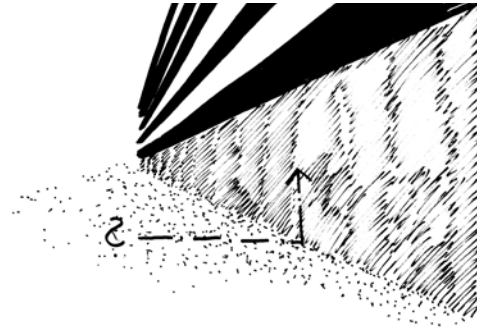
Een continu profiel vanaf de Putselaan tot de Hillekop, de nieuwe stoep bij Maashaven OZ belooft veel, breed, op voldoende afstand van het drukke verkeer door fietspad en bomenrij, en een beschutte ruimte als de bomen groot zijn. Op termijn een betere programmering (en detaillering) van de begane grond zodat er ook een reden is om er te komen.

Tussen rand en waterkant:

Ontspannen, brede en overzichtelijke oversteekplaatsen bij elke straat, niet alleen naar de Metro en de Supermarkt maar ook naar de Waterkant.

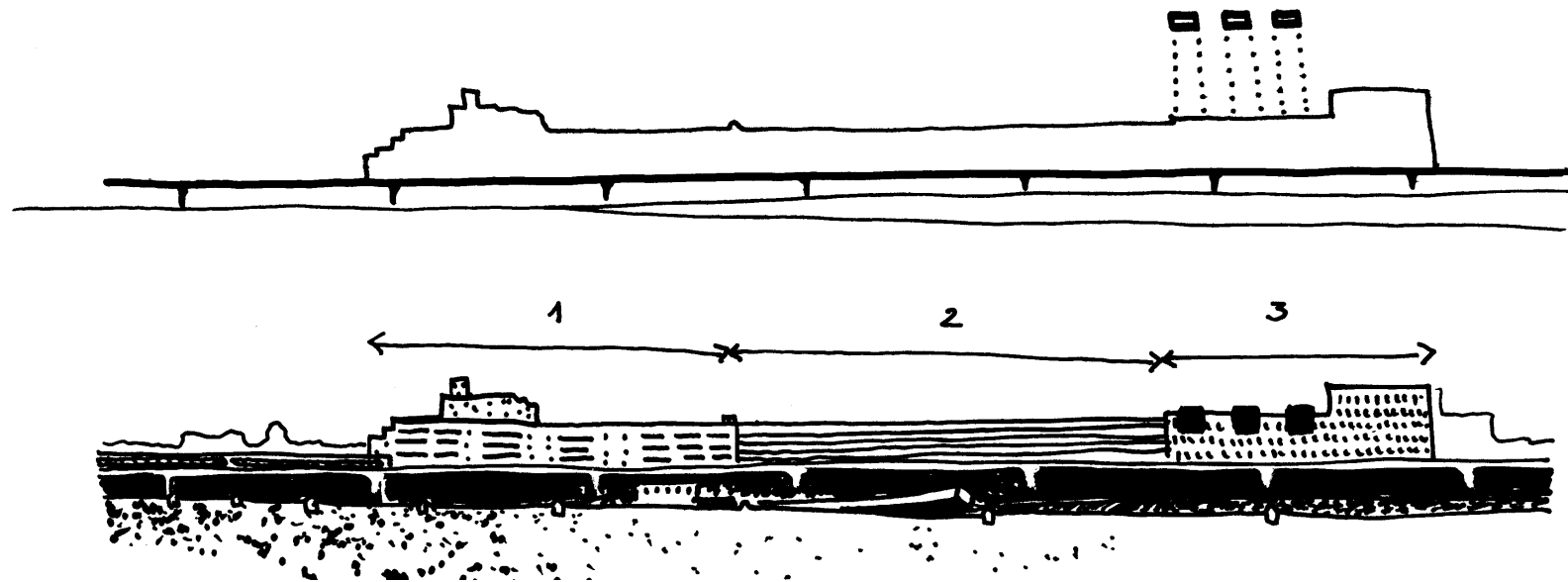
De uitstraling van de plint bepaalt voor een groot deel de sfeer van de aangrenzende openbare ruimte: een schuifpui tussen boulevard en woonkamer, een omtimmerd terrasje dat plompverloren en wat provisorisch op het trottoir staat, glasvlakken die zonder borstwering of plint koud aankomen op het maaiveld – het zijn oplossingen die thuis horen in een informele straatruimte, maar niet langs een ruimte die een boulevard had kunnen zijn. Een gelaagde overgang was hier meer op z'n plaats geweest, zoals te zien in de uitwerking van het Deelgemeentekantoor (tek. en foto rechts).

In het overhoekse perspectief gezien vanuit het kruispunt bij het metrostation Maashaven zijn de hoek van het deelgemeentekantoor en de hoogbouw van de Hillekop kop en staart van de randbebouwing.

Mede door de verschillende positioneringen van de bebouwing – onderlangs de dijk of juist erbovenop – ervaar je de bebouwing niet als een continue wand. Het zijn de hoeken die het meest pregnat zijn.

Door de diverse en kleinschalige invulling met bedrijfjes, cafés en entreegebieden is de plint in de hoekbebouwing Bloemfonteinstraat/Hilledijk het meest afwisselend.

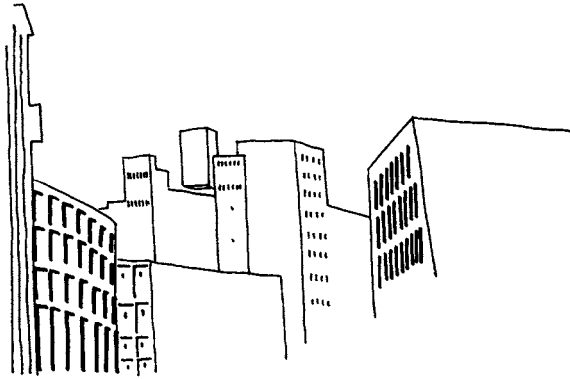
Frontaal aanzicht Maashaven OZ. gezien vanuit de grote afstand (Katendrecht):

In de uitwerking is onvoldoende rekening gehouden met het beeld vanuit de grote afstand. Door de drie verschillende architectonische uitwerkingen wordt de wand onvoldoende een samenhangende architectonische eenheid. Er was meer overeenkomst van de hoeken (kop en staart) wenselijk

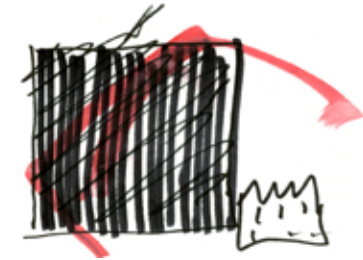
geweest. De wand als geheel mist een heldere contour en geleiding. De uitwerking van de dakcontour bij het deelgemeentekantoor (rechte hoek), waar door de drie dakopbouwen een extra schaalniveau is toegevoegd, zou hiervoor een geschikte aanpak zijn geweest.

Afstemming van de schaal en het contrast van gevelpatronen. Elk gebouw heeft één gevelprincipe.

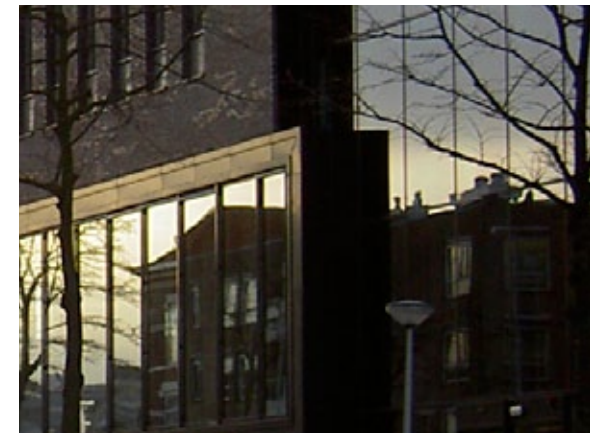
Confrontatie silo/havenbebouwing-woonbebouwing. Schaalcontrast: volumeopbouw, silhouet, gevelconcept, materiaal, kleurbeeld, detaillering.

Er is een hecht ensemble ontstaan samen met het witte nieuwbouwblok uit de jaren '90 en de silo's aan de Maashaven. De nieuwbouw van het Deelgemeentekantoor sluit aan bij de grootschalige volumeopbouw, de kloeke vorm en contour van de silo's, de donkere kleur benadrukt de autonomie van het gebouw

en bindt tegelijk de andere twee gebouwen tot een contrastrijk 'boeket' (eenheid in verscheidenheid). Tegenover de rauwheid van het ensemble uit de verte (de dakcontour en de bovenbouw) staat de verfijning van de materialisering van dichtbij. Het is prettig

om erlangs te lopen. De plint is tegelijk monumentaal in de vormgeving en tactiel in de materialisering. De monumentale uitwerking is mogelijk gemaakt door het openbare programma in plaats van een woonbestemming.

(Brede) Hilledijk

cultuurhistorie: polder en dijken

Wie Afrikaanderwijk zegt, denkt niet meteen aan een polder. Deze buurt is evenwel gebouwd in het noordelijke deel van de eeuwenoude Hillepolder (kaart rechtsboven). Dat is nog steeds goed te zien omdat de polder destijds niet is opgehoogd. Alle hoofdkenmerken van de polder zijn aanwezig. Kaden en dijken omringen de laag gelegen woonbuurt. De meeste straten en langgerekte bouwblokken volgen het rechtlijnige patroon van de voormalige poldersloten. Op de hoek van de Pretoriaaan en de Putselaan staat sinds 1889 het Zuidoostelijk Stoomgemaal (foto midden). Dit gemaal heeft sindsdien het overtollige water uit de Hillepolder gepompt. Kortom, het oude polderlandschap heeft de Afrikaanderwijk voor een belangrijk deel gevormd. Voor een goed begrip van dit verstedelijkt landschap moeten we eerst ver terug in de tijd. Sinds de middeleeuwen was door bedijking, overstromingen en herbedijking een kleinschalig polderlandschap gevormd. Na de drooglegging van een polder slibde buitendijks aan de rivierzijde nieuwe grond aan. Deze zogenaamde gorzen werden na verloop van tijd omsloten door een nieuwe ringdijk. Op deze wijze ontstond een onregelmatige lappendeken van komvormige polders. De Hillepolder en de aangrenzende Katendrechtse Polder, Polder van Charlois en Karnemelksland hadden, tot de annexatie door Rotterdam aan het einde van de negentiende eeuw, hoofdzakelijk een agrarische bestemming. Dijken beschermden de landbouwgronden tegen overstromingen. Door de wijze van inpoldering hadden de dijken een bochtig verloop.

De gebogen Hilledijk verbond oorspronkelijk de buurtschappen Katendrecht en Hillesluis en beschermde de Hillepolder tegen de Maas en het Zwanengat (foto rechts-onder). Het Zwanengat was een kreek die de Hillepolder scheidde van het eiland Feijenoord. Ter plaatse van dit smalle vaarwater liet de Staats Spoorwegen tussen 1870 en 1880 de Spoorweghaven graven (later ingekort), het flankerende emplacement aanleggen en een halfronde locomotievenloods bouwen (in 1963 gesloopt). Deze spoorvoorzieningen stonden een kwart eeuw later ook ten dienste van de overslagactiviteiten in de Rijn- en Maashaven. Daartoe werd de Hilledijk gedeeltelijk verbreed (sindsdien Brede Hilledijk geheten) en ingericht met rails voor de goederentreinen die reden tussen de havens en het emplacement (foto links). Op oude foto's van de Brede Hilledijk lijkt nauwelijks sprake te zijn van een verhoging. Het waterkerende vermogen van de Brede Hilledijk en de kaden van de havens werden op zondag 1 februari 1953 zwaar op de proef gesteld. De waterkering bleek helaas niet hoog genoeg om de Afrikaanderwijk droog te houden. Deze watersnoodramp was aanleiding om in 1960 de kaden op te hogen en een verhoogd dijklichaam in de (Brede) Hilledijk te leggen, en zo de waterkering op Deltahoogte te brengen. De Hilledijk veranderde daardoor wederom radicaal van karakter. Van een verbindende dijk tussen twee buurtschappen en een verlengstuk tussen de havens en het spoor werd de Brede Hilledijk uiteindelijk een barrière tussen de Hillekop en de rest van de Afrikaanderwijk.

Uitsnede gemeentekaart Charlois (1867)

Zuidoostelijk Stoomgemaal, nu restaurant

Hilledijk

ruimtebeeld en ontwerpogave

Beschutte, groene en zachte zoom

Speelplek in de luwte van de dijk.

Bomenscherm met voeten in het gras onderlangs de dijk.

Overzicht vanaf verhoogd looppad op twee verschillende randen

Bocht en hoogteverschil zijn mooi zichtbaar bij de Leeuwenkuil

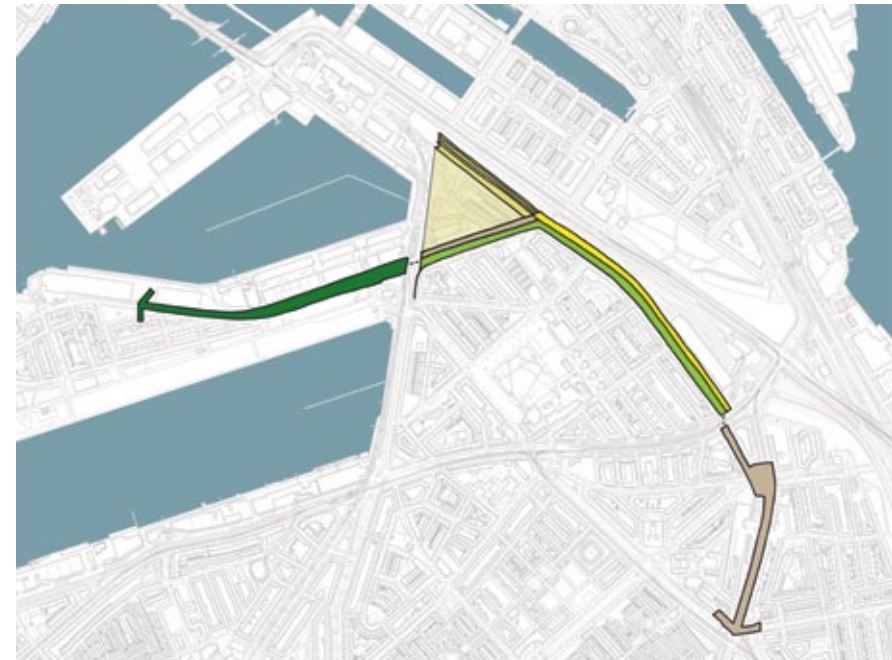
Te veel programma in een te krap profiel: rommelig.

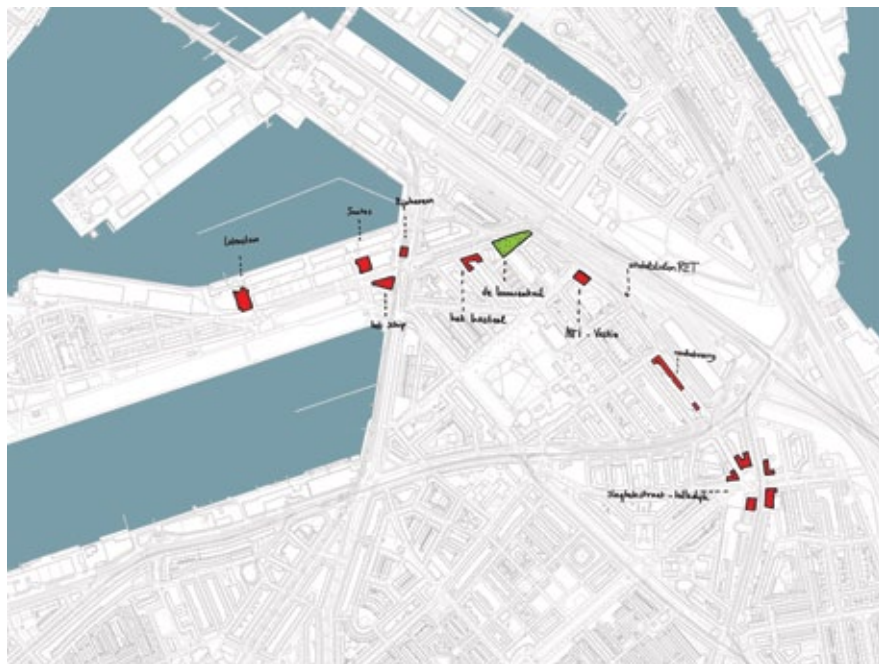
Binnendijks buitendijks

De Brede Hilledijk is de dijk van de voormalige Hillepolder. De dijk ligt als een hoge rug in de stad en markeert de grens tussen binnendijks en buitendijks. Hoe groot het hoogteverschil tussen binnendijks en buitendijks is wordt goed zichtbaar door de groene kom van de Leeuwenkuil in de bocht van de dijk. De Hillekop hoort bij het buitendijks gebied.

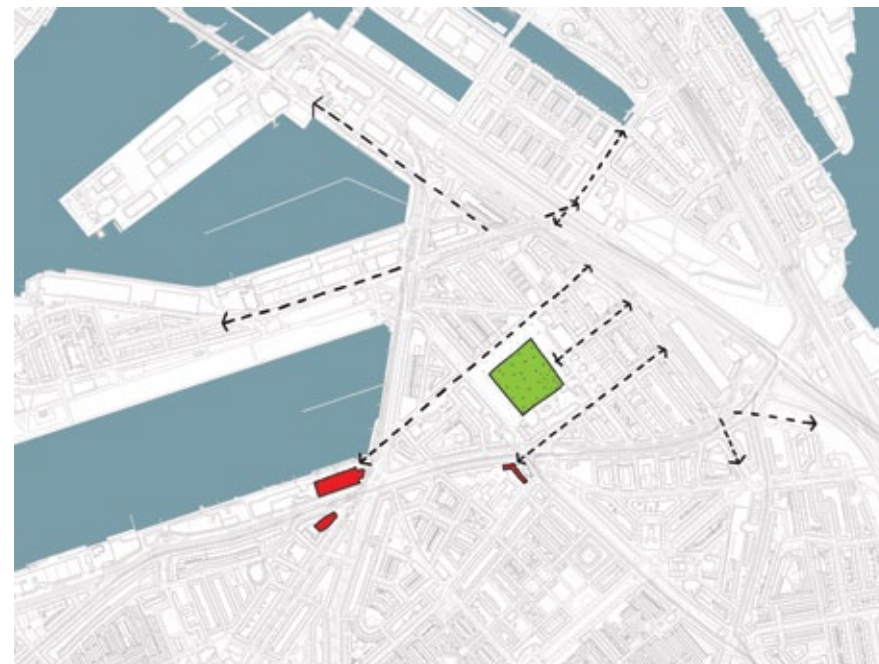
Lange lijn

De dijk loopt van de kop van Katendrecht met het meest weidse uitzicht over de rivier naar de kop van het Zuiderpark in Vreewijk. De dijk is de 'rode draad van Zuid': de hartlijn van Katendrecht, het toekomstig raakvlak met Parkstad, de Groene Zoom van de Afrikaanderwijk en de Boulevard Zuid.

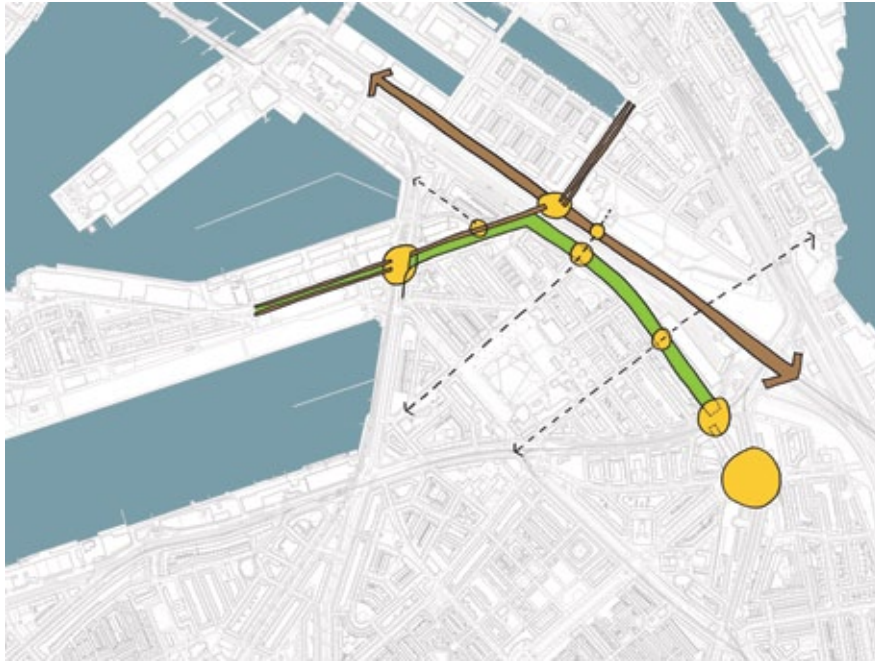
Bijzondere gebouwen en hoeken

Langs de dijk liggen een aantal bijzondere gebouwen: de silo van Latenstein, pakhuis Santos, Metrostation Rijnhaven, het kasteel, het flatje van NTI/Vestia aan het eind van de Paul Krugerstraat, het schakelstation van de metro en de bijzondere bebouwingsrand in het zuiden. De feitelijke overgang van Hilledijk naar de Boulevard Zuid ligt op het kruispunt met de Slaghekstraat waar vijf bijzondere hoeken bij elkaar komen.

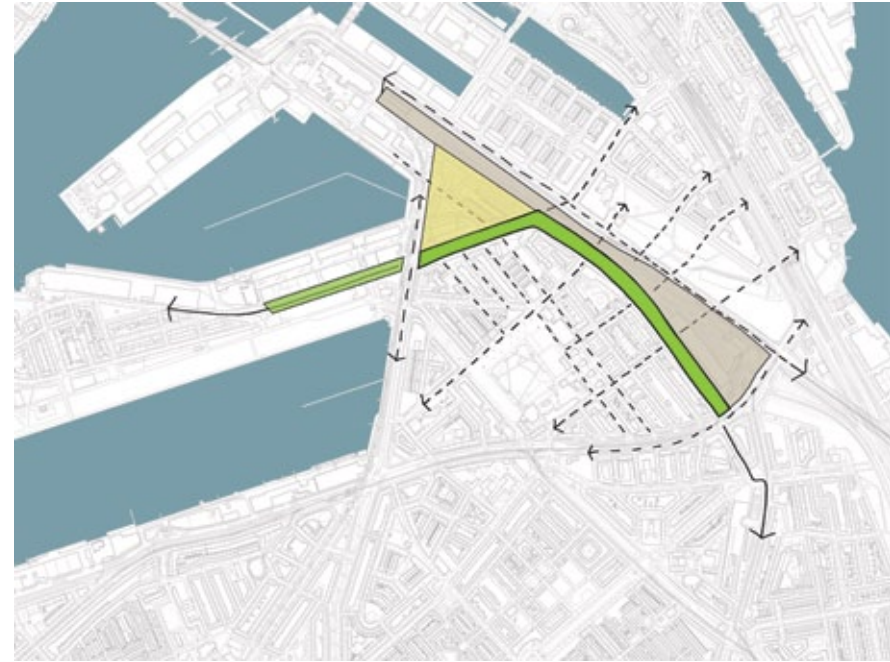
Zichtlijnen en blikvangers

De hogere ligging tilt de wandelaar boven het maaiveld uit. De verruimde blik biedt een aantal mooie zichtlijnen en blikvangers binnen en buiten de wijk. Over de Hilledijk op Katendrecht, dwars door de Hillekop naar de Erasmusbrug, in de winkelstraat op de kop van Zuid (Vuurplaat), door de Paul Krugerstraat naar de silo op de kop van Maashaven, door de Riebeekstraat het park in, en door de Martinus Steijnstraat naar de school op de hoek van de Putselaan.

Ruggengraat

In de huidige situatie is de dijk met de grote bomen aan de voet van het groene talud een beschutte rand rondom de wijk. Het is er rustig en er spelen veel kinderen. Met de ontwikkeling van Parkstad krijgt deze rand hoe dan ook een andere betekenis. Zo is de geplande verbinding tussen de Brede Hilledijk en de Vuurplaat een goede zaak voor de verbinding van Katendrecht en de Afrikaanderwijk met Parkstad, maar praktisch gezien is er in het profiel weinig ruimte voor én het dijklichaam én de verkeersroute én een fatsoenlijk trottoir. Het zou mooi zijn als de dijk niet langer haar waterkerende functie hoefde te dragen zodat naar het voormalig gelijkvloers profiel teruggekeerd kon worden. Hier wordt een dilemma duidelijk; het prettige randklimaat van de hogerliggende dijk (de

beschutting en de groene rand) ligt niet vanzelf in het verlengde van de de nieuwe verbindingen. Terwijl het aan de ene kant vanzelfsprekend is om de Paul Krugerstraat te verbinden met Parkstad is de maat en steilte van het dijktalud zodanig dat je je afvraagt of dit ooit tot een mooie overgang kan komen. Evenveel aandacht vragen de aansluitingen op de Brede Hilledijk bij Katendrecht en de Hilledijk in Hillesluis. Hier zijn keuzes mogelijk: het dijklichaam verbreden zodat de taluds minder steil worden en overkruisbaar worden en het hele verkeersprogramma bovenop, of het verleggen van de waterkering en terugkeren naar het verlengen van het Katendrechts profiel van de Hilledijk. Hoe dan ook, de Hilledijk zou in de toekomstige omgeving niet de rand maar de ruggengraat moeten zijn.

1

2

1

De architectonische verschijningsvorm van de randbebouwing langs de dijk vanaf de Hillelaan tot aan de kop van de Putselaan is zeer divers: nagenoeg alle bouwperiodes uit de bouwgeschiedenis van de Afrikaanderwijk zijn hier vertegenwoordigd in uiteenlopende korrelgroottes/omvang.

2

Hoe de bebouwing is waar te nemen heeft alles te maken met het standpunt ten opzichte van de dijk: erbovenop of eronderlangs, met de dijk mee of haaks daarop. Van boven af gezien is de bebouwing aan weerskanten van de dijk in beeld en is het vooral de bovenbouw en dakcontour van de bebouwing die achter/tussen de bomenschermen in beeld komt. De architectonische contrasten aan weerskanten worden bijeen gehouden door de sterke, lineaire profilering door de bomenrij langs het dijklichaam.

3

Komend vanuit de dwarsstraten is de bebouwing aan de overkant van de dijk een belangrijke coulisse, gescheiden door het groene grastalud op de voorgrond. Voor deze perspectieven zou je de dijk niet willen missen: een perfecte buffer om alle rommel uit het straatbeeld daarachter aan het oog te onttrekken.

4

Onderlangs de dijk is de waarneming eenzijdiger. Wat je ziet is de plint en de overhoekse kwaliteit van de wand aan de ene kant, de straatruimte met het dijklichaam (en de bomen) aan de andere kant. De verschijningsvorm van de plint is op de meeste plekken beroerd. De entreegebieden zijn zowel bij de gerenoveerde als nieuw gebouwde woningbouwblokken armoedig. In de oudbouw door de verschraling en verpaupering van de detaillering van de puin, in de nieuwbouw door de ontbrekende verbijzondering in de uitwerking van de begane grond. De verdiepingshoogte is gelijk aan de anderen, de woonlaag bevindt zich op hetzelfde niveau als de stoep, het gevelvlak komt koud aan op de stoep, zonder tussenkomst van een trasraam* of hardstenen plint. Kortom, er is geen enkele gelaagdheid aangebracht om de overgang van openbaar naar privé te nuanceren.

3

4

*trasraam: metselwerk van 8 tot 10 lagen, waarvan de onderste onder het maaiveld, opgetrokken uit klinkers inwaterdichte mortel, waarin doorgaans tras verwerkt was. (verklarend woordenboek bouwkundige termen)

randen - Putselaan

Putselaan

cultuurhistorie Putselaan

Het eerste officiële uitbreidingsplan waarin de Afrikaanderwijk integraal werd opgenomen zag in 1903 het licht (kaart rechtsboven). De woningbouw was op dat moment al gevorderd tot aan de noordzijde van de Paul Krugerstraat. Deze bebouwing bestond uit een aaneenschakeling van kleinschalige projecten op basis van incidentele stratenplannen. De ontwerper van het nieuwe uitbreidingsplan, ir. G.J. de Jongh, bracht hierin zijn eerdere havenontwerpen en de verschillende stratenplannen bijeen tot één samenhangend geheel. Nieuwe hoofdverbindingen vervulden daarbij een belangrijke rol. Ter vervanging van de oude hoofdroutes op de dijken ontwierp De Jongh een nieuw stelsel van kruisende hoofdwegen die dwars door de oude polderstructuur sneden. Hij introduceerde het tracé van de Hillelaan via de Maashaven OZ naar de Dordtselaan (50 meter breed), met haaks daarop het tracé van de Wolphaertsbocht via de Brielselaan en de Putselaan naar de Oranjeboomstraat (40 meter breed). De waterkering rond de nieuwe Rijn- en Maashaven nam hij op in de profielen van de Brielselaan, de Maashaven OZ en de Hillelaan.

De flauw slingerende Putselaan markeerde in het uitbreidingsplan de zuidgrens van de Afrikaanderwijk. Deze laan maakte deel uit van de nieuwe hoofdverbinding tussen Charlois en Feijenoord. De inrichting bestond uit gescheiden rijbanen en een middenberm; een profiel dat ook bij de Parallelweg, Brede Hilledijk, Maashaven OZ en Pretorialaan was toegepast (foto links). De middenberm van de Putselaan

bood ruimte voor de rails van het werkspoor met een aftakking naar Katendrecht via de Pretorialaan, het spoor naar de Zuid Hollandse eilanden van de Rotterdamsche Tramweg Maatschappij (RTM) én het spoor van de Rotterdamsche Electricische Tramweg Maatschappij (RETM). De elektrische tram nam aanvankelijk de route door de Afrikaanderwijk via de Parallelweg en de Paul Krugerstraat.

Ongeveer halverwege de Putselaan ontwierp De Jongh een groot knooppunt bij het Zuidoostelijke Stoomgemaal, dat daar toen nog helemaal alleen stond op de kop van de Hillevliet. Terzijde hiervan reserveerde hij ruimte voor een klein driehoekig wandelpark. Een vergelijkbaar ensemble werd in Charlois gerealiseerd, op de kop van de Boergoensevliet bij het Zuidwestelijke Stoomgemaal en het Karel de Stouteplein. Het geplande maar nooit uitgevoerde wandelpark aan de zuidzijde van de Putselaan kreeg een ruimtelijke tegenhanger aan de overzijde in de vorm van een groot rechthoekig plein (in het plan voor de Maashaven uit 1895 nog driehoekig van vorm). Deze pendantwerking werd nog verder versterkt door de bouw van een gereformeerde kerk aan de Putseplein op de zuidelijke punt van het beoogde park (architect W.C. Coepijn, 1900-1901) en een rooms katholieke kerk aan de Paul Krugerstraat op de noordelijke punt van het plein (architect J. Margry, 1912-1913). Op deze wijze bracht De Jongh in de Putselaan een ruimtelijke, functionele en visuele relatie tot stand tussen de Afrikaanderwijk enerzijds en de wijken Bloemhof en Hillesluis anderzijds.

Uitbreidingsplan De Jongh 1903 (uitsnede)

Hoek Putselaan - Hilledijk

Middenberm Putselaan

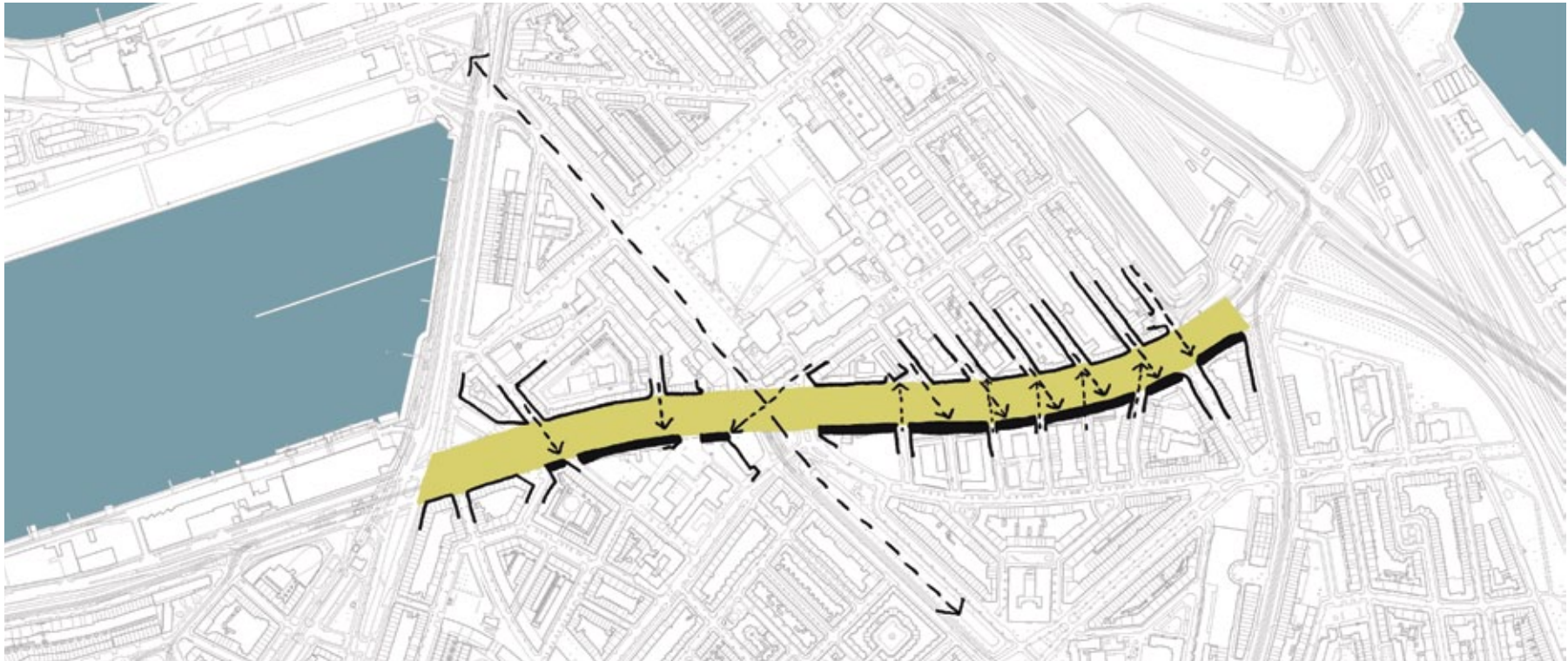
ruimtebeeld en ontwerpogave

Hol en bol

De Putselaan heeft een breed profiel met een groene middenberm, hagen en grote platanen. De weg heeft een licht gebogen verloop, eerst hol, dan bol. Dat versterkt de interieure kwaliteit, waarin wanden, hagen en bomen het blikveld bepalen. De beëindiging van de Putselaan bij Maashaven en Varkenoordse bocht wordt pas vlak van tevoren zichtbaar.

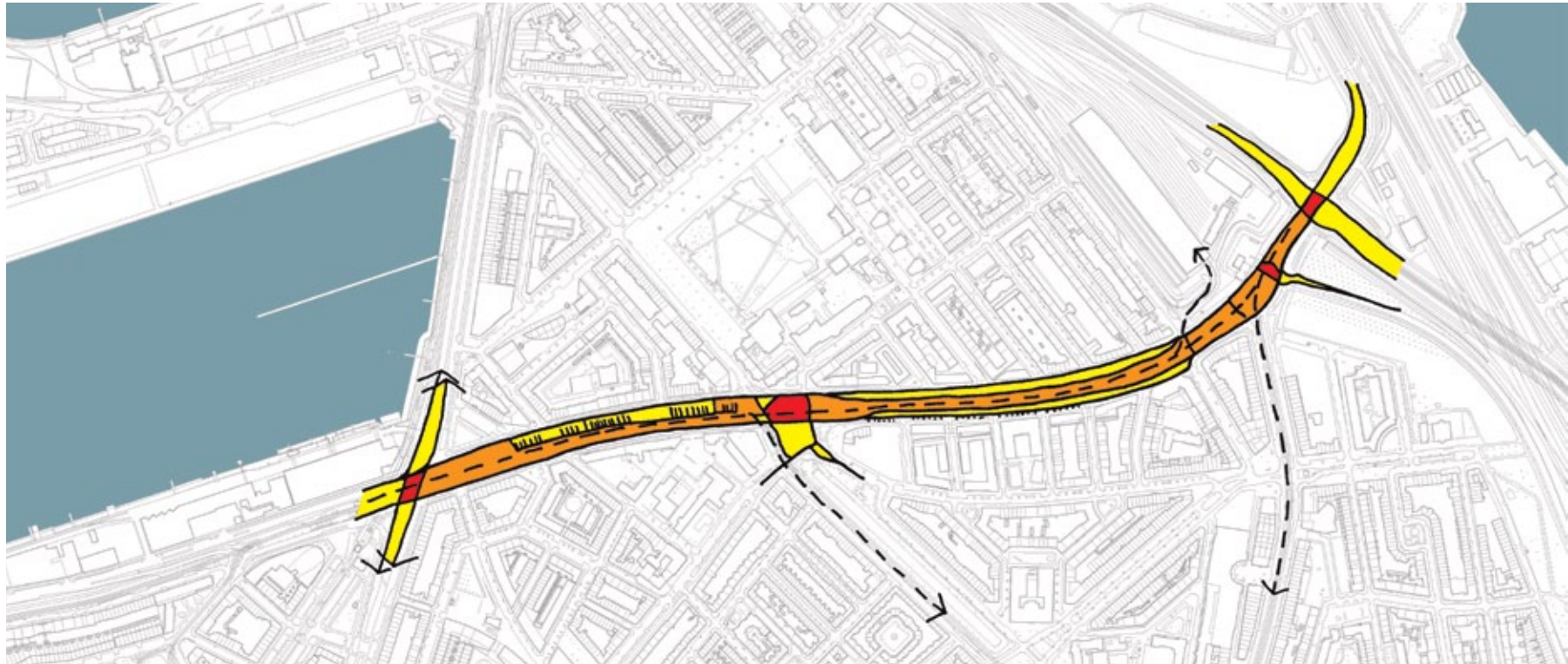

Interieur

Ook vanuit de dwarsstraten ervaar je de Putselaan als interieur: Elke dwarsstraat wordt beëindigd door de bomen met daar achter de bebouwing van de Putselaan.

Sterk profiel

De Putselaan heeft een ijzersterk profiel maar een onbegrijpelijke indeling van de verkeersmachine; het autoverkeer, het parkeren en de tram domineren de ruimte, de trottoirs zijn relatief smal en maken daardoor geen onderdeel uit van de totale ruimte; weggedrukt tegen de bebouwing.

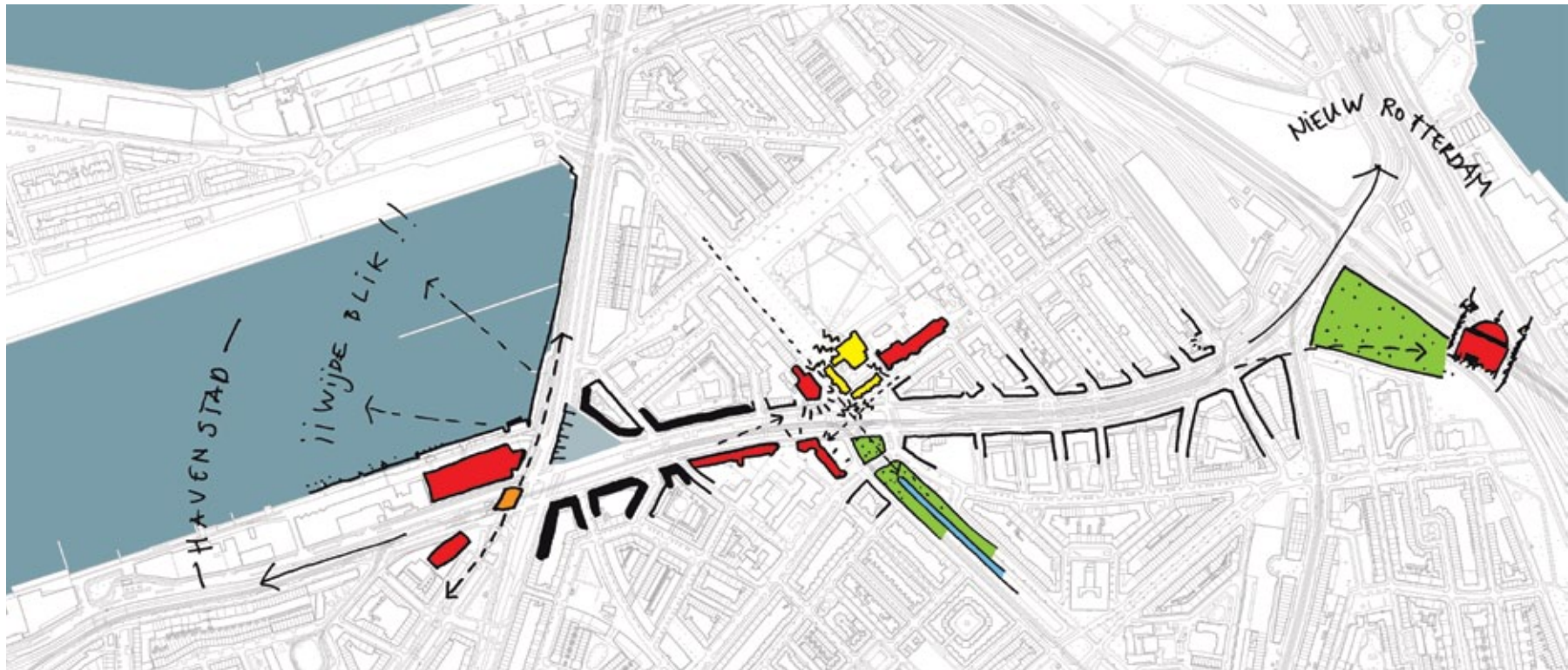

Stoep

Er is een opvallend verschil in 'stoepkwaliteit'. Op de bolle stoep sluiten veel zijstraten aan, staat een mooie afwisselende reeks 'hoeken' en is er een afwisselend programma in de plint; prettig om langs te lopen. De holle stoep ontbeert sprekende hoeken en een afwisselend programma en er komen minder straten op uit. Minder prettig.

Kop, staart en middelpunt

De Maashavenszijde heeft een prachtige en contrastrijke beëindiging: hoogbouw, silo, metrostation, metroviaduct, wijde blik op de lucht boven het water.

Aan de andere kant, bij de Varkenoordse bocht is een soortgelijk schouwspel in ontwikkeling met de bouw van de nieuwe moskee, met op de voorgrond het grote groene veld, op de achtergrond de torens van het Drinkwaterleidingsterrein.

Het middelpunt van de Putselaan is de knoop met Pretorialaan en groene Hillevliet, met het gemeal en twee monumentale scholen. De woningbouw op de hoek van de Pretorialaan is ongelukkig geplaatst; je komt de wijk binnen via de woningbalkons in plaats van een mooie voorruimte die gemeal en school in het zicht plaatsen, tegenover de Hillevliet.

Door de bolling van de noordwand van de Putselaan is de wand niet in haar volle lengte te overzien, maar steeds in kleine stukjes. Hier zijn de hoekpanden de steunpunten. Ze vatten de minder fraaie tussenstukken. Meer dan de tussenlengtes zijn het dus de hoekpanden waarnaar de meeste aandacht zou moeten uitgaan. Door de bolling valt de blik ook telkens op de wanden in de dwarsstraten. Het zijn over het algemeen behoorlijk rommelige of juist te uniforme straatbeelden, resultaten van grootschalige ingrepen uit de stadsvernieuwing.

Bolle straatwand niet over de volle lengte te overzien

Hoekpanden als steunpunt

Blik op de wanden in de dwarsstraten; te rommelig...

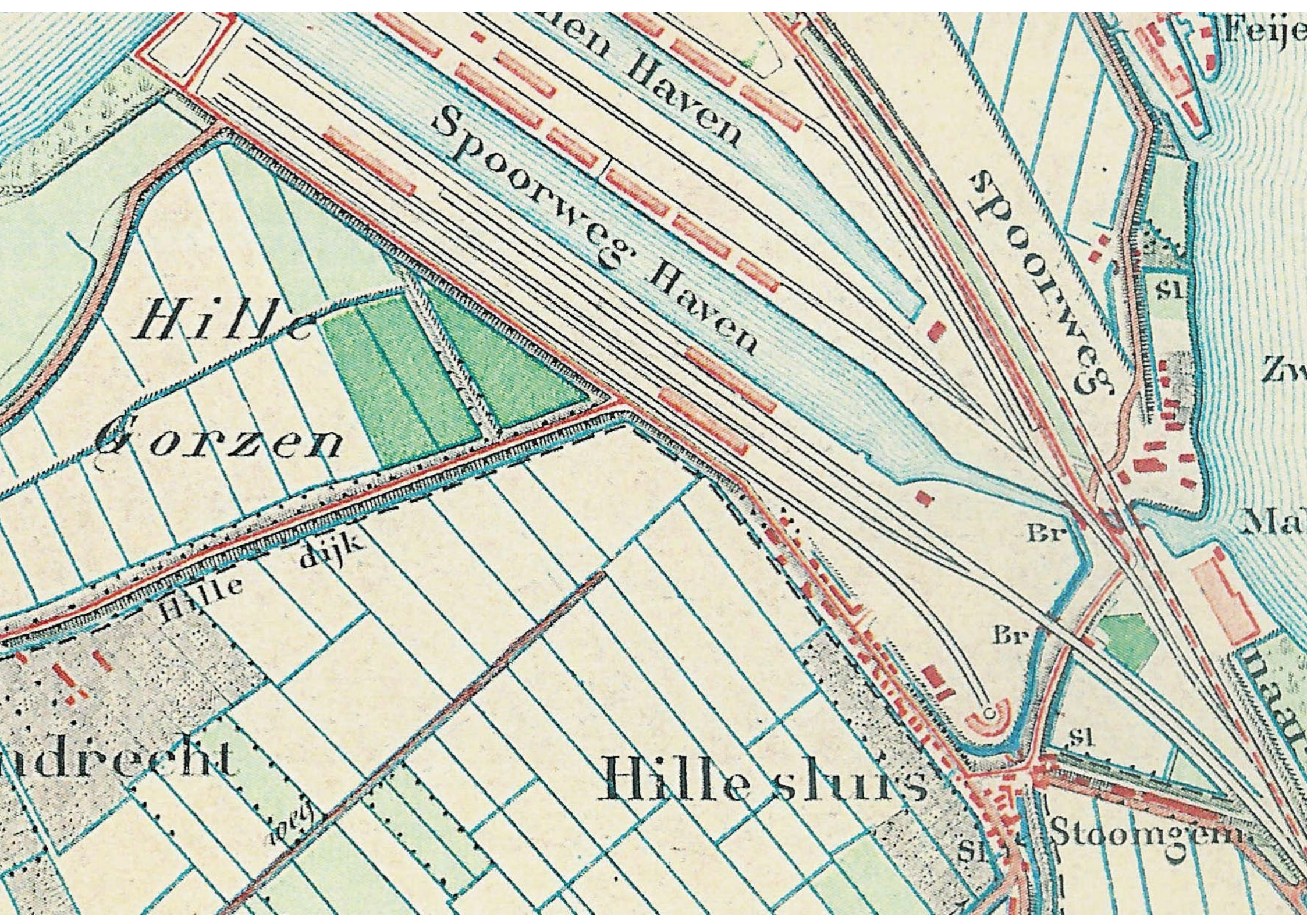
...danwel te uniform

binnenwerk

structuur	51
straatruimte en bebouwing	55
de hoek	63
lappendeken	69

Feije

den Haven

Spoorweg Haven

SPoorweg

Hille

Gorzen

dijk

Hille

Br

Zw

Ma

Br

ndrecht

Hille sluis

Sl

Stoomgem

Sl

maat

structuur

cultuurhistorie: sloten, landwegen en sporen

De sloten en de landwegen van de Hillepolder zijn weliswaar verdwenen, maar de ligging ervan is nog steeds aanwijsbaar in het stratenpatroon van de Afrikaanderwijk. De oorspronkelijke structuur van de Hillepolder bestond in hoofdzaak uit rechthoekige agrarische kavels met flankerende ontwateringsloten (kaart links). Korte sloten haaks op de dijk waren de meest efficiënte manier om het overtollige water uit de polder af te voeren. In vergelijking met de polders op de noordoever was de afstand tussen de sloten in de Hillepolder groot. De stevige kleigrond maakte dat mogelijk. Een strakke regelmaat van rechte sloten was kortom karakteristiek voor de landschappelijke structuur van de Hillepolder. Ook de oude land- en zandwegen door de polder waren recht, zoals de Korte Weg en de Lange Weg. Deze wegen lagen evenwijdig aan elkaar en verbonden de Hilledijk met de Dordtsestraatweg.

Wat zien we hiervan terug in het huidige stadsbeeld? Meer dan je op het eerste oog zou denken. Tijdens de bouw van de Afrikaanderwijk rond 1900 werden de meeste nieuwe straten aangelegd in dezelfde evenwijdige regelmaat en richting als de sloten, dat wil zeggen in noordwest / zuidoost-richting. De kleine verspringingen in de langgerekte tracés waren vooral terug te voeren op de geringe afwijkingen in het slotenpatroon aan weerszijden van een dwarsloot of een landweg. De Korte Weg kreeg een nieuwe bestemming als hoofdstraat én een nieuwe naam: Paul Krugerstraat (foto rechtsboven). De belangrijkste verbijzonderingen in het stratenpatroon van de Afrikaanderwijk die niet voortko-

men uit de structuur van het oude polderlandschap waren: de Bloemfonteinstraat en de straten van de Hillekop. De Bloemfonteinstraat werd dwars door de polderstructuur aangelegd als een belangrijke verbinding tussen enerzijds Katendrecht en de Maashaven en anderzijds het hart van de Afrikaanderwijk met het plein en het rooms katholieke parochiecomplex (foto midden). Deze diagonaal kreeg in het plan van 1895 een voortzetting in zuidelijke richting naar het gemeal. Dit idee van een tweede diagonaal door de buurt werd enkele jaren later verlaten ten gunste van een groot rechthoekig plein. Het stratenpatroon van de Hillekop volgde niet de oude polderstructuur zoals elders in de Afrikaanderwijk, maar werd vooral bepaald door de loop van de goederenspoorlijnen tussen het emplacement en de havens (kaart rechtsonder). Vanaf het emplacement liep een rechtstreekse lijn over de Brede Hilledijk naar Katendrecht. Een aftakking via de Hillestraat leidde naar de Rijnhaven en via een tweede aftakking door de Korte Hillestraat naar Katendrecht. In deze straten zochten voetgangers, handkarren, fietsers, (vracht) auto's en goederentreinen zich een weg. Afgeschuinde ruime kruisingen en bouwblokken met afgeronde hoeken boden de trein vrij baan. De vloeiende gebogen lijnen van de spoorrails hadden zo een doorslaggevende invloed op zowel het oorspronkelijke stratenpatroon van de Hillekop als de nieuwe opzet van Mecanoo uit de jaren tachtig waarin de rails behouden bleven.

Paul Krugerstraat, voormalige Korteweg

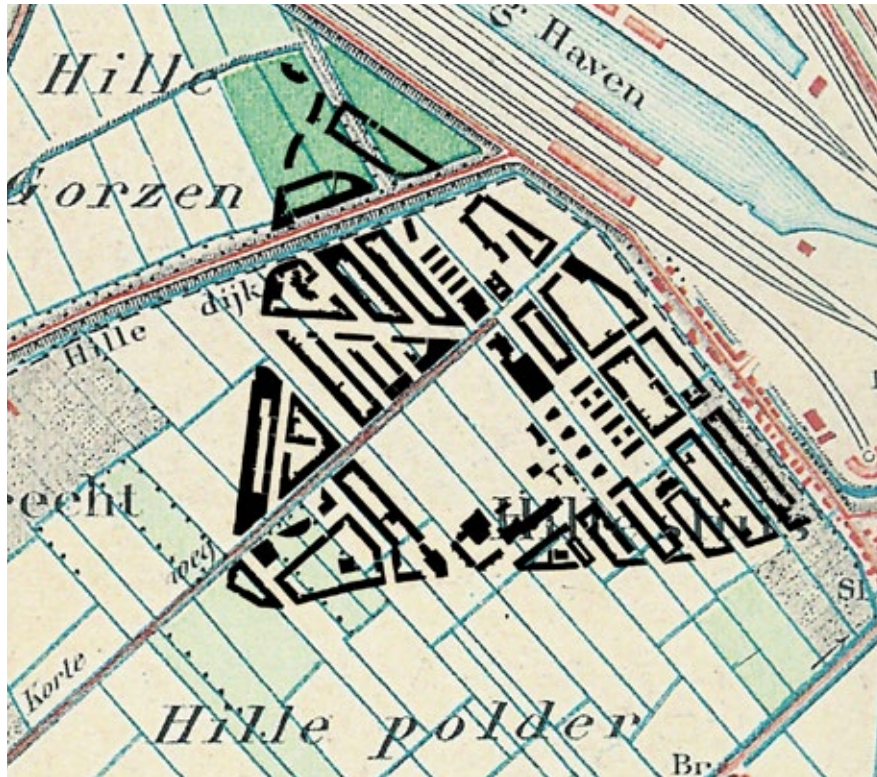

Bloemfonteinstraat richting Katendrecht

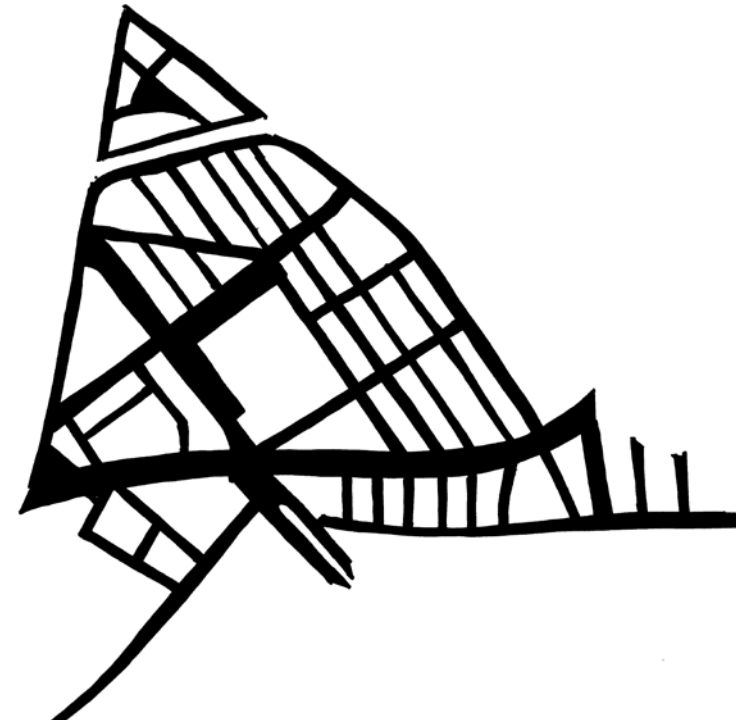
Het havengebied op een kaart uit 1907

ruimtebeeld en ontwerpogave

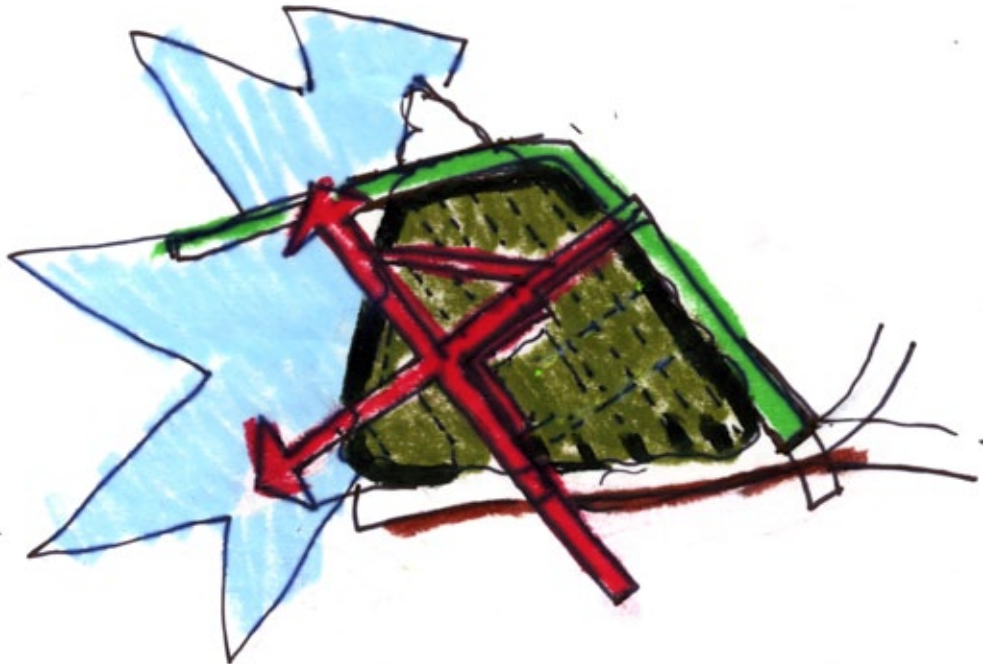
Sloot wordt straat

Bestaande bebouwing geprojecteerd op het slotenpatroon van de Hillepolder.
Op de diagonale straten na is het stratenpatroon van de Afrikaanderwijk een letterlijke afspiegeling van het toenmalige slotenpatroon.

Stevig stelsel

Het stratenpatroon is helder en, op twee diagonalen na, evenwijdig en orthogonaal. Vanuit vrijwel elke straat is de rand van de wijk zichtbaar en voelbaar. De ruimtetypes zijn eenvoudig: straten met gesloten wanden en de grote ruimte van het plein. Bij de toekomstige aansluiting op Parkstad is het handhaven (en terugbrengen) van dit heldere patroon een essentiële opgave.

Ruimtelijke hiërarchie

Binnenin: de Paul Krugerstraat en de Pretorialaan zijn de twee hoofdstraten die de wijk van de ene naar de andere kant doorsnijden. Waar ze elkaar kruisen ligt het enorme Afrikaanderplein.

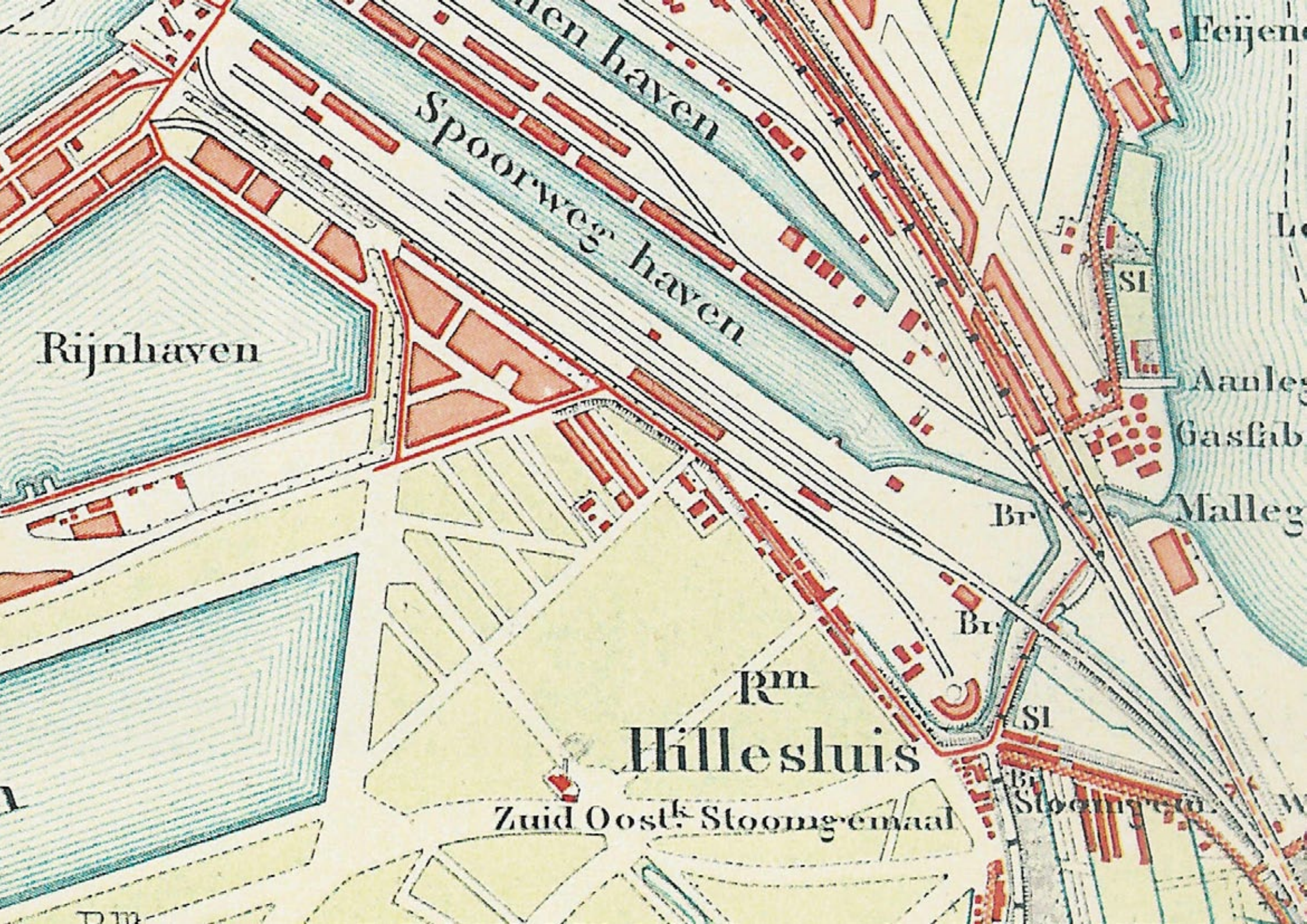
Buitenom: bijzondere en verschillende randen. Weids havenlandschap, beschutte dijk, monumentale, licht gebogen bomenlaan

Verschil in atmosfeer

Ten noorden en westen van het plein: scherp licht door de nabijheid van het water, de straten komen uit op de markt, er staan grote gebouwen in het zicht aan het eind van de straten.

Ten zuiden en oosten van het plein is het groen en beschaduwde, de straten komen uit op de rand van het park en op de bomen van de Putselaan.

Rijnhaven

Spoorweg haven

Hillesluis

Zuid Oost Stoomgemaal

Stoomgemaal

Gasfab
Aanleg
Malleg

Eeijend

Le

SI

Br

Br

SI

Rm

Rm

Straatruimte en bebouwing

cultuurhistorie stratenplan en bouwverordening

Aan de Afrikaanderwijk ligt niet één allesomvattend uitbreidingsplan ten grondslag. Deze havenwijk kreeg een stedenbouwkundige invulling op basis van verschillende stratenplannen (kaart links). De directeur van de dienst Gemeentewerken, ir. G.J. de Jongh, ontwierp in 1880 een plan voor de Rijnhaven waarin de Hillekop was meegenomen en in 1895 een plan voor de Maashaven waarin de rest van de Afrikaanderwijk was verwerkt (kaart rechtsboven). Daarna wijzigde hij het stratenpatroon van de woonbuurt nog enkele malen, totdat het in 1903 de definitieve vorm kreeg in zijn Algemeen Uitbreidingsplan. Uit praktische en financiële overwegingen stemde De Jongh zijn stratenplannen af op de eigendomsgrenzen en het slotenpatroon van de Hillepolder. Bovendien werd de polder niet opgehoogd, met uitzondering van stroken langs de kaden en dijken. Deze werkwijze leidde aan het begin van de twintigste eeuw tot een regelmatig patroon van merendeels evenwijdige straten en enkele dwarswegen.

De taakverdeling bij de bouw van de Afrikaanderwijk was helder. De gemeente legde allereerst de wegen, de riolering en de drinkwaterleiding aan. Vervolgens bouwden particuliere bouwondernemers de terreinen vol. Voor zover er spelregels waren, lagen deze sinds 1857 vast in de verordening op het bouwen. Voor de Afrikaanderwijk waren de aangescherpte en uitgebreide verordeningen uit 1895 en 1905 bindend. Hierin was bepaald dat een straat tenminste tien meter breed moest zijn. De bestrating bestond uit kinderkopjes. De maximale bouwhoogte bedroeg anderhalve keer de breedte van de aangrenzende straat. Verder moest een trottoir minimaal ter hoogte van Rotterdams Peil liggen en een vijfde deel van de straatbreedte beslaan. De

bestrating bestond uit klinkers en een hardstenen stoep-rand. Woningen mochten geen woon- en slaapvertrekken onder de begane grond hebben. Elke woonverdieping moest over tenminste één privaat en elk huis over tenminste één waterpomp beschikken. De minimum inhoud van een woonvertrek werd vastgesteld op vijftig kubieke meter, de minimale hoogte van een woonverdieping op twee meter vijftig en de maximale diepte van een woning op twaalf meter. De ramen moesten tenminste een twintigste deel van het totale geveleppervlak uitmaken. De bepalingen in de verordening waren kortom vooral gericht op een veilige en gezonde woonomgeving. Concrete bepalingen over de architectonische verschijningsvorm ontbraken weliswaar, maar indirect werden ook vormgevingsprincipes vastgelegd die op het stadsbeeld van invloed waren. Zo mocht de helling van een pannendak niet steiler dan 55 graden zijn en moest het dak tenminste één venster hebben. Verder werd een afgeronde of een afgeschuinde hoek van 45 graden op elke straathoek voorgeschreven (foto midden). Gevelelementen als winkelpuien, reclameborden, cordon- en waterlijsten, lekdorpels, sluitstenen met diamantkoppen, vensteromlijstingen met kuiven en andere versieringen mochten maximaal tien centimeter buiten de rooilijn treden. Deze elementen waren meestal wit geschilderd en staken daardoor fraai af tegen het donkere metselwerk (foto rechtsonder). Erkers en uitkragende balkons waren door deze restrictie tot ver in de jaren twintig onmogelijk aan de straatzijde. Handhaving van de bouwverordening liet nog wel eens te wensen over. Zo werd de bouw van alkoven in 1887 al verboden, maar in de praktijk tot 1937 toegestaan.

Maashavenplan 1895 met diagonaal over het plein

Hoekpand Paul Krugerstraat - Schalk Burgerstraat

Detail Paul Krugerstraat - Schalk Burgerstraat

binnenwerk

cultuurhistorie: woningbouw

De oorspronkelijke woningbouw van de Afrikaanderwijk kwam grotendeels door particulier initiatief tot stand. De vrije markt deed rond 1900 zijn werk. De toename van de havenactiviteiten en de toestroom van woningzoekende arbeiders leidde tot speculatie in bouwgrond en woningen. Winst maken was voor bouwaannemers het belangrijkste. Daarom stonden niet de woonwensen van de potentiële huurders voorop, maar bepaalden praktische zaken als de polderverkaveling, de grondprijzen en de bouwkosten hoe de huizen eruit zagen. Dergelijke speculatieve woningbouw werd in de Afrikaanderwijk op grote schaal gerealiseerd voor de nieuwkomers van de Zuidhollandse eilanden, Zeeland en Noord Brabant

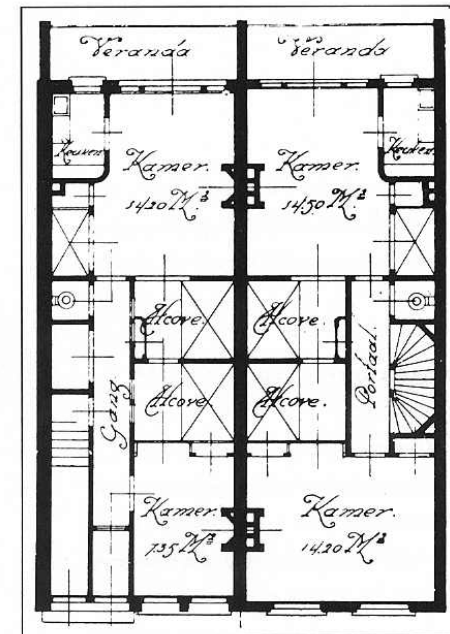
De eerste arbeiderswoningen in de Afrikaanderwijk werden rond 1890 (dus enkele jaren voor de annexatie van de gemeente Charlois) gebouwd in de Steinwegstraat, de Leeuwensteinstraat en de Jacominastraat. Het betrof woningen van de bouwondernemers Steinweg en Leeuwenstein (gesloopt) en een complex zogenaamde Brabantse huisjes van de Eerste Maatschappij voor Burgerwoningen (gesloopt). De kleine rijtjeswoningen van anderhalve bouwlaag onder dwars zadeldak bleken aanvankelijk moeilijk te verhuren vanwege de geïsoleerde ligging en het gebrek aan voorzieningen in de buurt.

Later werden in de Afrikaanderwijk vooral woonhuizen gebouwd met een benedenwoning of winkel op de begane grond en bovenwoningen op de verdiepingen (foto links). Dergelijke huizen werden aanvankelijk in drie bouwlagen en later - vanwege de bouwkosten - in vier of vijf bouwlagen gebouwd. Het aantal huizen per bouwproject varieerde van één tot enkele tientallen. De bouwprojecten namen gaandeweg de periode 1890-1930 geleidelijk aan omvang toe. Verschillende projecten van diverse bouwondernemers schakelden zich aaneen tot langgerekte straatwanden. Kleine

verschillen in de hoogte van de verdiepingen c.q. gootlijst en nuanceverschillen in de detaillering, materialisatie en versiering van de afzonderlijke huizen zorgden voor een afwisselend straatbeeld. Twee evenwijdige straatwanden werden aan de uiteinden dichtgebouwd en vormden zo een langgerekt gesloten bouwblok. De lengte en de breedte van een bouwblok was afgeleid van het oude slotenpatroon en vastgelegd in een stratenplan.

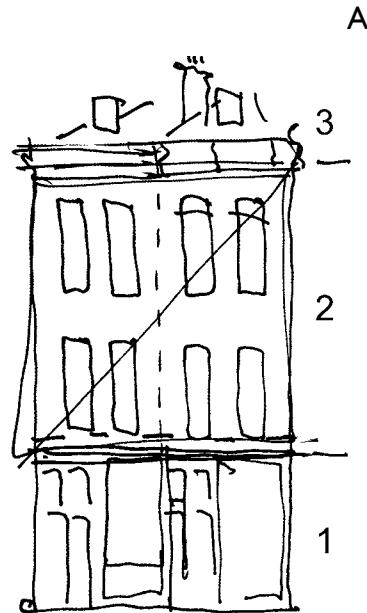
De woonhuizen hadden in hoofdzaak de volgende opzet (afbeelding rechts). De huizen waren ongeveer 4,5 meter breed, hadden drie tot vijf bouwlagen met een kap en beschikten over twee voordeuren. Eén deur leidde naar de benedenwoning of de winkel op de begane grond. De andere deur verschaftte via een inpandig trappenhuis toegang tot de bovenwoningen op de verdiepingen. De éénbeukige woningen lagen ingeklemd tussen dragende zijmuren en hadden tussen de voor- en achterkamer één of meer tussenkamers zonder raam. Deze alkoven waren bedoeld om in te slapen. Elke woning beschikte over een toilet en een keukentje. Aan de achterzijde hadden de woningen een tuin of een veranda. De zolder deed dienst als kolenhok voor de bewoners van de bovenwoningen.

De meest woonhuizen werden ontworpen in neorenaissance-stijl; een historiserende bouwtrant in traditionele bouwtechniek met bakstenen lijst-, trap- en tuitgevels en veel ornamentiek in de vorm van speklagen, cordonlijsten, bogen en strekken met sluitstenen, siermetselwerk en kroonlijsten met bakgoten op klossen. De ornamenten contrasteerden sterk met het metselwerk omdat ze wit waren geschilderd of in rode, oranje of gele verblendsteen waren uitgevoerd. De gevels hadden overwegend een regelmatige indeling in vensterassen met T-schuifvijsters en bovenlichten. De oorspronkelijke ramen zijn veelal vervangen door kunststof exemplaren met een afwijkende profilering en indeling.

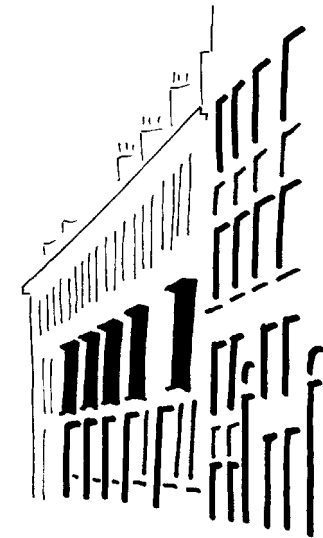

Plattegrond alkoofwoning

ruimtebeeld en ontwerpogave

B

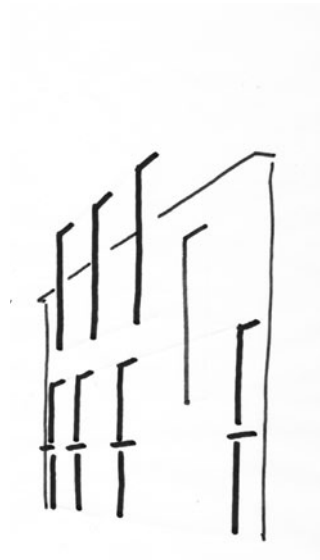

opbouw van de gevel

A
Schema van een voorgevel uit de vroege bouwstroom: drie lagen met een kap. Stapeling van beneden- en bovenwoningen, soms werd de begane grond gebruikt als winkel of café, elk met een eigen voordeur aan de straat of in enkele gevallen een portiek. Bij de smalle beukmaten konden net twee voordeuren en een raam naast elkaar geplaatst worden. Opvallend in de uitwerking is het 'samentrekken' van gevelelementen tot grotere gevelvakken, waardoor er een grotere ordening ontstaat in het gevelbeeld. Klassiek is het contrast tussen de begane grond-verdieping, de bovenbouw en het dak. Dat kan gebeuren door een heldere scheiding van de plint ten opzichte van de bovenbouw en het dak d.m.v. lijst- en lofwerk, of door een afwijkende materialisatie van de BG, bv. door een totale verglazing (winkelpui en entreepui).

B
Voorbeeld van verspringende gevelvakken tussen verschillende bouwstromen: onderscheid tussen de entreepartijen en ramen op de begane grond en het gevelvak met de licht eruit stekende balkons, samengetrokken door de extra diepe neggen van de deuropeningen. Rechts daarnaast een voorbeeld van een stapeling van gevelvakken, ontstaan door het aanbrengen van een extra reliëf tussen de ramen van twee verdiepingen. De toegestane 10 cm waarin gevelelementen mochten uitsteken buiten de rooilijn zijn maximaal benut om zo veel mogelijk reliëf aan te brengen in de uitwerking van het geveloppervlak. Zo ontstaat tussen de verschillende korte bouwstromen een patroon - een extra visuele laag - dat de straatwand over een grote lengte gezien sterk verlevendigt. Geen overbodige luxe in straten die smal en lang zijn en waarvan

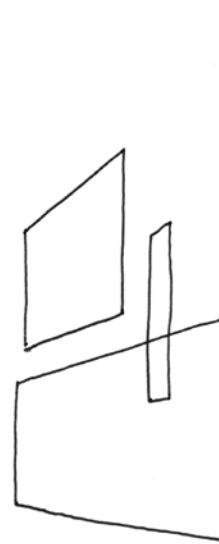
C

de straatwanden voornamelijk overhoeks worden waargenomen. De kwaliteit hiervan komt tot uitdrukking in de balans tussen regelmaat en afwisseling, in de schaal waarop deze 'extra laag' verschijnt.

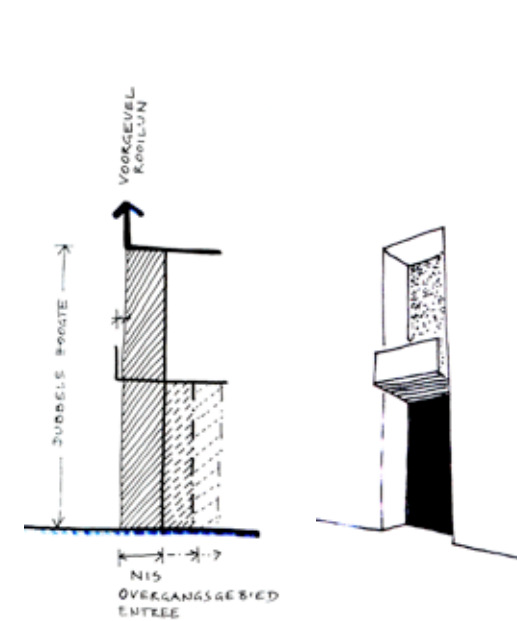
C
Moderne vertaling van deze extra laag door het doorkoppelen van de dakkapellen met de ramen eronder. Er ontstaat een mooie verticale ritmering in het overhoekse perspectief.

D

D
Schema van verspringende gevelvakken afgeleid uit tekening C.

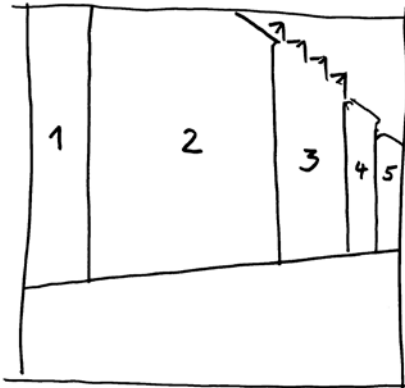
E

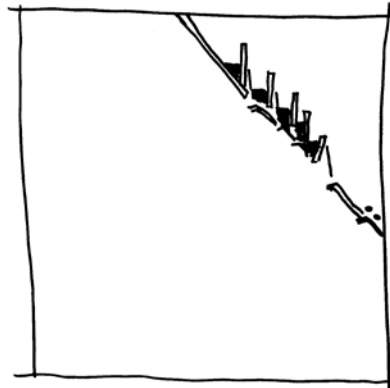
E
De plasticiteit van de gevel is gezocht in de detaillering van de gevelopeningen en wel achter de rooilijn. Bijvoorbeeld bij de entreepartij door het koppelen van balkon en terugliggende voordeur.

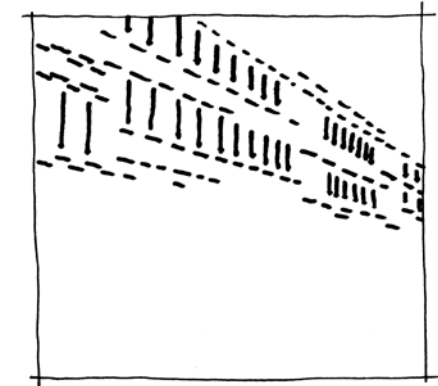
compositie van de straatwand

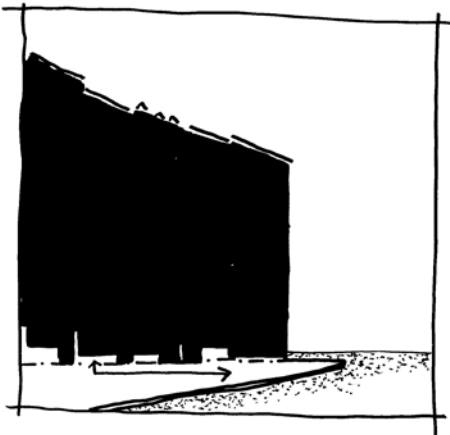
Variërende, maar korte bouwstromen

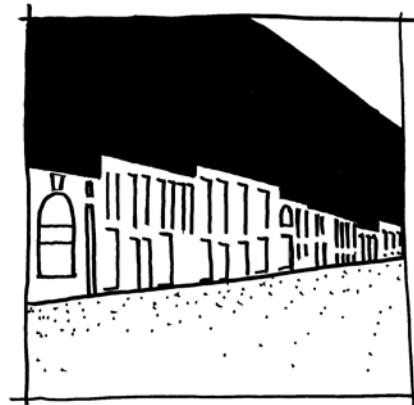
Variatie dakcontour

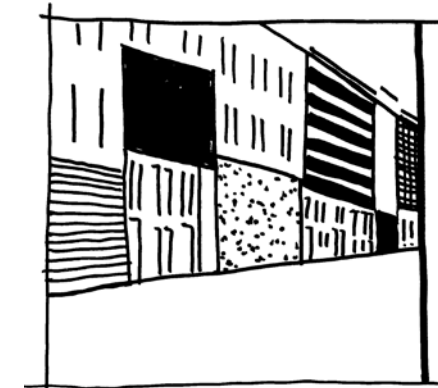
Lijst- en lofwerk verschijnt in het perspectief als verspringende (witte) belijning. De verticale gevelopeningen vormen samen met de horizontale lijnen een weefsel.

De plint is de zoom van de stoep. Het kleurbeeld en materiaalkarakter van deze zoom sluit aan bij die van de stoep.

Verzelfstandiging plint en variatie in hoogte, uitwerking en programma

Variatie in gevelvakken tussen de bouwstromen onderling

binnenwerk

de hoek

cultuurhistorie: winkels en cafés

Voor kleine middenstanders waren de omstandigheden gunstig in de Afrikaanderwijk aan het begin van de twintigste eeuw. Veel mensen kwamen af op de bedrijvigheid in de havens, het grote aantal nieuwbouwwoningen en de markt op woensdag en zaterdag. In het voetspoor van de schepen, de havenarbeiders en de marktkooplui volgden zelfstandige ondernemers met een winkel of een ambachtelijk bedrijfje. De detailhandel kwam eerst in de Hillelaan en later in de Maashaven OZ tot ontwikkeling. Daar, op de grens van de havens en de woonbuurt, begonnen ondernemers een winkel, bedrijf of café. Schippers en arbeiders konden voor hun dagelijkse levensbehoeften terecht bij onder andere een melkboer, kruidenier, slijter, kleer- en schoenmaker, sigarenboer, slager, bakker, barbier en smid. Een borrel dronken zij in één van de vele cafés, bijvoorbeeld in café Rondeel (later De Pijp) op Hillelaan 41 of in café Promenade op de hoek van de Maashaven OZ en de Paul Krugerstraat. Deze detailhandel is grotendeels verdwenen nadat de oorspronkelijke bebouwing tegenover de Rijn- en Maashaven in de jaren tachtig en negentig grotendeels werd gesloopt. In de buurt zelf ontwikkelden de Pretorialaan en later ook de Paul Krugerstraat zich tot winkelstraten (foto's links en rechts midden). Naast de gebruikelijke dagwinkels zaten hier tevens luxezaken, zoals een verf- en behangwinkel, een lijstenhandel, een dierenzaak, een stomerij, enkele modezaken, een interieurwinkel en een fietsenzaak. De verscheidenheid aan winkels was groot. Afhankelijk van de behoefte werden benedenwoningen verbouwd tot winkelruimte; een principe dat in mindere mate ook in de Bloemfonteinstraat werd toegepast (foto rechtsboven). Verder waren verspreid over de hele buurt veel hoekpanden ingericht als bakkerij, kruidenier annex waterstokerij of café. In vrijwel elke straat van de Afrikaanderwijk was dus een winkel of een café te vinden.

De panden op de hoek van de Schalk Burgerstraat / Paul Krugerstraat (bakkerij Fes), Bloemfonteinstraat / Bothastraat (café Bloemfontein), Hilledijk / Martinus Steijnstraat (café Arena) en Hilledijk / Putselaan (café De Sluis) hebben tot op de dag van vandaag hun oorspronkelijke functie behouden (foto rechtsonder).

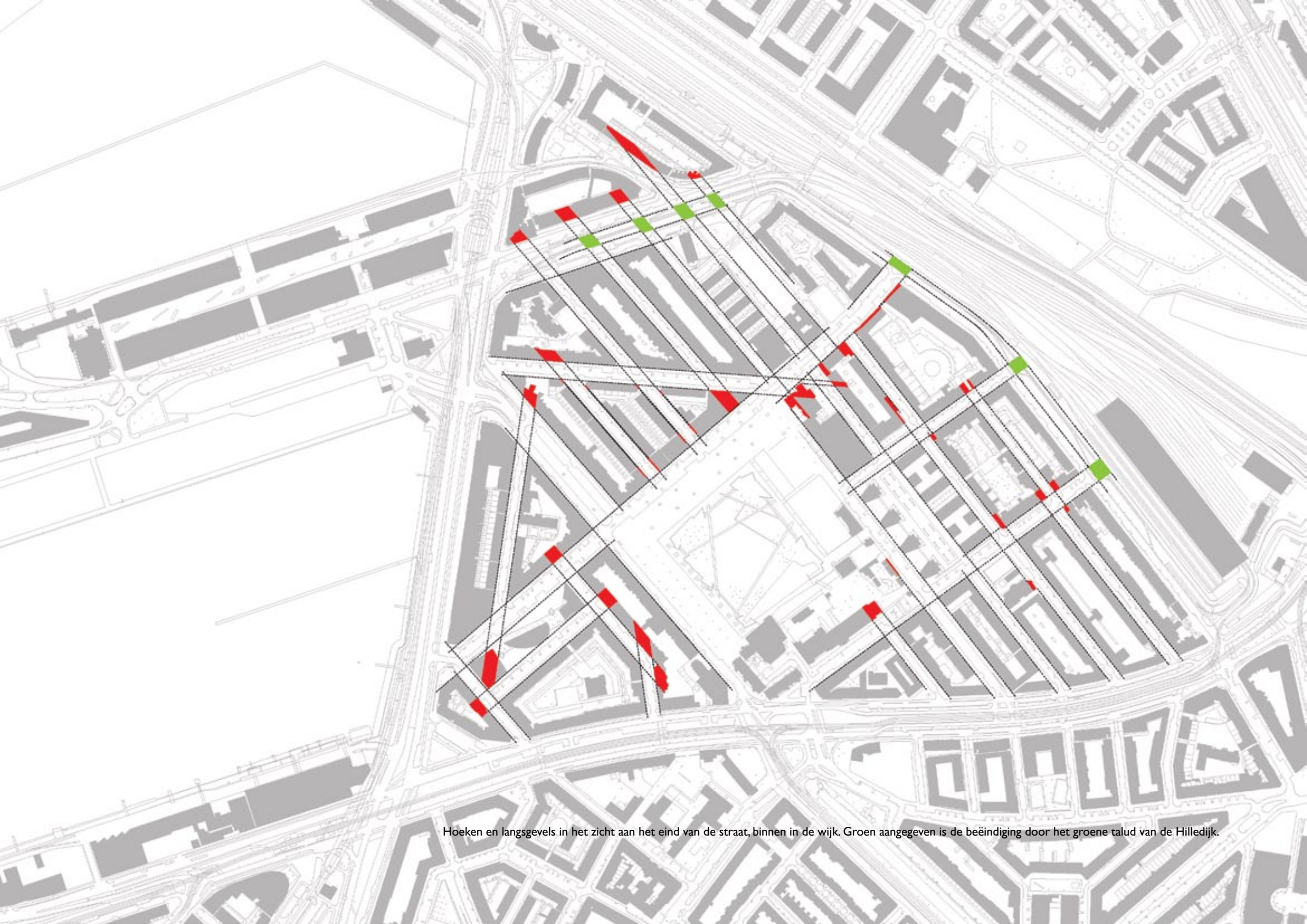
De buurtwinkel en het café onderscheidden zich van de omringende woonhuizen door het open karakter van de pui. Een gemetselde pui met grote getoogde venster- en deuropeningen werd vooral toegepast bij cafés. De meeste winkelpuien bestonden echter uit een houten raamwerk van stijlen en balken met grote etalageruiten met bovenlichten ter zijde of aan weerszijden van de deur(en). Soms was de ingang van de bovenwoningen hierin opgenomen. De opbouw en versiering van de winkelpui was meestal 'klassiek': een hardstenen plint, vlakke pilasters of halfzuilen met kapitelen onder een hoofdstel. Het hoofdstel (de eigenlijke horizontale puibalk) was samengesteld uit een architraaf en een geprofileerde kroonlijst. De profielen van de pui bleven binnen een marge van tien centimeter uit de rooilijn. Het gevelbeeld was dus vrij vlak. Alleen de uitvalschermen en markiezen aan de zonzijde staken verder uit. De naam van de winkel stond geschilderd op de etalageruit, op de houten puibalk of op het metselwerk boven de winkelpui. In aanvulling hierop waren enkele hoekpanden ter hoogte van de tweede en derde bouwlaag voorzien van een reclamebord met 'klassieke' omlijsting. Dergelijke gevelborden zijn bewaard gebleven in de Schalk Burgerstraat, Bloemfonteinstraat en Martinus Steijnstraat. De oorspronkelijke winkelpuien zijn minder intact en worden veelal aan het zicht onttrokken door luifels, lichtreclamebakken, plaatmateriaal en rolluiken.

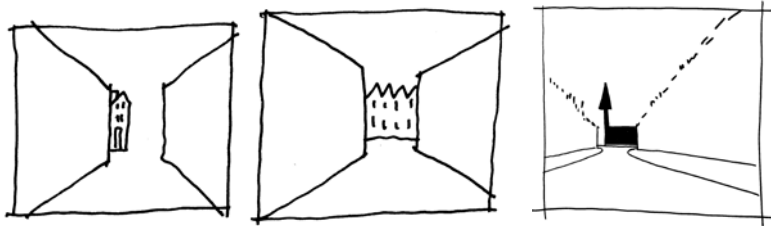
Winkels aan de Pretorialaan

Café Arena, hoek Hilledijk - M. Steijnstraat

Hoeken en langsgevels in het zicht aan het eind van de straat, binnen in de wijk. Groen aangegeven is de beëindiging door het groene talud van de Hilledijk.

ruimtebeeld en ontwerpogave

Op het eerste gezicht lijkt het stratenpatroon recht en helder; rechte, lange en evenwijdige straten, van de ene kant van de wijk naar de andere. Maar er zijn een aantal subtiele verschuivingen die elke straat een eigen accent meegeven. Zo liggen de smallere straten in het oostelijk deel van de wijk niet werkelijk in elkaars verlengde, maar net even verschoven. Er schuift telkens een hoek van een bouwblok net in beeld aan het eind van de straat.

In het noordelijk deel, door de diagonaal van de Bloemfonteinstraat zijn de hoeken afwisselend scherp en stomp en springen vooral de scherpe hoeken in het oog.

In het westelijk deel is het strateinde altijd volledig 'gevuld' door een wand. Dit is het meest benauwde deel van de wijk.

De Paul Krugerstraat heeft aan het oostende een heel lichte buiging. Daardoor schuift vóór het groene talud van de dijk het NTI/Vestiagebouw net in beeld. Een landschappelijke en ontspannen tegenhanger van het westeinde van de straat met het zicht op de Maashavensilo.

De bebouwing in de wijk is tussen de vier en zes lagen hoog, de echt hoge gebouwen, de blikvangers, aan het einde van de straten, staan *buiten* en niet in de wijk. Dit is een kenmerkend uitgangspunt voor de interne vernieuwing van de wijk, de vernieuwing van de randen, en vooral voor de aansluiting op Parkstad.

Opgave:

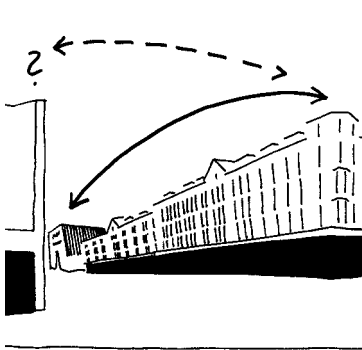
Hoeken in het straatbeeld vrijwaren van obstakels (lantaarnpalen, bomen, parkeerplaatsen, trafo's, verkeersborden etc).

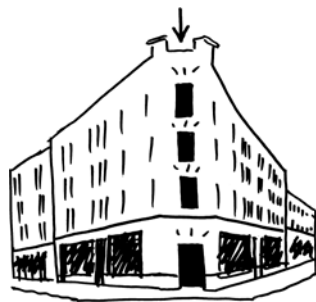
Blikvangers *buiten* de wijk aan het einde van de straat

hoeken

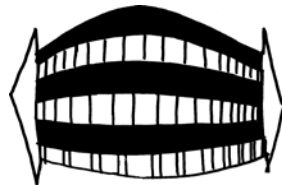

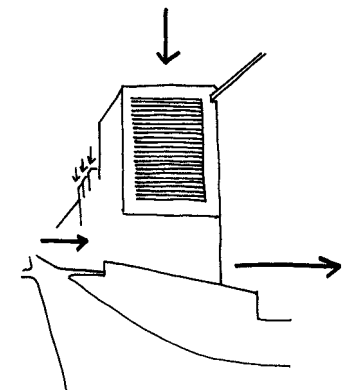
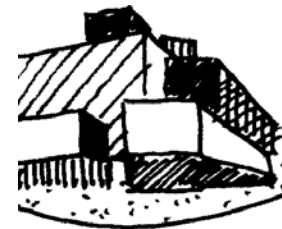
De hoeken verwijzen naar elkaar en zijn de meest pregnante plekken van de gesloten bouwblokken. Ze houden de heterogene straatwanden bijeen, ze ondersteunen/begeleiden de heldere contour van de straatruimtes. Ze maken de plekken in de wijk herkenbaar.

Tegelijkertijd bevinden zich hier de architectonische en programatische verbijzonderingen van de wanden. De afschuining van 45° werd bepaald door de bouwverordening. Oorspronkelijk bevonden zich hier op de beganegrond de ingangen van cafés en winkels, met daarboven veelal bijzondere ramen en accenten als erkers en balkons, met als verticaal sluitstuk een bijzondere topgevel.

Hoe subtiel en weinig nadrukkelijk deze verbijzondering was ten opzichte van de flankerende straatwanden tonen in contrast daarmee bijna alle nieuwbouwvarianten die inmiddels aan de familie van hoeken zijn toegevoegd. Hun verschijningsvorm is veel eenduidiger, ze zijn óf verticaal óf horizontaal geled, of vallen geheel uit elkaar als amorfe bouwsels. Een en ander in aansluiting aan de vormtaal van de betreffende bouwstroom. Ze missen een subtiel, decoratieve verbijzondering, die verticaal en horizontaal tegelijk is, die enerzijds even de vinger legt op de hoek, anderzijds de continuïteit van de wanden niet onderbreekt.

Dat een moderne vertaling van het oorspronkelijk hoektype niet onmogelijk is toont de uitwerking van het deelgemeentekantoor op de hoek Paul Krugerstraat/Maashaven (zie foto rechtsonder vorige pagina).

Lappendeken

cultuurhistorie: stadsvernieuwing

Vijftig jaar na de bouw van de Afrikaanderwijk vertoonde de woningbouw steeds meer gebreken. In de jaren vijftig en zestig was saneren echter onmogelijk. In deze tijd van wederopbouw kampte Rotterdam met een hoge woningnood. Aan het slopen van woningen viel vooralsnog niet te denken. In de jaren zestig veranderde bovendien de bevolkingssamenstelling van de buurt. Een deel van de oorspronkelijke bewoners vertrok naar de nieuwe naoorlogse woonwijken. Gastarbeiders en jongeren kwamen af op de goedkope huurwoningen. De Afrikaanderwijk kwam terecht in de vrije val van een neerwaartse spiraal, met als absolute dieptepunt de rellen in de zomer van 1972. Daarna krabbelde de buurt weer langzaam omhoog.

In de jaren zeventig en tachtig werden veel woningen opgeknapt en nieuwe voorzieningen aan de buurt toegevoegd, zoals het zwembad en de sporthal aan het Afrikaanderplein. De opknappbeurten van de woningen bestonden meestal uit een combinatie van verbouw- en renovatiewerkzaamheden, die veelal per bouwblok of straatwand collectief werden uitgevoerd (foto rechtsboven). In vrijwel elke straat in de Afrikaanderwijk maakten de houten ramen en kozijnen plaats voor platte kunststof exemplaren. Verder werden dakramen en grote dakkapellen geplaatst (J. Brandstraat), 'dakdozen' en balkons aangebracht (Chr. de Wetstraat, Bloemfonteinstraat) en kunststof erkers en gevelplaten bevestigd (Tweebosstraat). Het authentieke beeld van de straatgevel met het afwisselende silhouet van daklijsten, dakschilden en top-

gevels alsmede het subtiele reliëf in de gevels kwam sterk onder druk te staan. Betrekkelijk gaaf bewaard en daardoor waardevol zijn de straatwanden in de Pretorialaan, de Paul Krugerstraat, de Cronjéstraat, de Bothastraat (westzijde) en de Hilledijk (laatste blok tot aan de Putselaan).

Met de vernieuwing van de Hillekop begon aan het einde van de jaren tachtig een nieuwe fase in de stadsvernieuwing. Instandhouding en renovatie van oude woningen maakten plaats voor grootschalige sloop en vervangende nieuwbouw (foto midden). Deze ingrepen waren vooral gericht op het openbreken van de stedenbouwkundige structuur, het toevoegen van nieuwe woningtypen, het vergroten van het voorzieningspakket, het differentiëren van de openbare ruimte en het herinrichten van de straten.

De belangrijkste projecten zijn: 'de Waaier', 'de Haak' en 'de Slinger' op de Hillekop (Mecanoo, 1989), de slingerende flat 'Natal' aan de Paul Krugerstraat (De Architecten Cie. 1990), het project 'Grand Cru' aan de overzijde (Villa Nova Architecten, 1992), de vier trapeziumvormige woontorens en blokken maisonnettes aan de Christiaan de Wetstraat (DKV architecten, 1993) en de verzameling losse woonblokjes tussen de Martinus Steijnstraat en de Putselaan (De Architecten Cie. 1991-1994). De open verkavelingsvormen, het witte pleisterwerk van de vlakke gevels, de horizontale bandvensters en de strakke doosvormen met de platte daken contrasteren sterk met de historiserende oude gebouwen in de omgeving (foto links).

Renovatie in de Joh. Brandstraat

Nieuwbouw op de Hillekop: 'de Waaier'

Paul Krugerstraat - Bloemfonteinstraat

ruimtebeeld en ontwerpogave

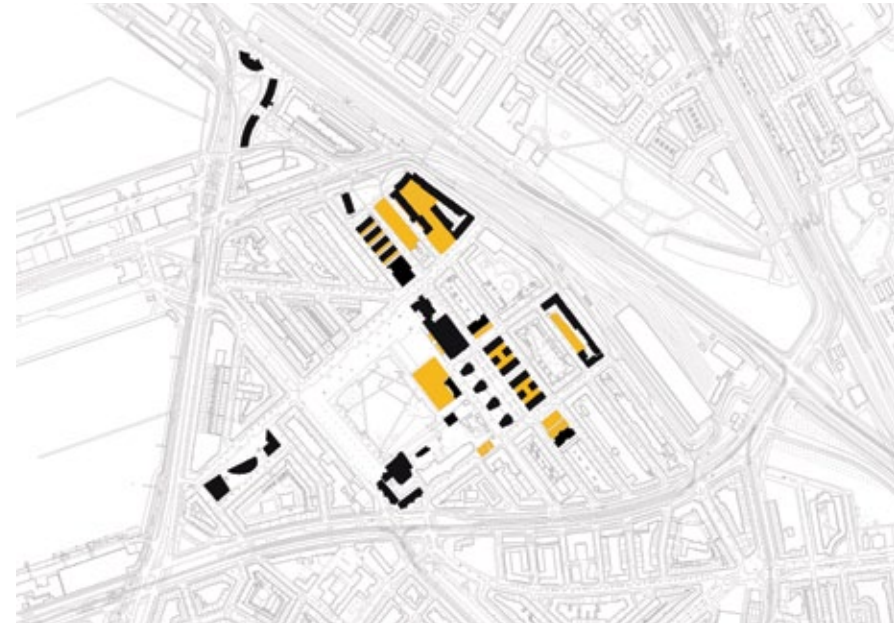

Verkruimelde bouwblokken

De stevigheid van het stratenpatroon vind je niet terug in de bouwblokken. Alsof de muizen eraan geknaagd hebben. In het stratenpatroon is de polder afleesbaar, in de bouwblokken het verloop van de tijd.

Paperclips en slingers

Met de stadsvernieuwing worden nieuwe bloktypologieën toegevoegd: open, halfopen, stroken, opgetild. Andere wanden, een ander straatbeeld. Door het toevoegen van woningen en een sporthal op de kop van de Pretoriaaan, noodgebouwen bij de Vogelklas en de school is de zuidrand van het Afrikaanderplein geleidelijk aan veranderd van een voorruimte van de school in een dichtgebouwde achterkant.

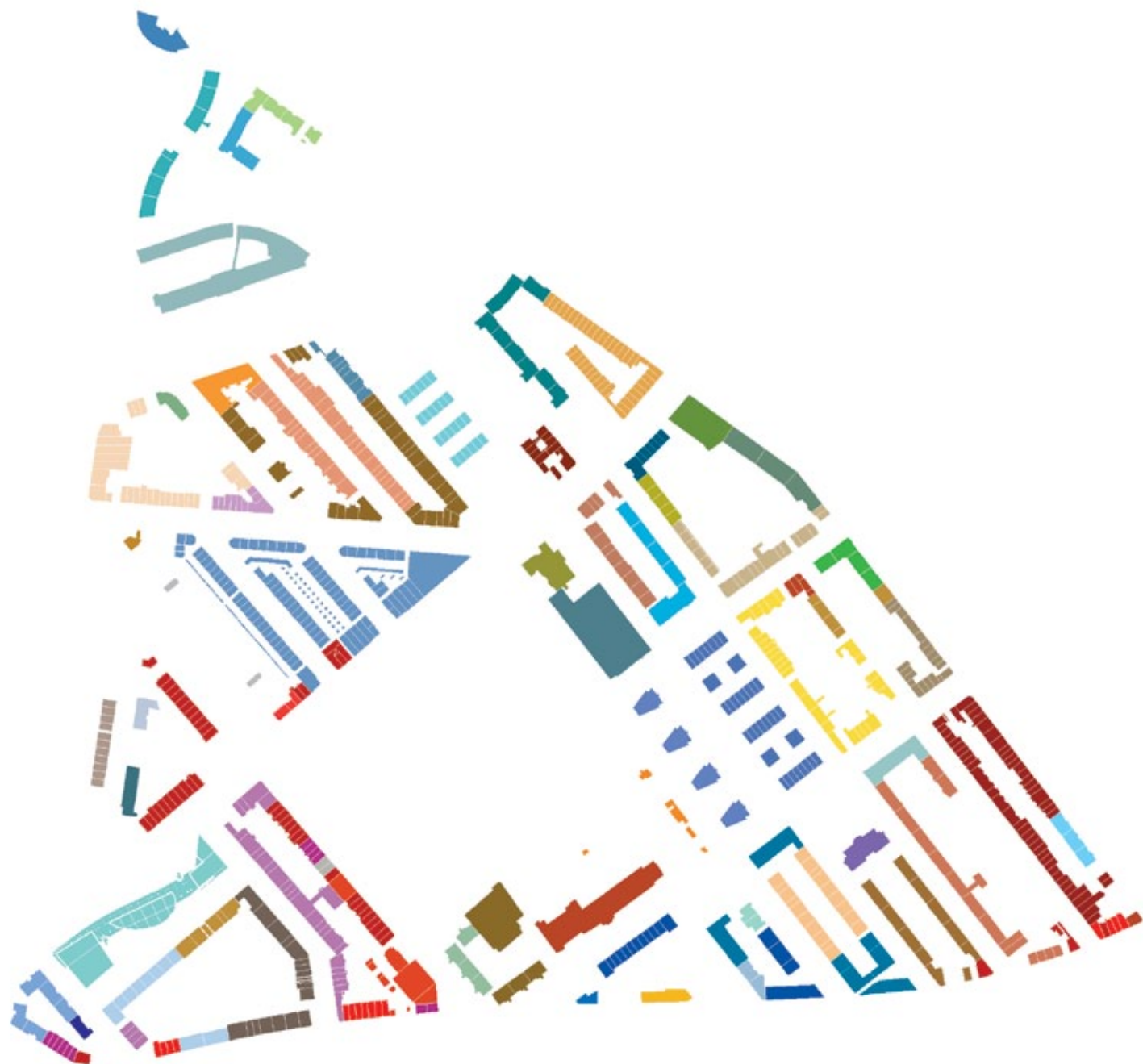

Storing in de structuur

Met name in de oosthoek van de wijk wordt het ruimtebeeld steeds meer diffuus: de stevige straten maken plaats voor een aaneenschakeling van achtertuinen, tussenruimtes, voorpleintjes, openbare binnerterreinen, achterkanten van gebouwen, uitstekende balkons aan de straatkant, speelterrein midden op straat, hekken, muurtjes en andere obstakels.

Lappendeken

In feite is er geen straat meer in oorspronkelijke staat. Renovatie, gevelvernieuwing, dakopbouwen, vervangende nieuwbouw; als we de verschillen in kaart brengen wordt de lappendeken zichtbaar.

Straat: wand, plint, stoep, auto, boom

De openbare ruimte van vrijwel alle straten oogt chaotisch. Dat wordt niet alleen veroorzaakt door de verstoorde balans in de straatwanden (te weinig of juist te veel of te grote verschillen).

Ook de kleine verschillen in de rooilijn die door-echoën in de openbare ruimte door verspringende stoepanden, auto's en lantaarnpalen versterken het rommelige beeld. In de stadsvernieuwingsperiode zijn de nieuwbouwblokken "waterpas" gebouwd en in een veel grotere bouwstroom. Daardoor zijn er allerlei stoepjes en andere obstakels in de straat verschenen die het gevolg zijn van het hoogteverschil tussen de straat en het entreepeil van de bebouwing. En dan staan nog overal hekken en hekjes die een stuk straat afbakenen voor een speelterrein of school.

De straten zijn niet smal, maar wel overvol. Dat blijkt uit de vergelijking met oude foto's waar dezelfde straten zonder uitzondering groter en ruimer lijken.

Door de opeenstapeling van alle verschillen in de straatwanden, de vloer en alles wat erop staat, lijkt de openbare ruimte op een uitvergroete puberkamer: een onoverzichtelijke bende waar elk overzicht ontbreekt en hoofd en bijzaken niet meer te scheiden zijn.

Binnerterreinen

De binnerterreinen liggen binnen het bouwblok en niet aan de straat. Het is van belang om een keuze te maken in de mate van openbaarheid.

Bij afsluiting ontstaat de mogelijkheid voor het aanleggen van beschutte en veilige speelterreinen. De overgang van de privé-tuinen naar het collectieve binnerterrein hoeft minder defensief te worden uitgevoerd.

Bij openstelling het binnerterrein groen inrichten of er een stenig maaiveld van maken waarop ook geparkeerd kan worden. Verder gelden de volgende aandachtspunten:

De kooicultuur aanpakken: hekken en schuttingen vervangen door gebouwde erfafscheidingen en/of hagen.

Een gelaagde overgang ontwerpen naar de privé-tuinen.

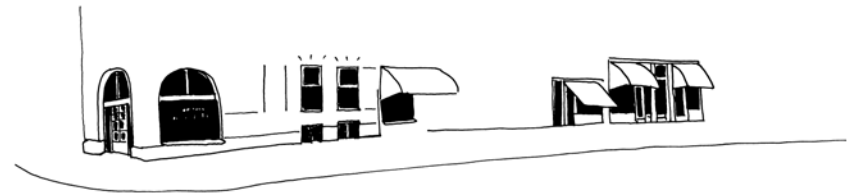
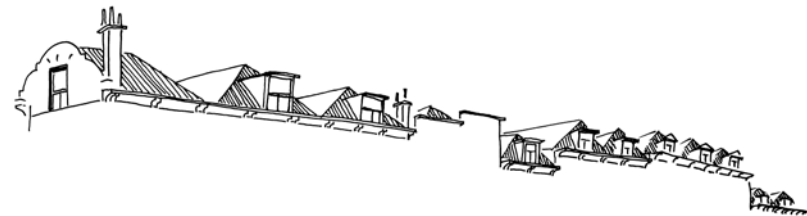

Kop van de Bloemfonteinstraat

- Korrelgrootte bouwstroom: de stadsvernieuwingsaanpak bestond uit samenvoeging van woningen, kozijnvervanging, dakdozen, vernieuwing van entreegebieden, aanbrengen van balkons aan voorgevels. Door deze aanpak verdwenen de kleinschalige contrasten tussen de bouwstromen, maar ook andersom werkt het; wat vroeger een samenhangende architectonische eenheid vormde is nu verbrokeld (bv. door verschillende eigendomsverhoudingen);
- versobering lijst- en lofwerk;
- dakcontour: dakkapellen en schuine dakvlakken met pannen en geprononceerde daklijsten verdwijnen t.g.v. dakdozen, afgewerkt met plaatmateriaal in een uniforme kleurstelling;
- nieuwe verschijningsvorm: glad, regelmatig, industriële detaillering, kleur in plaats van materiaal. Effect: minder plasticiteit, materialisering sluit onvoldoende aan bij verschijningsvorm/kleurbeeld metselwerk (verwering, onregelmatig, detaillering, kleinschaligheid);
- gemetselde schoorstenen verdwijnen;
- kozijnen: draaikiepramen i.p.v. schuiframen;

- andere onderverdeling, doorvalbeveiliging kunststofkozijnen i.p.v. houten kozijnen, vlakke profilering, meer kleur/wit. Effect idem zie dakdozen;
- erkers verdwijnen of worden vervangen door moderne materialisering;
- balkons bevonden zich vaak t.p.v. de hoekpanden of als verticale beëindiging van een erker. Het waren eerder (incidenteel voorkomende) stedenbouwkundige accenten. In de stadsvernieuwing verschijnen balkons om woontechnische redenen aan de zonzijdes, ook aan de straatkant. Meestal in wederom industriële uitvoering. Grote detaillering, gegalvaniseerd staal, nieuw materiaal. Effect: de voornamelijk vlakke formele gevelwanden met nadruk meer plasticiteit, drukke straat wanden;
- entreegebieden: samenvoegen entreegebieden. Minder voordeuren aan de straat, dichtzetten oude ingangen d.m.v. tegeltableau's. Meer kleur. Nieuw: bergingdeuren Versobering detaillering, vlakke, moderne voordeuren, meer kleur;
- woningen op de beganegrond worden winkels of bedrijfjes. Grote winkelpuien, rolluiken, luifels, reclame;
- barokke uitvalschermen boven cafés en winkels verdwijnen: contrast tussen intiem, schaduwrijk gebied eronder en formele bovenbouw wordt minder expliciet, want minder 'plastisch'.

Opgave: het verfijnen van de lappendeken

We bevinden ons hier niet in Kralingen of 't Oude noorden, maar in een wijk die getekend is door de geschiedenis van de haven, in de breedste zin van het woord. Hier wonen en werken mensen uit allerlei verschillende culturen, hier heeft grootschalige bedrijvigheid van oudsher naast 'gebieden' bestaan die voor het wonen bestemd waren. Intimiteit en rauwheid hoorden altijd bij elkaar.

De Afrikaanderwijk is alles behalve een homogene wijk, niet qua bewoners, niet qua bebouwing, niet qua programma. Het is een enorme lappendeken.

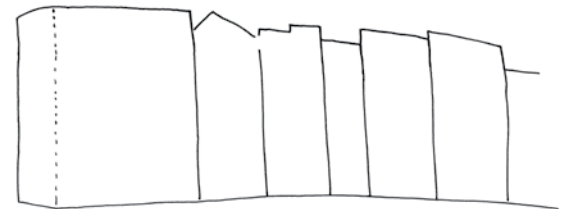
Het gladstrijken van ontstane verschillen/de lappendeken of grootschalig terugrestaureren volgens de oorspronkelijke bouwstijlen, zoals in het oude Noorden gebeurt, lijkt hier niet de aangewezen koers. Wat er wel veel meer moet gebeuren is het verfijnen van de lappendeken. In esthetisch opzicht betekent dat: werken aan een betere balans tussen overeenkomst en afwijking, tussen oud en nieuw, tussen grof en fijn, tussen lang en kort. Oftewel het herijken van de 'korrelgroottes' ten opzichte van elkaar en de lappendeken niet wegpoetsen maar erop doorwerken en verfijnen.

De kleur van het metselwerk houdt de verschillen bijeen, doordat de dakdozen niet wit maar rood zijn blijven ze een (weliswaar niet erg fraai) onderdeel van het geheel, mooie afwisseling van puien/bedrijvigheid in de plint.

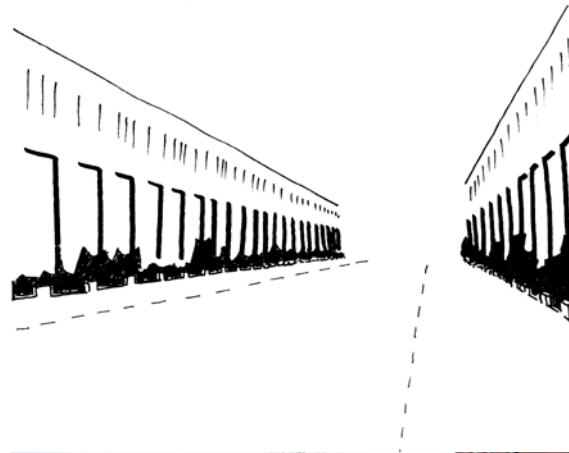
Verspringende gevelvakken

De afwisseling van korte bouwstromen is nog afleesbaar.

de straatwanden tegenover elkaar

De volgende voorbeelden hebben uitsluitend betrekking op de verschijningsvorm van de straatwanden ten opzichte van elkaar.
Voor de hoofdindruk van deze straten is uiteraard de inrichting en materialisering van de openbare ruimte evenzeer van belang

Voorbeeld van een typische woonstraat met aan weerskanten straatwanden opgebouwd uit kleinschalige bouwstromen waarin alle eerder genoemde principes in voorkomen: verspringingen van gevelbelijningen zoals daklijsten, raamstroken, speklagen, onderpuien/entreegebieden.
Het wit van het lijst- en lofwerk verbindt de onderlinge verschillen en hangt als een sluijer voor het donkerbruine metselwerk. Terwijl de gevelwanden nagenoeg vlak zijn ontstaat door dit licht- donkercontrast een schijnbare plasticiteit, zonder dat de straatruimte daardoor onevenwichtig wordt.

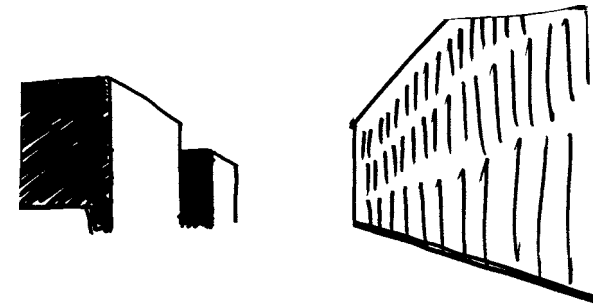
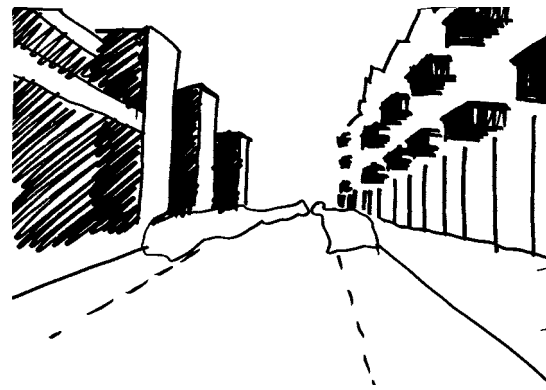
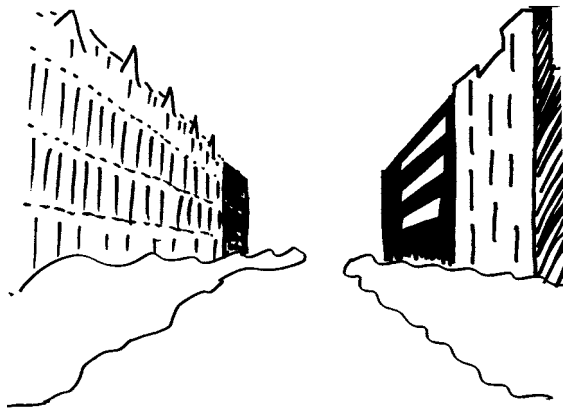
Symmetrie met één bouwstroom

Voorbeeld van een straat met aan weerskanten identieke straatwanden. Een atypische moderne vertaling in een buurt waarin de straatbeelden van oudsher zijn bepaald door de niet-planmatige ontwikkeling met stratenplannen.
De rigide geleiding van de wanden wordt echter gecompenseerd door de gelaagde uitwerking van de overgang tussevoortuin en straatruimte. De afwisseling in de voortuinen wordt 'bij elkaar gehouden' door de formele uitwerking van het tuinmuurtje.

Asymmetrie groot versus kleine bouwstromen, horizontaal versus verticaal

Onevenwichtig straatbeeld door de rigide horizontale uitwerking van de nieuwbouw aan de linker straatzijde. Te grote bouwstroom.

Asymmetrie groot versus kleine bouwstromen, mix horizontaal en verticaal

Mix van bouwstromen uit verschillende bouwperiodes. Heterogeniteit in gevelconcepten wordt bijeengehouden door kleurbeeld met grote licht-donker-contrasten: de witte 'sluier' van het lijst- en lofwerk van de traditionele straatwand keert terug in de wit gestucte gevelvlakken van de moderne invullingen.

Symmetrie grote plasticiteit

Teveel plasticiteit door uitkragende balkons, onrustig straatbeeld.

Asymmetrie plasticiteit

Evenwichtig contrast tussen de opengewerkte wand aan de ene kant en de vlakke wand aan de andere kant.

plint en stoep

verrommeling door later toegevoegde geveltuinen

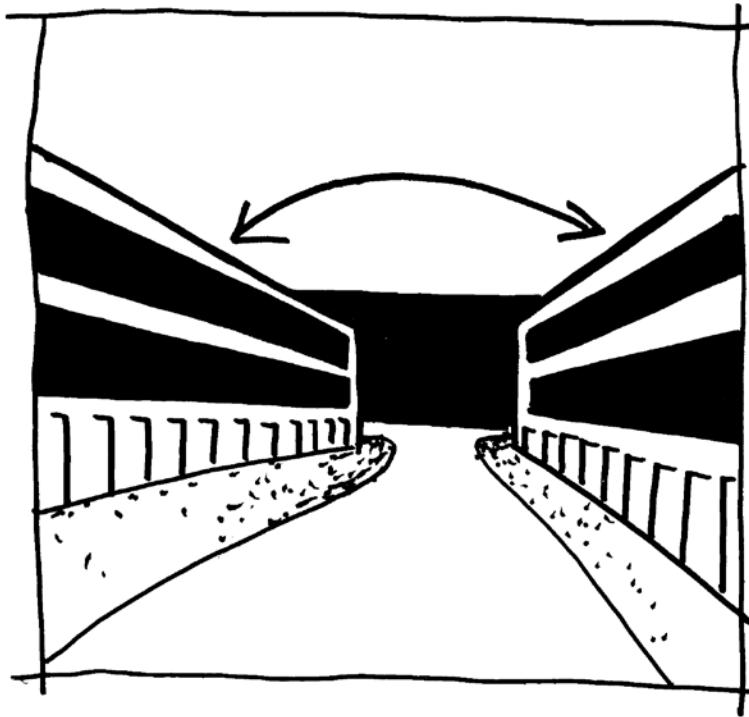

de gevel komt koud aan op de stoep
het wonen is niet opgetild, maar gelijkvloers met de direct aangrenzende openbare stoep

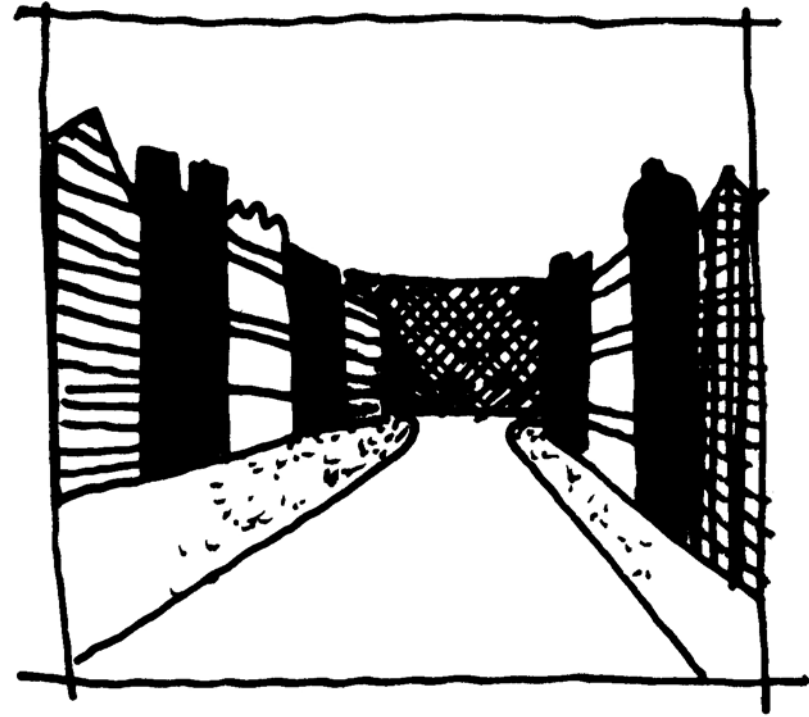

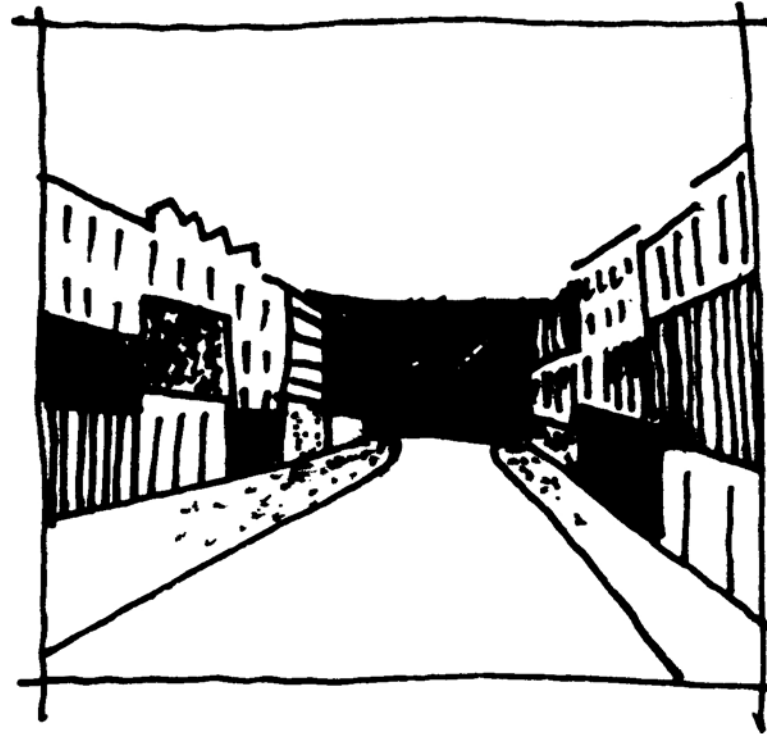
het tuinmuurtje met de smalle tuinstrook daarachter:
grens, overgangselement, zitmeubilair ineen; heldere oplossing

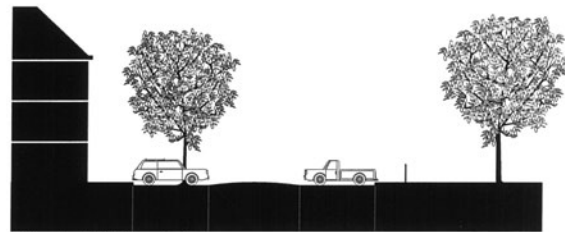

niet zo.....

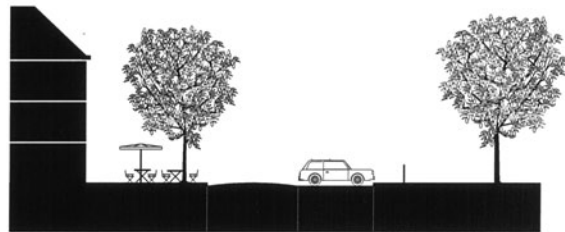

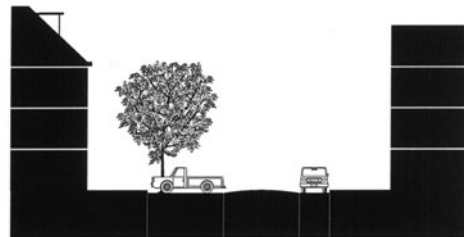
maar zo

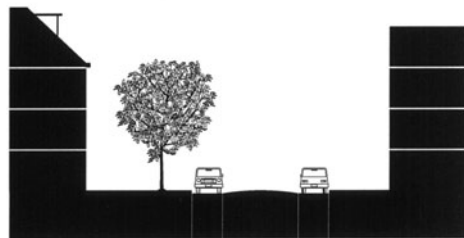
huidige situatie Paul Krugerstraat

voorstel indeling Paul Krugerstraat

huidige situatie Martinus Steijnstraat

voorstel indeling Martinus Steijnstraat

*Profielen uit het onderzoek van H+N+S 2001

De opgave voor de openbare ruimte

In het ruimtebeeld van een straat betekent de lappendeken dat de wanden divers en afwisselend zijn. Om dat te laten spreken is het noodzakelijk dat de straat zelf en alles wat daarin staat zo rustig mogelijk moet zijn. Bomen, auto's en lantaarnpalen op één lijn. Ook in de straten die in elkaars verlengde liggen. Nooit de combinatie van langs- en dwarsparkeren in een straat. Hekken, hekjes, stoepjes en andere obstakels zoveel mogelijk verwijderen. Als de inrichting van de straat rustig is komen de gevels beter in zicht, net als de hoeken van de bouwblokken die vaak net door de rooilijn steken.

Op termijn zou de heldere stratenverkaveling en de straatwanden terug gebracht moeten worden door de open binnenterreinen te sluiten en de koppleintjes te verwijderen. We vroegen ons af of er voortuintjes in de straat kunnen komen, zoals in de Schalk Burgerstraat en de Joubertstraat. Dat kan, maar niet overal. Op basis van de hiërarchie in het stratenpatroon kan het onderscheid tussen hoofd- en bijstraten gemaakt worden, tussen formele stadsstraten en wat meer intieme buurtstraten.

Hoofdstraten

Paul Krugerstraat, Pretoriaaan, Bloemfonteinstraat, Martinus Steijnstraat, Johannes Brand-Bothastraat en Riebeekstraat zijn de straten die dwars door de wijk snijden; van de rand naar het plein. Hier een formeel en profiel. Nooit voortuinen. Het speelplek midden in de Martinus Steijnstraat verplaatsen naar een binnenterrein zodat de straat weer een continu profiel krijgt.

We halen graag het voorstel van H+N+S* weer te voorschijn om de zonnige stoep zo breed mogelijk te maken en het parkeren naar een kant te brengen. Dat geeft aan die kant ruimte voor spelende kinderen, en bomen in de stoep in plaats van tussen de auto's. En ruimte voor een terras aan de Paul Krugerstraat of een bank aan de gevel bij de bakker en de ijssalon.

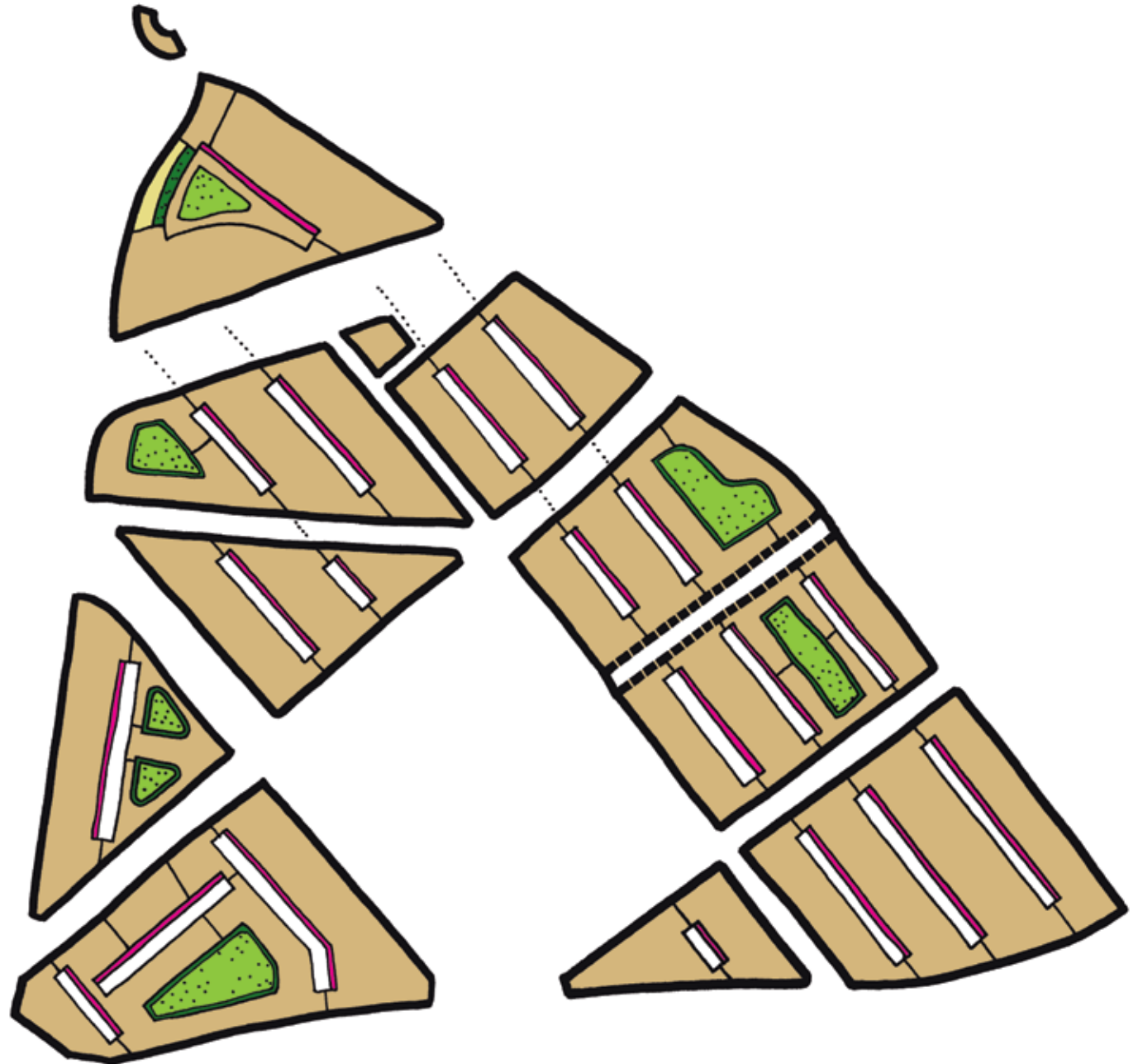
Buurtstraten

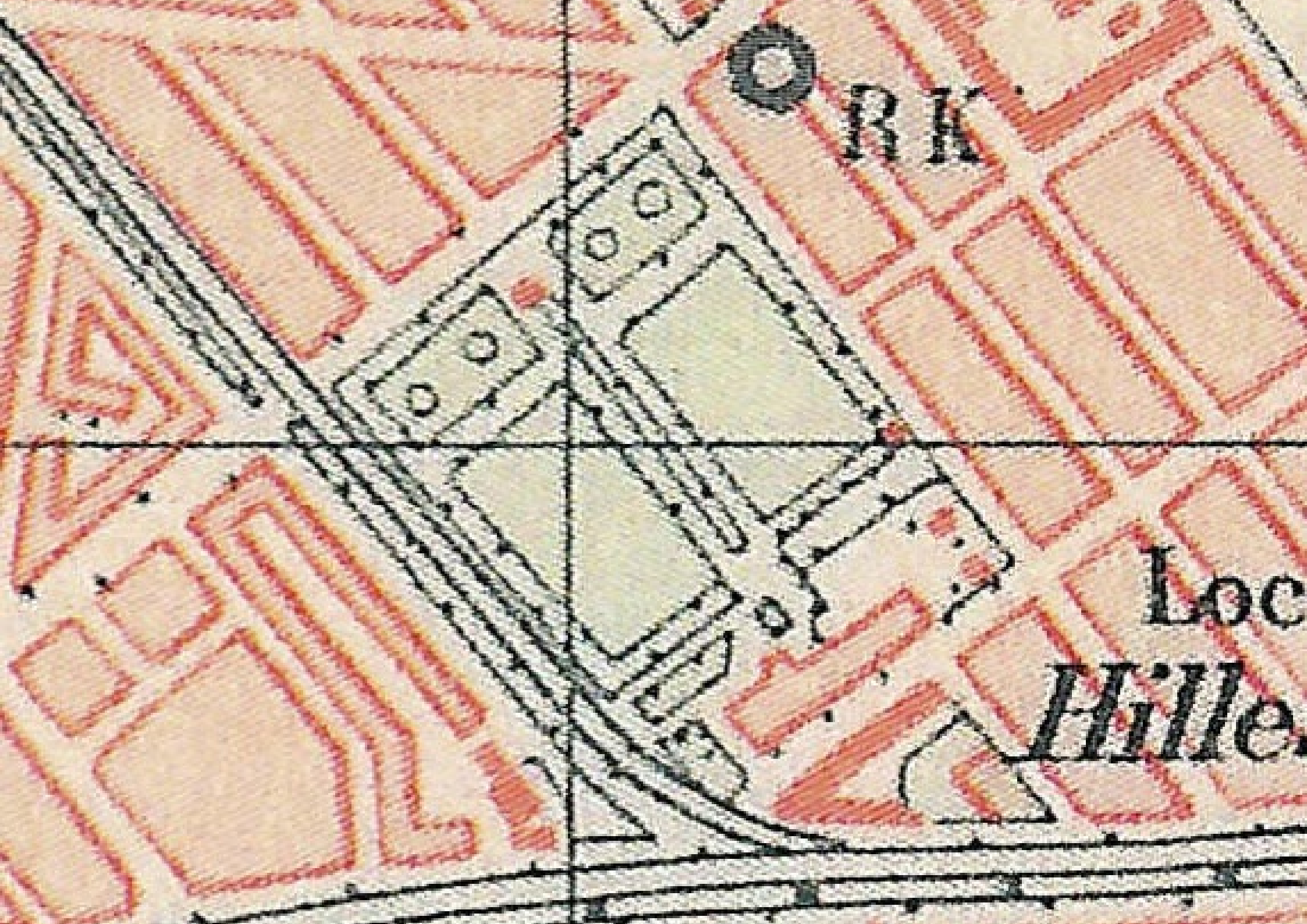
De overige straten zijn de buurtstraten, Hier kunnen voortuintjes, zoals in de Joubertstraat, waar de rooilijn van de nieuwbouw iets teruggelegd is ten opzichte van de hoeken. De tuintjes liggen precies in de restmaat, de tuinmuurtjes liggen in de oude rooilijn. De tuinen gaan niet tot de hoek van de straat. De hoek met de hoofdstraten is 'steen op steen'. In deze straten niet dwarsparkeren maar twee keer langs. En ook hier de zonnige stoep zo breed mogelijk maken zodat er gespeeld kan worden.

Binnenterreinen

Binnenterreinen liggen binnen het bouwblok, en niet aan de straat. 's Nachts op slot, overdag open. Een beschutte plek en veilige speelplaats? Dat vraagt om toezicht en beheer. Ook hier de 'kooicultuur' aanpakken en hekken en schuttingen vervangen door hagen.

- hoofdstraten en buurtstraten
- hoofdstraat
helder en formeel profiel,
geen verspringen in de rooilijn
 - hoofdstraat
maar ondergeschikt t.o.v.
Plein en Brede Hilledijk
 - buurtstraat
intiemer, aandacht voor de zonzijde,
voortuinen: kan maar hoeft niet
 - hoek buurtstraat = hoek hoofdstraat
geen voortuinen
 - binnenterrein
omsloten door bebouwing,
geen hekken maar hagen

CORN

Loc
Miller

Afrikaanderplein

structuur	91
straatruimte en bebouwing	98
het hek	102
het park	105

plein en park

structuur

cultuurhistorie: van open plein naar gekooid park

Het Afrikaanderplein is van oudsher het kloppende hart van de buurt. Een erg groot hart dat meerdere reanimaties moest ondergaan om levensvatbaar te blijven. Het gebruik en de inrichting van het plein stonden niet meteen vast en veranderden in de afgelopen honderd jaar regelmatig. Ook over de vorm en de grootte van het plein bestond aanvankelijk geen zekerheid. In het ontwerp voor de Maashaven en het aangrenzende stratenplan voor de Afrikaanderwijk uit 1895 had het plein een driehoekige vorm. Dat kwam door een geplande maar nooit uitgevoerde straat tussen de kruisingen Bloemfonteinstraat / Paul Krugerstraat en Pretorialaan / Putselaan. Ten westen van deze diagonaal was woningbouw voorzien en aan de oostzijde ervan lag een plein. Nadat in het uitbreidingsplan van 1903 deze diagonale straat kwam te vervallen, kreeg het Afrikaanderplein zijn uiteindelijke grootte (vijf hectare) en rechthoekige vorm. Het Afrikaanderplein ontstond dus feitelijk door het onbebouwd laten van enkele bouwblokken in het stratenplan.

De inrichting van het Afrikaanderplein bleef tot de Tweede Wereldoorlog min of meer ongewijzigd. De symmetrische aanleg bestond uit een breed middenpad in het verlengde van de Joubertstraat en de hoofdentree van de HBS, twee dwarspaden en een pad rond het plein. De wandelpaden werden geflankeerd door rijen bomen. Aan de zijde van de Paul Krugerstraat stond op de kop van het middenpad een verhoogde muziektent voor uitvoeringen in de openlucht. De muziektent is in de jaren zestig van de vorige eeuw gesloopt. Het padenstelsel omsloot vier rechthoekige vakken. De vakken aan weerszijden van de muziektent waren ingericht als plantsoen met kijkgroen. Dit gedeelte van het plein was kortom vooral bedoeld voor passieve recreatie. De grote vakken aan de kant van de HBS waren ingezaaid met gras en in gebruik als speel- en sportveld (foto links).

Het sportveld was de thuisbasis van voetbalclub Feyenoord, vanaf 1912 tot aan de promotie naar de eerste klasse in 1917. Daarna en vooral tijdens de oorlog ging het Afrikaanderplein op de schop. Buurtbewoners kaptten de bomen en verbouwden aardappelen en groenten op het plein. Na de Tweede Wereldoorlog volgde een schier eindeloze opeenvolging van initiatieven en herinrichtingsplannen. De kale vlakte werd incidenteel als evenemententerrein gebruikt voor onder andere lunaparken, kermissen en circusvoorstellingen. Van blijvende aard was het initiatief van buurtbewoners in 1948 om een speeltuin op het plein in te richten. Voorgoed was ook de verhuizing van de markt in 1964 naar het Afrikaanderplein en de Pretorialaan. Tot die tijd werd de markt twee keer per week gehouden op de Hillelaan en de Maashaven Oostzijde. Een zeer tijdgebonden project was de bouw in 1970 van een stalen overkapping van drieduizend vierkante meter, in een poging om het Afrikaanderplein beter geschikt te maken als speelplaats en ontmoetingsruimte. De 'open' overkapping bood een aantal jaren onderdak aan een geasfalteerd speelveld, een theaterplaats en een zwembad cq. ijsbaan. In 2005-2006 onderging het Afrikaanderplein wederom een totale transformatie (foto's rechts). Bestaande voorzieningen en activiteiten als de markt, het zwembad, de sportvelden, de speeltuin, de botanische tuin, de vogelopvang en de sporthal bleven gehandhaafd en behielden of kregen elk afzonderlijk een (nieuwe) plek aan de randen van het plein. In aanvulling hierop werden de mogelijkheden voor passieve recreatie versterkt door de aanleg van een centraal park met gras, paden, boomgroepen, een verhoogde omloop en een afsluitbaar hek. De overzichtelijke en open grasvlakte van weleer veranderde zo in een verzameling omheinde deelgebieden met verschillende sferen.

Het plein aan de Paul Krugerstraat

Het plein vanaf de Pretorialaan

Het park op het Afrikaanderplein

plein en park

cultuurhistorie: instituten en commercie

In eerste aanleg was er rond het Afrikaanderplein een duidelijk onderscheid tussen de oostzijde met instituten in vrijstaande gebouwen en de westzijde met commerciële bedrijven en woonhuizen in aaneengesloten straatwanden. In de pleingedeelten van de Pretorialaan en de Paul Krugerstraat regen de winkels en de (boven)woningen zich aaneen in straatwanden van drie en vier bouwlagen met een kap. De belangrijkste functionele verbijzondering in deze reeks was gebouw 'Pretoria' op nummer 115-117. Dit in 1914 gerealiseerde gebouw was achtereenvolgens in gebruik als vergaderlokaal, Nederlands Hervormde kerkzaal, buurthuis en thans als wooncomplex met beneden- en bovenwoningen. Het oorspronkelijke beeld van deze pleinwanden staat nog steeds goeddeels overeind, ondanks de bouwkundige ingrepen in het kader van de stadsvernieuwing en de volledig vernieuwde pleinwand tussen de Schalkstraat en de Bloemfonteinstraat.

De institutenkant van het plein is daarentegen veel meer veranderd. Tussen het Afrikaanderplein en de Chr. de Wetstraat stond oorspronkelijk een rooms bolwerk (foto links). Dit omvangrijke complex bestond uit een parochiekerk, pastorie, parochiehuis, verenigingsgebouw, nonnenklooster en diverse scholen voor kleuter en lager onderwijs. De pastorie en de St. Franciscuskerk van architect J. Margry werden in 1912-1913 gebouwd op een zeer markante plek in de wijk, namelijk in de as van de Bloemfonteinstraat op de hoek van het Afrikaanderplein en de Paul Krugerstraat. Een hoge klokkentoren markeerde dit geestelijk middelpunt van de wijk. Het klooster- annex schoolgebouw maakte een breed front naar het plein. Het roomse parochiecomplex was een boeiend ensemble dankzij de alzijdige oriëntaties en de in hoogte getrapte opbouw van de verschillende onderdelen en de historiserende gevels die harmonieus aansloten op de gebouwen in de omgeving. Vooral in de vooroorlogse periode waren veel arme buurtbewoners afhankelijk van de zorg en financiële hulp die de parochie aan geloofsgenoten bood. Na de Tweede Wereldoorlog verslaptte deze

band door de ontkerkelijking en de ontzuiling. Bovendien kwamen steeds meer gastarbeiders met een ander geloof in de Afrikaanderwijk wonen. Dat leidde uiteindelijk tot de gefaseerde sloop van het gehele parochiecomplex in de periode 1975-1985. Op de vrijgekomen locatie van de kerk en de pastorie verrees Huize Maasveld (foto rechtsboven). Op de vrijgekomen locatie van het klooster en de scholen werd wijkgebouw 't Klooster gerealiseerd met een buurthuis en een basisschool in de onderbouw en daarop een galerijflat van vijf verdiepingen (foto midden). Het eindresultaat was een hoge, enkelzijdig georiënteerde monolithische pleinwand in modernistische architectuur die sterk contrasteerde met de bebouwing in de directe omgeving.

Het oorspronkelijke bebouwingsbeeld aan de zuidoostzijde van het plein bleef beter intact. Deze pleinwand werd vanuit de tweede lijn van de Martinus Steijnstraat bepaald door de in 1909 gebouwde protestantse Da Costaschool. Sinds de ingrijpende verbouwing rond 1965, waarbij het dak verdween, heeft dit schoolgebouw sterk aan betekenis verloren voor het beeld van deze pleinwand. Verder wordt deze zijde gedomineerd door de gemeentelijke HBS uit 1925-1927 (foto rechtsonder). Dit monumentale schoolgebouw van architect A. van der Steur heeft een samengestelde kubistische hoofdvorm en maakt een breed front naar het plein. Links van de centrale hoofdingang liggen de voormalige leslokalen en de bibliotheek. Rechts daarvan bevinden zich de voormalige aula en twee gymnastieklokalen. Aan de school was verder een openbaar badhuis en een botanische tuin met vrijstaande dienstwoning verbonden. Sinds 1996 is het beschermde gebouw in gebruik als moskee en cultureel centrum voor de Turkse gemeenschap. De glazen koepel boven de voormalige aula geeft op herkenbare wijze uitdrukking aan deze nieuwe bestemming. De ruimtelijk en functionele verbindingen tussen de school en het plein zijn evenwel verbroken sinds de herbesteding van het gebouw en de herinrichting van het plein.

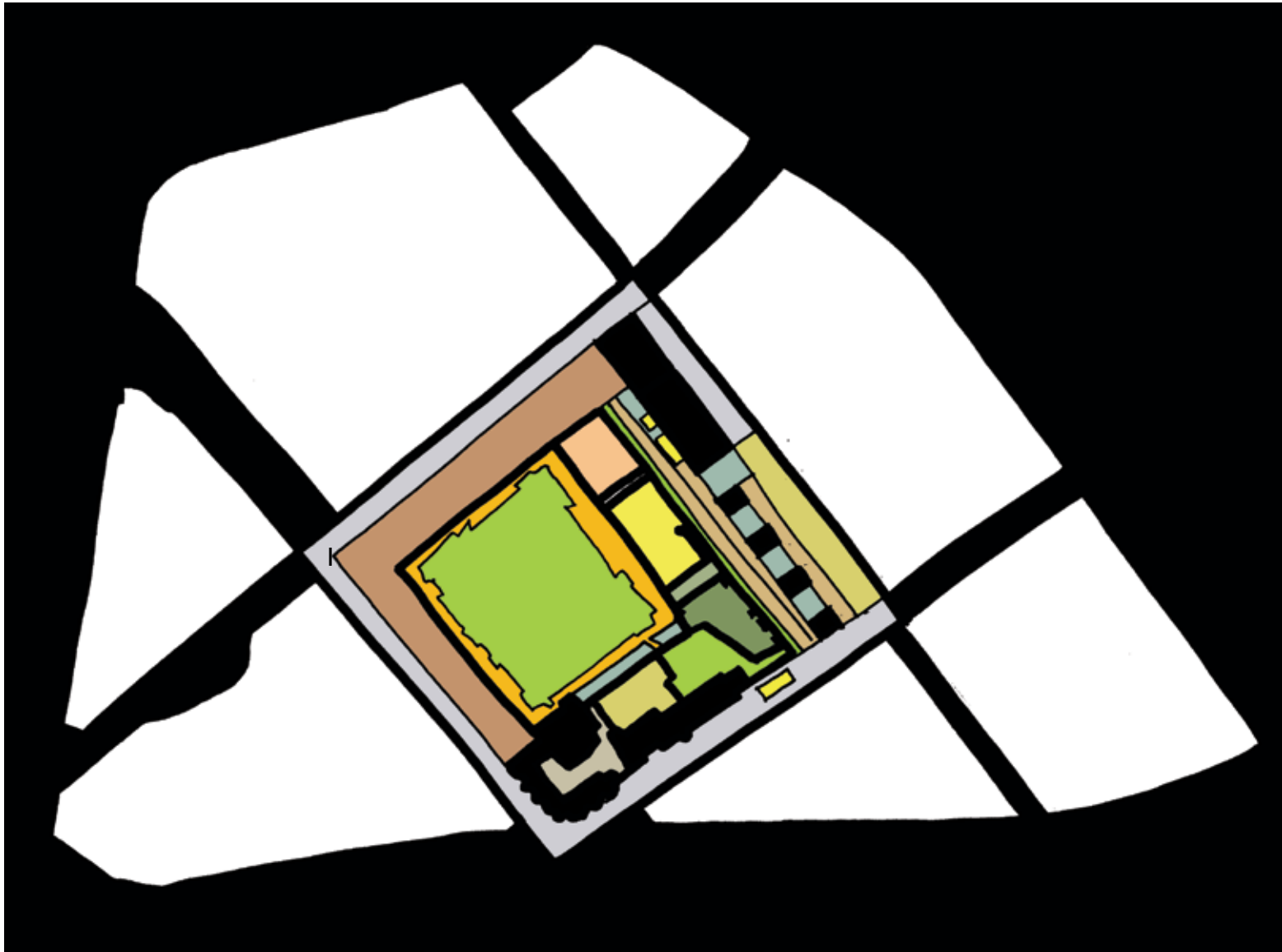
Huize Maasveld op plek gesloopte St. Franciscuskerk

Voormalige HBS, nu moskee

Instituten, silo's en zichtlijnen

ruimtebeeld en ontwerpogave

Het Afrikaanderplein is geen plein maar een ui.
Het is opgebouwd uit schillen.

De stoepen, de straten, de markt, de rijen platanen.

De dikke dubbele schil van de sporthal, het schoolgebouw aan de Martinus Steijnstraat, de vogelklas, de botanische tuin, de speeltuin en de voetbalkooi.

Het hek om het park, de omloop daarbinnen en het grasveld in het midden.

Of de bebouwingsrand aan de oostkant van het plein nu wel of niet tot de ui behoort is niet eenduidig, in de kaart is deze strook wel als onderdeel van de ui getekend.

De westkant van de ui is openbaar, stenig en rauw. De oostkant is gesloten, beschermt en groen. Gek genoeg lijkt het park de twee werelden uit elkaar te houden in plaats van ze bijeen te brengen.

Een rauwe kant en een beschutte kant is een mooi gegeven, maar in de huidige situatie zijn er geen raakvlakken, randen en overgangen maar uitsluitend hekken. Het park raakt nergens aan de woonbebouwing maar wordt afgeschermd door een dubbel geïsoleerde oostkant en een kale en harde westkant. De kinderen uit de wijk spelen op de dijk, in de speeltuin en op straat, maar niet in het park. Als er markt is, op woensdag en zaterdag, is er leven, dan drijft het plein niet los in de wijk maar is het gevuld tot aan de bebouwing. Maar weer is het park leeg, men eet de frieten liever op een klein geïmproviseerd terras naast de kraam.

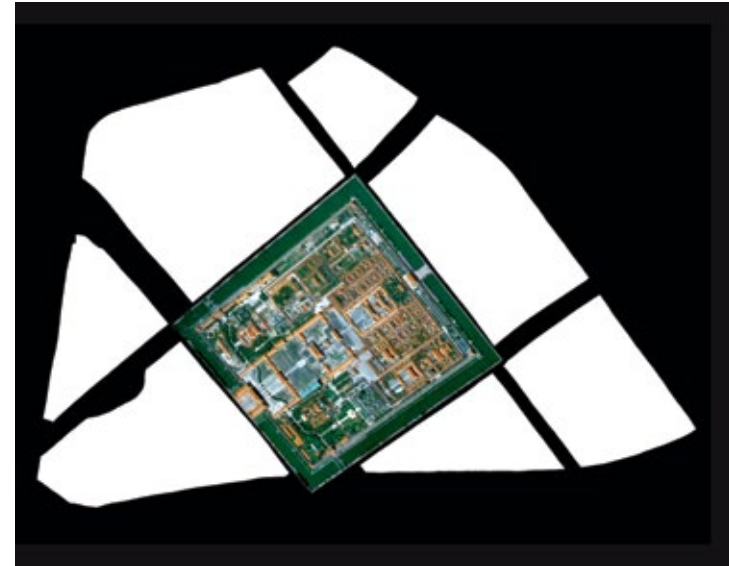
Park of plein, vlees noch vis.

Als het plein een ui is, dan moeten de lagen ook een geëigend gebruik, betekenis en een vorm hebben.

De overgangen tussen de verschillende lagen verdienen een betere oplossing dan alleen een hek. Het gaat in dit geval om de aansluiting van plint van de bebouwing op de stoep, van de stoep op de straat, van de straat naar de markt en van de markt naar het park.

Maar ook over:

- een betere entree aan de Putselaan
- een goed profiel van de Pretoriaaan, van de Putselaan tot aan de Maashaven
- een mooie brede stoep aan de Paul Krugerstraat (stoep = zoom van de bebouwing)
- ook bij de Martinus Steijnstraat, zodat de school óp het plein staat (stoep = zoom van het plein). Verplaatsen van de verkeersdrempel-kinderspeelplaats, straatruimte vrijmaken.
- een continu profiel tussen 't Klooster en de Vogelklas, met of zonder auto's.

Het Afrikaanderplein is ruimtelijk beter te vergelijken met een paleis of een vesting dan met een plein; je dringt er laag voor laag in door, er is een ruimtelijk stelsel voor het volk (de marktkant) en een heel ander stelsel voor de paleisbewoners (de kooienkant). Ze ontmoeten elkaar op het voorplein (het park). Ter vergelijking is de geheime stad van Peking in de kaart gemonteerd.

De schillen en de overgangen

De huidige inrichting is te diffuus en rommelig, vooral aan de randen.

De gelaagde opbouw van de ruimte is niet afleesbaar en vraagt om verheldering.

Het park vraagt om een betere rand en meer beschutting op de overgang.

De markt vraagt om een betere vloer; het asfalt vervangen door een materiaal met meer tactiliteit en expressie.

De bebouwingsrand vraagt om een goed programma in de plint en een gelaagde overgang naar de grote ruimte.

straatruimte en bebouwing

Pretorialaan

Paul Krugerstraat

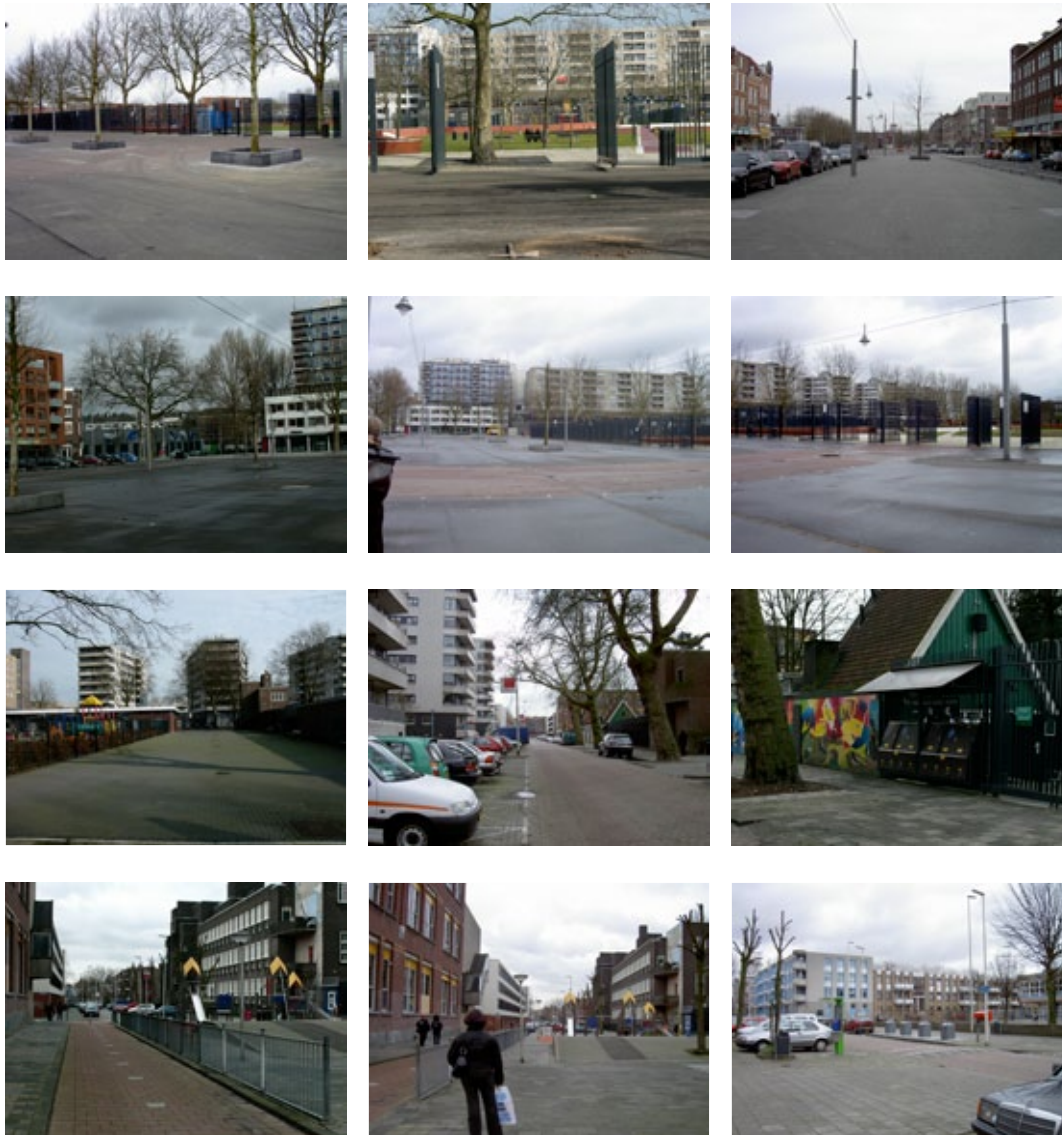

Afrikaanderplein oostzijde

Martinus Steijnstraat

ruimtebeeld en ontwerpogave

Pretorialaan:

Een kaal en stenig profiel dat gedomineerd wordt door auto's en het hek van het park. De stoep langs de bebouwing is smal. De aansluiting op de Putselaan, de entree van de Afrikaanderwijk, is door de ongelukkige positie van het woningbouwblok met balkons aan de straatzijde ontdaan van elke mogelijke allure, terwijl die in feite voor het oprapen ligt met het gemaal en de school aan weerszijden, de groene ruimte van Putselaan en Hillevliet in de rug, Erasmusbrug en Pakhuis Santos in het zicht.

Paul Krugerstraat:

De goed bezonde stoep biedt in de huidige situatie, door alle geparkeerde auto's, geen beschutte rand met uitzicht over het plein. Op het marktplein zelf domineert net zoals langs de Pretorialaan, het hek en het vale asfalt.

De stoep voor Huize Maasveld biedt een prachtige positie voor een terras met uitzicht op het plein en de silo's.

Afrikaanderplein Oostzijde:

Een straat vol obstakels.

De plint van de bebouwing is ondoorgrondelijk en kaal, de rand naar het park is rommelig. Het zijn de bomen die nog enige beschutting en houvast geven. Op termijn zou gewerkt moeten worden aan een eenduidig profiel en een betere plint.

Martinus Steijnstraat:

De belangrijke positie van de voormalige HBS in deze straat is totaal verrommeld door de geblokkeerde aansluiting op de Putselaan en het speelterrein dat dienst doet als verkeersblokkade. De straat heeft een verbrokkeld profiel, verbrokkelde wanden en verspringende rooilijnen.

Op termijn werken aan het rechte trekken van de rooilijnen, een continue profiel en een aansluiting op de Pretorialaan en Putselaan die recht doet aan de voormalige HBS.

De bebouwingsranden

Per rand/wand kiezen voor één samenhangende karakteristiek, waardoor de onderlinge contrasten sterker worden.

De gelaagdheid van de uitzichten op de randen versterken:
van rand tot rand, door het park heen en vanuit het park op de randen.

Oostkant:

Onevenwichtige verzameling van gebouwen; torens, langgerekt bouwblok, amorfe hoekbebouwing. Deze reeks gebouwen is te onsamenhangend om met elkaar een front te vormen naar het plein.

Noordkant:

Evenwichtige mix tussen korte bouwstromen uit verschillende bouwperiodes, Heterogene kleurbeelden vormen met elkaar een contrastrijke wand.

Westkant

Samenhangende wand met korte bouwstromen uit nagenoeg dezelfde bouwperiode, in principe homogeen als wand, verrommeling nu door verpauperde uitstraling en armoedige detaillering van kozijnen, entreepartijen en dakdozen, met name ter plaatse van de hoek Paul Krugerstraat.

Zuidkant

De voormalige HTS, nu Moskee, is een markant langgerekt gebouw met kleine flankerende gebouwtjes ervoor en rommelige woonbebouwing ernaast. Het ensemble als geheel oogt onevenwichtig.

het hek

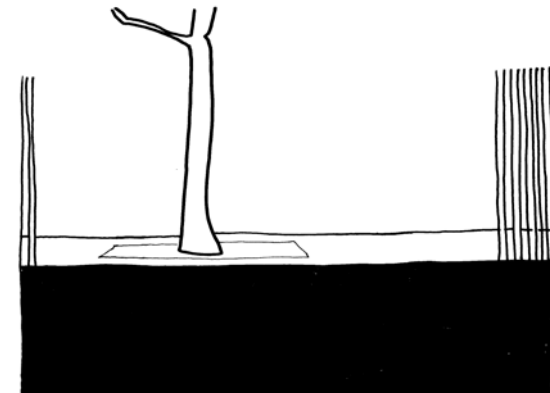
ruimtebeeld en ontwerpogave:

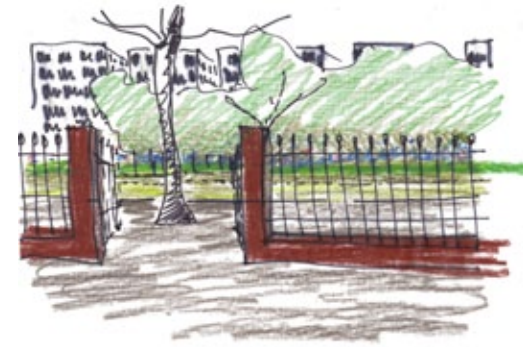
Het hekwerk is om defensieve redenen aangebracht, niet om ruimtelijke redenen. Het suggereert een open verbinding tussen rand en park. Als je er frontaal voorstaat, dan kijk je erdoorheen, dan is 't mooi. Overhoeks gezien wordt het een dicht zwart vlak, dat 'plomp verloren' aankomt op het geasfalteerde maaiveld: twee wezenloze, abstracte vlakken die elkaar raken, schijnbaar immaterieel. Gezien de grote lengtes een kille oplossing.

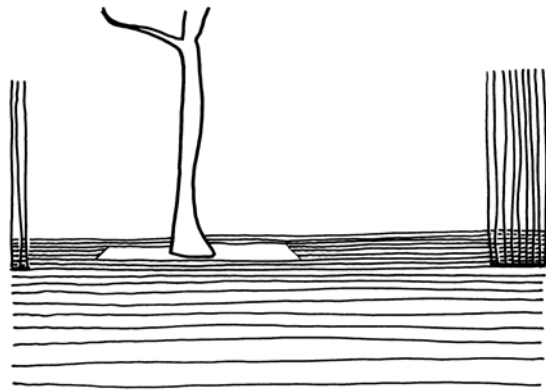
De openingen in het hek zijn groot; als de poorten open staan zijn er grootste uitzichten naar het park en de overkant van het plein. De ruimtelijke continuïteit is er dan wel.

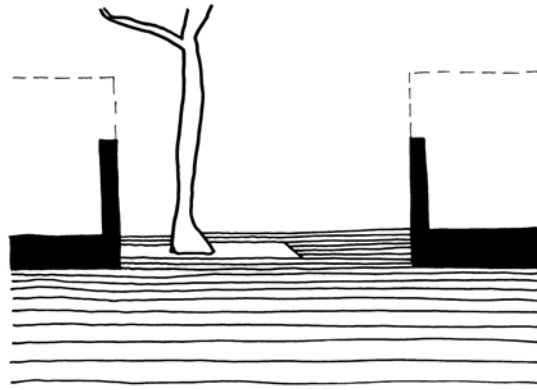
De materialisering van de vloer wisselt en markeert daardoor weer de scheiding tussen rand en park.

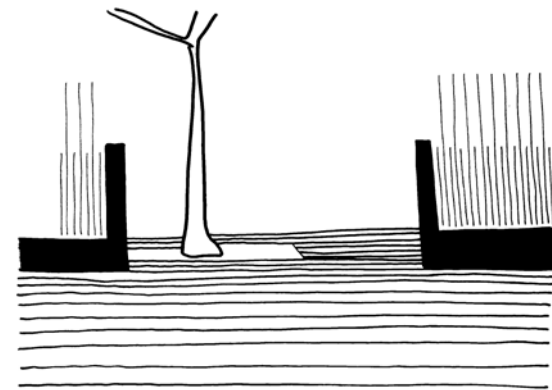
Het hek als zoom van het park en zoom van de markt.

De ruimtelijke continuïteit wordt versterkt door de doorlopende materialisering van de vloer. In de tekening hiernaast wordt het hek meer gedifferentieerd. De onderkant wordt dicht, de bovenkant blijft doorzichtig. De opening wordt kleiner en ingelijst. Zo ontstaat een grotere spanning tussen de laag van het hek, de begrenzing, en de verbinding van de ruimtes aan weerskanten. De opening is het kader waardoor je naar het park en de overkant kijkt.

Het contrast tussen buiten en binnen het park wordt sterker. De dichte onderkant van het hek maakt deze laag manifester, het hek staat nu duidelijk op de grond. Er ontstaat een zoom voor zowel het maaiveld aan de rand als wel aan de kant van het park. De uitgestrekte vloervlakken krijgen een begrenzing, een plint, ze worden 'even' vastgehouden.

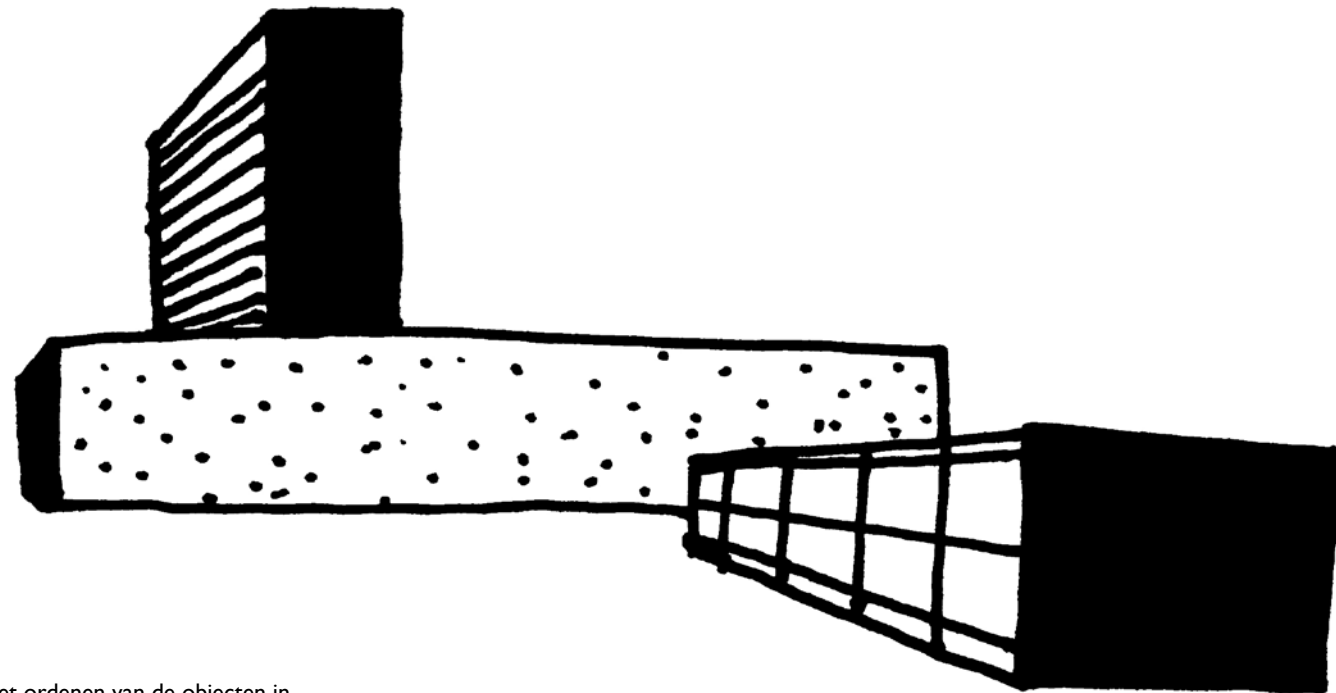

De grote hoogte van het hek wordt gedifferentieerd door de spijlen om en om te laten verschillen van hoogte en daarmee de mate van transparantie te nuanceren. Zo ontstaat er een geleidelijke overgang tussen dichte en min of meer doorzichtige vlakken in het hekwerk.

het park

ruimtebeeld en ontwerpogave

Werken aan het effect van de 'tribune': het ordenen van de objecten in de ruimte. Gelaagdheid van de uitzichten op de randen versterken: van rand tot rand, door het park heen en vanuit het park op de randen.

De rand van het park vanuit het park gezien: de wisselende vorm en kleur van het lage muurtje als zoom van het grasveld, de rij bomen daarboven, de rommelige strook daarachter met van links naar rechts de witte onderbouw van de hoekbebouwing, de speeltoestellen, de lage gebouwtjes van de crèche en het vogelasiel, allemaal achter hekken. Daarboven de onevenwichtige aaneenschakeling van wel of niet vrijstaande gebouwen.

Deze rand mist diepte, doordat de schillen de verschillende lagen, niet ten opzichte van elkaar afleesbaar zijn.

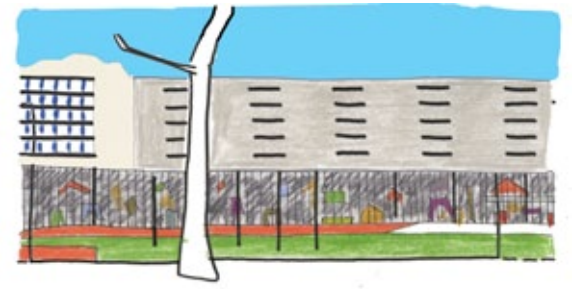
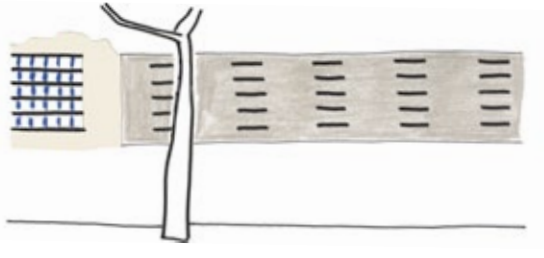

Illustratie van het vervangen van de muurtjes door het grastalud, waarin de rij bomen is opgenomen, een pad met daarlangs bankjes, en daarachter de hoge haag, als voorgrond voor de gekooide speeltuinen. Daarboven uitkijkend de hoge rand van de bebouwing.

Als de lage gekleurde muurtjes zouden worden vervangen door een grastalud, zou er een groene zoom ontstaan van het immense groene grasveld. Een hoge rand met hagen voor de bonte gekooide strook zou bovendien een stevige groene buffer vormen. De rand van de bebouwing zou als geheel winnen wanneer het bebouwingsprincipe uit de rechter helft zou worden doorgezet. Door de rand over de gehele lengte boven open te breken kan er bovendien een extra laag met de bebouwing daarachter in beeld komen.

De wisselende vorm en kleur van de lage muren in het park zijn onvoldoende buffer voor de bonte gekooide ruis van de strook daarachter. De bebouwing koekt aan elkaar door ontbrekende contrasten in vorm en kleurbeeld.

Kiezen voor een lange termijnkoers

De lagen van de ui bijeen:

De straatruimte en de bebouwing, het hek en het park. Met alle voorgenomen vernieuwing en bijbehorende aanpak van de straten moet er een visie zijn op de wijk, de relatie met Parkstad, de aanpak van het parkeren en de betekenis van het plein en haar randen daarbinnen.

Voor het Afrikaanderplein blijken er nog een flink aantal opgaven te zijn.

Het ruimteconcept van 'de ui' vraagt om verheldering en verfijning.

De straten rondom het plein vragen om verbetering, op korte termijn.

Hiernaast zijn een aantal modellen geschetst die laten zien hoe verder gewerkt kan worden vanuit dit concept.

Lagen

Markt op een verbreed plein naast de Pretoriaan.

Overdekte markt op de kop, klein bomenplein op de kop tussen school en gemaal.

Pretoriaan over de hele lengte een middenberm waar geparkeerd wordt onder de bomen. Vanuit de Putse laan zijn school, markt en gemaal de blikvangers.

Het park raakt aan de Paul Krugerstaat. Een brede stoep waaraan niet geparkeerd wordt voor de bebouwing; een goede voorgrond voor de grote ruimte en voorwaarde voor een geleidelijke programmering met ijs, bakker, frieten, cafés, roti's, fusion, multiculti, kapper, toko, enzovoorts. Zo ontstaat een gelaagde opbouw van binnen naar buiten: toonbank, vensterbank, bankje, terras, stoeptrand, overzicht op het grote geheel vanuit een beschutte positie.

De school weer een school en heeft een tuin die grenst aan het park. Vogelklas, botanische tuin, speeltuin en voetbalveld blijven maar met een gelaagde rand en doorzicht naar het park.

Schillen

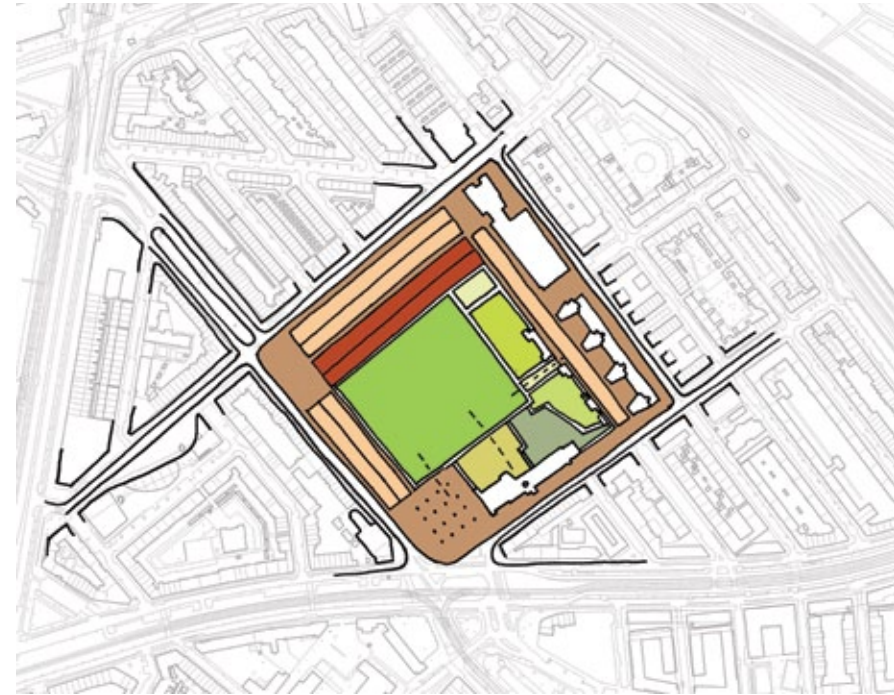
Dit gaat uit van de bestaande posities van markt en park en is het meest pragmatisch: Markt aan drie kanten rondom het park, niet meer op het noordelijk deel van de Pretoriaaan.

Aanpassen van het hek (geen kooi maar zoom van de markt en zoom van het park)

Ook hier wordt de school weer een school en heeft een tuin die grenst aan het park.

Vogelklas, botanische tuin, speeltuin en voetbalveld blijven maar met een gelaagde rand en doorzicht naar het park.

- overdekte markt op de plek van de sporthal;
- klein bomenplein op de kop tussen school en gemaal;
- vanuit de Putse laan zijn school, markt en gemaal de blikvangers.

Paleis

Een radicale variant op de schillen: het park wordt omsloten door een muur en een grote overdekte markt.

- tegen de muur een lange bank;
- bij het gemaal een bomenpleintje en een ingang voor het park;
- parkeren onder het marktgebouw.

Bijzondere plekken, bijzonder gebruik.

In de Afrikaanderwijk zijn een aantal bijzondere plekken met mogelijkheid voor een bijzonder gebruik, zoals de voet van de dijk die ideaal speelterrein blijkt, de trafo als hangplek, de postbussen van de Vogelklas voor verdwaalde en gewonde vogels, de bakker voor alle lekkerbekken, het friettenterras op de markt, het restaurant in het gemaal en de kantine van de speeltuin. Op deze plekken leeft de wijk en lijken alle lagen bij elkaar te komen. IJssalon Florencia in Den Haag is een ook zo'n bijzondere plek die we graag als illustratie aanvoeren: achter in de winkel is de toonbank, aan het raam staat men aan een bar, buiten een bank tegen de gevel, lekker beschut en op de zon, zomer en winter bezet. In de is zomer is er nog een terras als derde laag. Je kijkt van binnenuit, aan de bar over de hoofden naar het plein, de passanten (vierde laag) en de overkant (vijfde laag).

Door alle lagen heen, van de schaal van de haven tot aan de plint van de bebouwing, met precisie en oog voor de verborgen kwaliteit moet er verder gewerkt worden aan de wijk.

Hangplek rond de trafo

De brievenbussen van de vogelklas

Buurthuis 't Anker

Speeltuin aan de voet van de Hilledijk

Beschut plantsoen in de bocht van de Hilledijk

Uitzicht over de haven, de rivier en de stad vanaf Maashaven OZ

Ingekaderd uitzicht vanaf de Hillekop

De bakker op de hoek

Speeltuin en speeltuingebouw Afrikaanderplein

Restaurant 't gemeal

Markt terrasjes

aanbevelingen

algemeen	114
randen	115
binnenwerk	117
Afrikaanderplein	121
aanpak korte termijn	123

De aanbevelingen zijn te gebruiken als een praktische checklist bij toekomstige ontwerp- en onderhoudsopgaven en zijn als volgt onderverdeeld:

- algemeen
- randen
- binnenwerk
- Afrikaanderplein
- aanpak korte termijn

Waar nodig wordt verwezen naar de bladzijdes uit de voorgaande hoofdstukken.

ALGEMEEN

Om verdere verbrokkeling van de stedenbouwkundige structuur en de straatwanden te voorkomen moeten er geen nieuwe verkavelingstypes worden geïntroduceerd: er is een bepaalde kritische massa aan evenwijdige woonstraten en langgerekte gesloten bouwblokken nodig om de historische relatie met landschappelijke ondergrond herkenbaar te houden.

De historische gevelwanden aan de Pretorialaan, Paul Krugerstraat, Bloemfonteinstraat, Hilledijk (laatste stuk voor Putselaan), en Putselaan waar mogelijk intact houden en zorgvuldig opknappen; speciale zorg voor de functioneel, typologisch en architectonisch verbijzonderde hoekpanden in deze straten.

De gelaagdheid van de bouwgeschiedenis koesteren in de verschijningsvorm van de bebouwing. Architectonische contrasten niet wegpoetsen maar als uitgangspunt nemen: verschillende bouwperiodes en –stijlen, havenbebouwing en woonbebouwing staan naast elkaar. Contrasten tussen rauw en intiem ‘dramatiseren’. Maar wel: aandacht voor eenheid in verscheidenheid.

De lappendeken op alle schaalniveau’s van de bebouwing verfijnen.

Behoud en nieuwe functie voor bewaard gebleven reclameborden aan de gevels.

Aanbrengen van bescheiden wandtegels met korte cultuurhistorische informatie en/of historisch beeldmateriaal op interessante locaties in de wijk, bijvoorbeeld bij:

- de hoekgevel met portretbustes (naamgeving wijk);
- de gesloopte katholieke kerk (voormalig rooms bolwerk);
- de Brede Hilledijk (van schakel tot obstakel);
- het gemaal (polderverhaal);
- de Maashaven (havenwerken en industrieel verleden);
- het Afrikaanderplein (ontstaan, gebruik en inrichting door de tijd);
- Paul Krugerstraat (oude landweg Korteweg);
- Goede Hoopstraat (rellen jaren zeventig).

De vlekken van de lappendeken in de Afrikaanderwijk vallen niet overal samen met de grenzen van de wijk maar gaan ook over die grenzen heen naar de aangrenzende wijken: dit handboek is als deeltuivering te plaatsen in het grotere geheel/context van de cultuurhistorische en ruimtelijke verkenning die voor Oud-Zuid is opgesteld in opdracht van de gemeente Rotterdam.

RANDEN

toelichting terug te vinden op pagina 17-47.

Koers randen

Maashaven OZ: richten op het panorama van de Maashaven.

Brede Hilledijk: landschappelijke ruggengraat tussen Afrikaanderwijk en Hillekop.

Putselaan: behouden en versterken van de interieure kwaliteit.

De knooppunten bieden elk een landschappelijk panorama.

Maashaven OZ

De Maas- en Rijnhaven als grote open waterbekkens behouden. De rivier en oude havenbekkens vormen een bijzonder landschappelijk stelsel in het hart van de stad.

Met het verdwijnen van de havenfuncties is dit landschap beschikbaar als een bijzonder Rotterdams openbaar domein. Je voelt je buiten midden in de stad. Voor een stad met bijzonder moeizame verbindingen met het buitengebied is dat ongelooflijk belangrijk.

Het gaat daarbij niet alleen om het zicht op het water, de lucht en de overkant maar ook over de begaanbaarheid en het recreatief gebruik van de oevers en het wateroppervlak (blz. 20-31).

Het verkeer zal altijd een barrière vormen. Aan weerskanten daarvan moeten de waterkant en de wijkrand eigen kwaliteiten hebben.

Langs de waterkant:

- de toegankelijkheid van de Maas- en Rijnhaven voor voetgangers vergroten. Aansluiting op de kades van Katendrecht;
- aangename flaneerkade over de gehele lengte, deels onder het metroviaduct;
- verlengen van de bestaande promenade: van Metro Maashaven naar het nieuwe Luxor, in de beschutting van het metroviaduct en met misschien een uitspanning.

Langs de rand van de wijk:

- een continu profiel vanaf de Putselaan tot de Hillekop: de nieuwe stoep bij Maashaven OZ belooft veel, breed, op voldoende afstand van het drukke verkeer door fietspad en bomenrij, en een beschutte ruimte als de bomen groot zijn;
- op termijn een betere programmering (en detaillering) van de begane grond zodat er ook een reden is om er te komen.

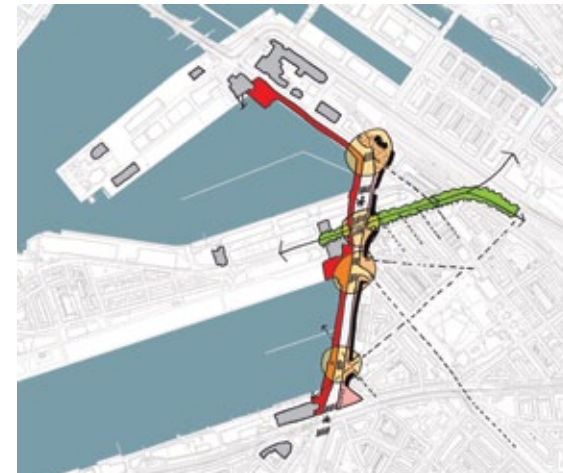
Tussen rand en waterkant:

- ontspannen, brede en overzichtelijke oversteekplaatsen bij elke straat, ook op de kop van de Paul Krugerstraat.

Grootschalige ensembles langs de Maashaven OZ: contrast/afstemming met silo's. Stoere volumes, een gevelprincipe overheerst, robuuste materialisering (blz. 31).

Gevelopbouw:

- houdt rekening met waarneming vanuit de grote afstand, overhoeks en frontaal;
- toevoeging van een extra schaalniveau (blz. 28-29).

Maashaven; visitekaartje van Zuid

grootschalige ensembles

Plint bebouwing:

- afwisseling, openbare functies, horeca en kleinschalige bedrijvigheid;
- gelaagde overgang ontwerpen van openbaar naar privé (blz. 28);
- extra hoge verdiepingshoogte van de begane grond;
- de uitstraling van de plint bepaalt voor een groot deel de sfeer van de aangrenzende openbare ruimte. De architectonische materialisering en detaillering is tactiel, afwisselend en verfijnd.

(Brede) Hilledijk

De Hilledijk zou in de toekomstige situatie niet de rand maar de ruggengraat moeten zijn.

- continu profiel;
- aandacht voor aansluitingen op Katendrecht en Hillesluis;
- aandacht voor aansluitingen dwarsroutes (blz. 32-39).

Plint bebouwing:

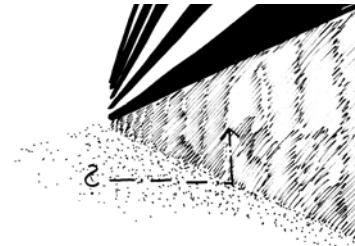
- gelaagde overgang ontwerpen van openbaar naar privé;
- extra hoge verdiepingshoogte van de begane grond;
- de uitstraling van de plint bepaalt voor een groot deel de sfeer van de aangrenzende openbare ruimte. De architectonische materialisering en detaillering is tactiel, afwisselend en verfijnd (blz. 38-39).

Putselaan

- de verknoping tussen de Afrikaanderwijk en de wijken Bloemhof en Hillesluis duidelijker maken ter plaatse van het knooppunt in de Putselaan; tevens de functionele relatie tussen het gemeaal en de Hillevliet visueel herkenbaar maken.
- handhaven van de interieure kwaliteit van de laan (blz. 43-44);
- rommel uit de middenberm verwijderen (blz. 44);
- breder trottoir maken (blz. 44-45);
- dramatiseren van de kop, de staart en het middelpunt van de laan (blz. 46);
- speciale zorg voor de functioneel, typologisch en architectonisch verbijzonderde hoekpanden in deze straten. Waar mogelijk intact houden en zorgvuldig opknappen (blz. 47).

Plint bebouwing:

- afwisseling, openbare functies, horeca en kleinschalige bedrijvigheid;
- gelaagde overgang ontwerpen van openbaar naar privé;
- extra hoge verdiepingshoogte van de begane grond;
- de uitstraling van de plint bepaalt voor een groot deel de sfeer van de aangrenzende openbare ruimte. De architectonische materialisering en detaillering is tactiel, afwisselend en verfijnd.

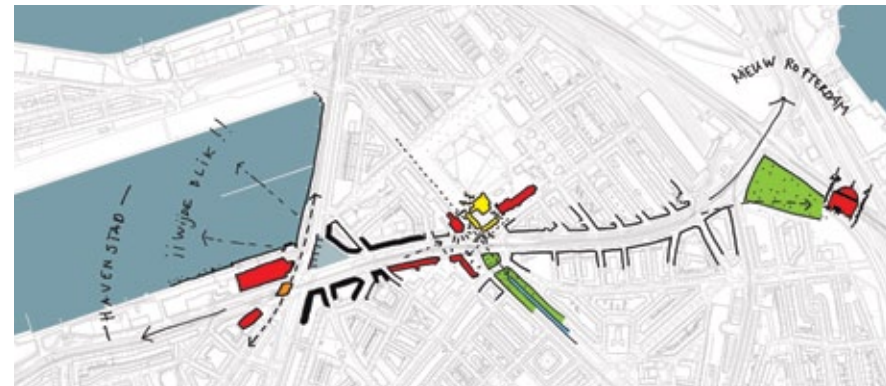
plint Maashaven OZ; gelaagde overgang (blz. 28)

Brede Hilledijk: aansluitingen en overgangen

Brede Hilledijk: ruggengraat

Putselaan: kop, staart, middelpunt

BINNENWERK

toelichting terug te vinden op pagina 49-87.

Koers binnenwerk

Voor de bebouwing geldt: het verfijnen van de lappendeken.

Voor de openbare ruimte geldt: meer rust en continuïteit in de inrichting, meer hiërarchie tussen de straten onderling, meer helderheid in profiel en straatvorm.

Hiërarchie in het stratenpatroon: hoofdstraten en buurtstraten

Op basis van de hiërarchie in het stratenpatroon kan een onderscheid tussen hoofd- en bijstraten worden gemaakt; tussen formele stadsstraten en meer intieme buurtstraten.

Hoofdstraten

De Paul Krugerstraat, Pretorialaan, Bloemfonteinstraat, Martinus Steijnstraat, Johannes Brandstraat, Bothastraat en Riebeekstraat zijn de straten die dwars door de wijk snijden; van de rand naar het plein (blz. 52-53, 86-87, 98-99).

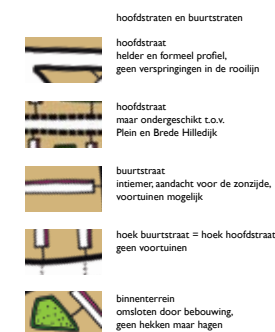
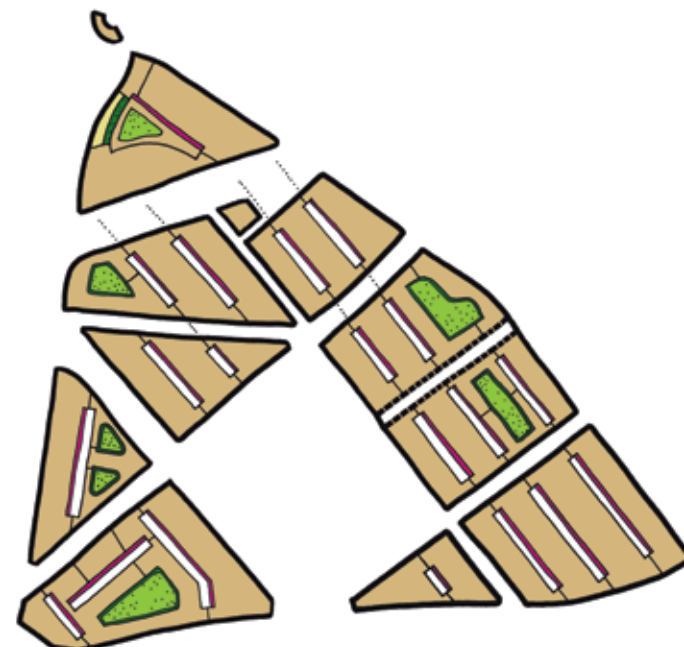
Hiervoor gelden de volgende aandachtspunten:

- formeel straatprofiel, geen voortuinen;
- de zonnige stoep zo breed mogelijk maken en het parkeren naar één kant brengen; dat geeft aan één zijde ruimte voor spelende kinderen;
- bomen in de stoep situeren, in plaats van tussen de auto's;
- in de Paul Krugerstraat bij de bakker, de ijssalon of het café en de toekomstige eetgelegenheden een terrasje of een bank aan de gevel (blz. 110);
- Pretorialaan en Paul Krugerstraat: transformatie van de doorgaande luifels tot individuele luifels per winkelpand of tenminste per bouwstroom en met meer verfijning;
- ontwikkelen en handhaven van een reclamebeleid. In de huidige situatie worden het straatbeeld en de gevels gedomineerd door luifels en reclameborden (zie onderzoek Carolien Bijvoet);
- verfijning van de winkelpuien; zo min mogelijk 'inlooppuien';
- bij nieuwbouw: donkere steenkleuren.

De overige straten zijn de buurtstraten.

Hiervoor gelden de volgende aandachtspunten:

- niet dwarsparkeren maar twee keer langsparkeren;
- de zonnige stoep zo breed mogelijk maken, zodat er gespeeld kan worden (tek. blz. 87);
- bij nieuwbouw: bij voorkeur donkere steenkleuren, incidenteel zijn andere kleuren mogelijk (blz. 79);
- voortuintjes, zoals in de Schalkburgerstraat en de Joubertstraat, zijn mogelijk: de rooilijn

- van de nieuwbouw is dan iets ten opzichte van de hoeken teruggelegd (blz. 86). De voortuinen liggen dan precies in de restmaat, de tuinmuurtjes staan in de oude rooilijn;
- als er voortuinen komen dan per straatwand over de gehele lengte. De tuinen gaan niet tot de hoek van de straat. De hoek met de hoofdstraten is 'steen op steen'.

Binnenterreinen

De binnenterreinen liggen binnen het bouwblok, en niet aan de straat. Het is van belang om een keuze te maken over de mate van openbaarheid.

Bij afsluiting ontstaat de mogelijkheid voor het aanleggen van beschutte en veilige speelterreinen. De overgang van de privé-tuinen naar het collectieve binnenterrein hoeft minder defensief te worden uitgevoerd.

Bij openstelling het binnenterrein groen inrichten of een stenig maaiveld van maken waarop ook geparkeerd kan worden (blz. 74-75).

Verder gelden de volgende aandachtspunten:

- de kooicultuur aanpakken: hekken en schuttingen vervangen door gebouwde erfafscheidingen en/of hagen;
- een gelaagde overgang ontwerpen naar de privé-tuinen.

Straatruimte: bebouwing en openbare ruimte

Het verfijnen van de lappendeken van de straatwanden is het vertrekpunt voor alle toekomstige verandering in de bebouwing; niet wegpoetsen maar erop doorwerken en verfijnen. In het ruimtebeeld van een straat betekent het dat de wanden divers en afwisselend zijn. Om dat te laten spreken is het noodzakelijk dat de straat zelf en alles wat daarin staat zo rustig mogelijk moet zijn. Als de straat rustig is, komen de gevels beter in het zicht, net als de hoeken van de bouwblokken die vaak net door de rooilijn steken.

De volgende aandachtspunten zijn van belang:

Openbare ruimte (blz. 52-53, 70,86-87)

- bomen, auto's en lantaarnpalen op één lijn brengen; ook in de straten die in elkaars verlengde liggen;
- nooit de combinatie van langs- en dwarsparkeren toepassen in één straat;
- hekken, hekjes, stoepjes en andere obstakels zo veel mogelijk verwijderen;
- op termijn zou de heldere stratenverkaveling en de straatwanden terug gebracht moeten worden door de open binnenterreinen te sluiten en de koppleintjes te verwijderen (blz. 81-82);
- het speelterrein midden in de Martinus Steijnstraat verplaatsen naar een binnenterrein (blz. 99);
- niet alles regelen maar ruimte vrijhouden zodat informele, kortstondige of 'onnadrukkelijke' maar wel prettige plekken kunnen ontstaan (bijvoorbeeld een gevelbankje in plaats van het georganiseerde terras, de plastic zitjes op marktdagen etc.)

Bebouwing

- aandacht voor de beëindiging van de straat;
- grootschalige ensembles langs de Maashaven en de noordoostkant van het Afrikaanderplein (in aansluiting op de witte torens);
- voor alle andere hoofd- en woonstraten geldt: kleine korrelgroottes en korte bouwstromen van wisselende lengtes;
- het kleurbeeld van een aantal straten, met name in het oostelijk deel is behoorlijk flets en eentonig (bijv. Tweebosstraat en De la Reystraat). Toekomstige schilderbeurten bieden de kans om te werken aan meer differentiatie en gelaagdheid van de gevelbeelden.

Hoeken

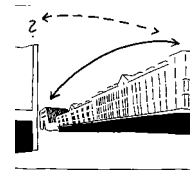
Voor de hoeken zijn de volgende aandachtspunten van belang (blz. 63-67):

- de hoeken in het straatbeeld vrijwaren van obstakels (lantaarnpalen, bomen, parkeerplaatsen, trafo's, verkeersborden etc.);
- de hoeken staan met de voeten in de aarde maar zijn ook de aanhef naar de flankerende gevelwanden. De architectonische verbijzondering van de hoek is subtiel (niet gewoon een verdieping erop);
- de hoeken verwijzen naar elkaar;
- de hoeken zijn de meest pregnante plekken van de gesloten bouwblokken: ze houden de heterogene straatwanden bijeen, ze ondersteunen/begeleiden de heldere contour van de straatruimtes. Ze maken de plekken in de wijk herkenbaar.

Straatwanden

Voor de straatwanden zijn de volgende aandachtspunten van belang:

- elke ingreep/nieuwe invulling in de straatwand respecteert de specifieke stedenbouwkundige situering (rand, woonstraat, Afrikaanderplein) en versterkt de bestaande architectonische karakteristiek (type verzameling architectonische eenheden, blz. 58-59, 61, 65, 67, 79);
- de richting (recht of gebogen) alsmede de maatvoering (breed of smal) bepalen hoe je de wanden kunt waarnemen: overhoeks en/of frontaal, van dichtbij en/of uit de verte. De architectonische uitwerking houdt rekening met de verschillende benaderingen;
- elke ingreep/nieuwe invulling in de straatwand vormt een bijdrage aan de stedenbouwkundige compositie van de straat/ruimte als geheel (blz. 67, 80-81);
- variatie binnen één straatwand: verspringende gevelvakken in plaats van eenduidige horizontale of verticale geleiding (blz. 59, 80-81).

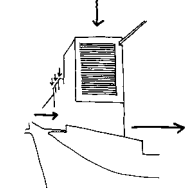
De hoeken zijn de meest pregnante plekken van de gesloten bouwblokken. Ze houden de heterogene straatwanden bijeen, ze ondersteunen/begeleiden de heldere contour van de straatruimtes. Ze maken de plekken in de wijk herkenbaar.

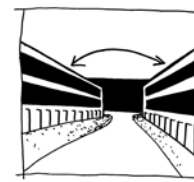
Tegelijkertijd bevinden zich hier de architectonische en programmatie verbijzonderingen van de wanden. De afschuining van 45 werd bepaald door de bouwverordening. Oorspronkelijk bevonden zich hier op de begane grond de ingangen van cafés en winkels, met daarboven veelal bijzondere ramen en accenten als erkers en balkons, met als verticaal sluitstuk een bijzondere topgevel.

Hoe subtiel en weinig nadrukkelijk deze verbijzondering was ten opzichte van de flankerende straatwanden tonen in contrast daarmee bijna alle nieuwbouwvarianten die inmiddels aan de familie van hoeken zijn toegevoegd. Hun verschijningsvorm is veel eenduidiger, ze zijn óf verticaal óf horizontaal geleed, of vallen geheel uit elkaar als amorfe bouwsels. E.e.a. in aansluiting aan de vormtaal van de betreffende bouwstroom. Ze missen een subtiel, decoratieve verbijzondering, die verticaal en horizontaal tegelijk is, die enerzijds even de vinger legt op de hoek, anderzijds de continuïteit van de wanden niet onderbreekt.

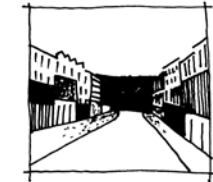
Dat een moderne vertaling van het oorspronkelijk hoektype niet onmogelijk is toont de uitwerking van het deelgemeentekantoor op de hoek Paul Krugerstraat/Maashaven. (zie foto rechts onder vorige pagina)

niet zo.....

maar zo

Gevel

Voor de gevel zijn de volgende aandachtspunten van belang:

- duidelijk herkenbare drieledige gevelopbouw;
- subtiele doch expressieve plasticiteit, ver uitkragende balkons of erkers komen slechts incidenteel voor;
- de materialisering oogt robuust, donkere (steen)kleuren overheersen. Aandacht voor variatie in textuur/reliëf, metselverband, materiaal details, glans;
- verticale gevelopeningen domineren;
- in de compositie van de gevel wordt rekening gehouden met de groepering van gevelementen tot 'gevelvakken' (blz. 58-59, 61, 79, 84-85).

Plint

Voor de plint zijn de volgende aandachtspunten van belang:

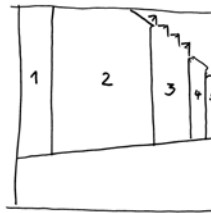
- verzelfstandiging plint: de plint van de bebouwing is de sokkel van de bebouwing en de zoom van het maaiveld. Dat komt in de uitwerking tot uitdrukking (blz. 61);
- in een stedelijke wijk bevindt het wonen zich op een zekere afstand naar de openbare ruimte. De uitwerking van de overgang van openbaar naar privé is daarom gelaagd. Hetzelfde geldt ook voor de kantoorruimtes. Hoe en met welke middelen dat gebeurt volgt uit de specifieke stedenbouwkundige ligging (verhouding tot profiel openbare ruimte, verkeersdrukte, breedte/gebruik stoep, blz. 28, 58-59, 61, 82-83);
- extra verdiepingshoogte en/of afstand naar de openbare ruimte. De entreegebieden liggen terug ten opzichte van de gevelrooilijn of zijn verhoogd ten opzichte van het maaiveldniveau (blz. 58-59);
- aandacht voor een beperkt aantal 'overgangstypes', zeker binnen een straatruimte;
- de uitstraling van de plint bepaalt voor een groot deel de sfeer van de aangrenzende openbare ruimte. De architectonische detaillering is afwisselend en verfijnd (blz. 76-77);
- tussenelement stoep opstand (trasraam): het gevelvlak komt nooit koud aan op de stoep, maar wordt onderbroken door een strook welke zich in materiaal en kleur onderscheidt van het gevelvlak, maar wel aansluit bij het kleurbeeld en het materiaalkarakter van de stoep, zoals bv. hardsteen (blz. 61).

Dakcontour

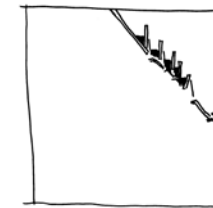
Voor de dakcontour zijn de volgende aandachtspunten van belang:

- de uitwerking van de dakcontour is van belang voor de verschijningsvorm van de bebouwing vanuit de verte en afgestemd op de stedenbouwkundige situering (soort rand, Afrikaanderplein of smalle woonstraat, blz. 61);
- over de gehele lengte van de straatwand gezien is er variatie in de hoogte, profilering en detaillering van de afzonderlijke daklijsten. De dakcontour is een aaneenschakeling van contrasterende details (blz. 61, 76-77, 80-81, 84-85).

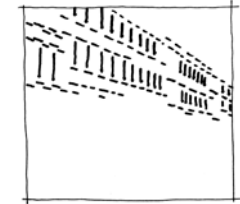
compositie van de straatwand

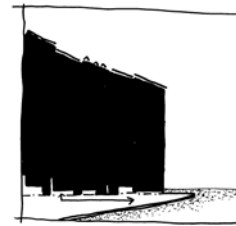
variërende, maar korte bouwstromen

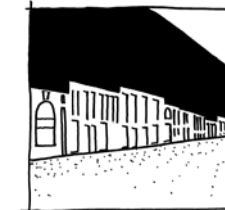
variatie dakcontour

lijst- en lofwerk verschijnt in het perspectief als verspringende (witte) belijning. De verticale gevelopeningen vormen samen met de horizontale lijnen een weefsel

de plint is de zoom van de stoep. Het kleurbeeld en materiaalkarakter van deze zoom sluit aan bij die van de stoep

verzelfstandiging plint en variatie in hoogte, uitwerking en programma

variatie in gevelvakken tussen de bouwstromen onderling

AFRIKAANDERPLEIN

toelichting terug te vinden op pagina 89 - 111.

Koers Afrikaanderplein

Een betere (tactiele) vloer voor de markt, een beter hek voor het park, een goede programmering voor de plint van de bebouwing rondom het plein. En een betere compartimentering van de entree vanaf de Putselaan naar de Pretorialaan en het plein.

Pleinruimte

De Afrikaanderwijk heeft één plein, het Afrikaanderplein.

Als het plein een ui is, dan moeten de lagen ook een geëigend gebruik, betekenis en vorm hebben, en de overgangen moeten waarneembaar zijn. Dat gaat over de randen van het park, de markt en de plint van de bebouwing (blz. 94-99).

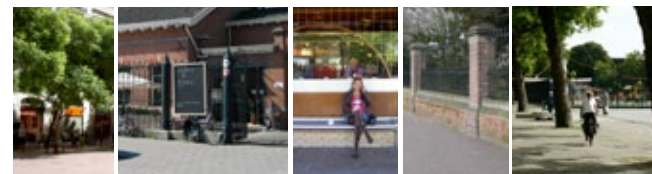
De volgende aandachtspunten zijn van belang:

- een betere entree aan de Putselaan;
- een goed profiel van de Pretorialaan, van de Putselaan tot aan de Maashaven;
- een mooie brede stoep aan de zonzijde van de Paul Krugerstraat (stoep = zoom bebouwing);
- een mooie brede stoep ook bij de Martinus Steijnstraat, zodat de school óp het plein staat (stoep = zoom van het plein);
- verplaatsen van de verkeersdrempel-kinderspeelplaats middenin de Martinus Steijnstraat, straatruimte vrijmaken;
- een continu profiel tussen het Klooster en de Vogelklas, met of zonder auto's;
- aanpassen van het hek (geen kooi maar zoom van de markt en zoom van het park, blz. 102-103);
- vervangen van het asfalt door een materiaal met meer tactiliteit en expressie, zoals klinkers of keien;
- werken aan het effect van de 'tribune': het ordenen van de objecten in de ruimte. Gelaagdheid van de uitzichten op de randen versterken: van rand tot rand, door het park heen en vanuit het park op de randen (blz. 104-107);
- per rand kiezen voor één samenhangende karakteristiek, waardoor de onderlinge contrasten groter worden (blz. 100-101).

Bebouwing

Oost (blz. 100):

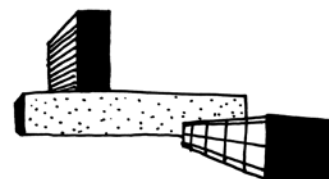
- bebouwingsprincipe met torens doorzetten, waardoor de rand meer een samenhangend geheel wordt;
- architectonische verbijzondering op de plek van Huize Maasveld, maar wel in aansluiting

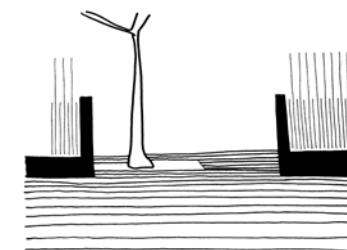
ervaarbare overgangen

kwaliteit van de rand, vloer van de markt, rand van het park

werken aan het effect van de 'tribune': het ordenen van de objecten in de ruimte.

geleidelijke overgang tussen dichte en min of meer doorzichtige vlakken in het hekwerk.

aanbevelingen

aan bovengenoemd bebouwingsprincipe. Blikvanger! Aandacht voor programmatische en architectonische verbijzondering van de plint in aansluiting aan de inrichting van het maaiveld.

Noord (Paul Krugerstraat, blz. 100):

- handhaven van de heterogene mix van min of meer korte bouwstromen uit verschillende bouwperiodes.

West (Pretorialaan, blz. 101):

- verpaupering en verrommeling van de gevelbeelden aanpakken door kozijnrenovatie, verwijderen van de beplating ter plaatse van de dakdozen en herontwerp en verfijning van de entreegebieden;
- differentiatie kleurbeeld;
- herstel van de hoekbebouwing Pretorialaan/Paul Krugerstraat.

Zuid (School, blz. 101):

- herkenbaar en logisch front van de voormalige HBS aan het Afrikaanderplein;
- openbaarheid programma zoeken, plintfunctie aan het park;
- verwijderen noodgebouwen tussen het school en het park;

AANPAK KORTE TERMIJN

- hoekpanden aanpakken, architectonisch en programmatisch. Zo veel mogelijk winkels, eetgelegenheden en cafés in de plint;
- uitstraling van de stoep-/straatruimtes verbeteren door vooral veel op te ruimen, hier en daar kan een gevelbankje komen voor de puien van cafés of winkels, met name aan de noord en oostzijde van het Afrikaanderplein;
- bij toekomstige schilderbeurten de kleurstelling van de straatruimtes in het oostelijk deel van de wijk (met de lange bouwstromen) verbeteren;
- alle witte gevelbeplating ter plaatse van de dakdozen verwijderen en vervangen door een bekleding in een donkerdere kleur;
- meer horeca naar de Afrikaanderwijk lokken, zoals 't Gemaal';
- de doorgaande luifels van de winkels langs de Pretorialaan en Paul Krugerstraat verwijderen en vervangen door individuele, op de architectuur van de winkelpui of de betreffende bouwstroom afgestemde luifels;
- winkelpuien architectonisch verfijnen en verbijzonderen. Zo min mogelijk inlooppuien toestaan;
- reclamebeleid opzetten. Afspraken maken over de verschijningsvorm en het plaatsen van reclameborden.

Bronnen

boeken

- Devolder, A. (red.), *Architectuur Rotterdam 1890-1945: 40 gebouwen gedocumenteerd*, Rotterdam 1991
- Dijk, H. van, *Architectuurgids Rotterdam, 1980* (bij: Wonen-TABK , 5/6)
- Does, T. de, *Rotterdam Afrikaanderbuurt in vroeger tijden, deel 1, Oostvoorne 2000*
- Does, T. de, *Rotterdam Afrikaanderbuurt in vroeger tijden, deel 2, Klaaswaal 2005*
- Gall, S. e.a. (red.), *Rotterdam Zuid, Rotterdam 1987* (nota dienst Stadsontwikkeling)
- Gielen, A., *Ad van der Steur (1893-1953). Zorgvuldig en met kleine stapjes vooruit – architect tussen traditie en vernieuwing*, Rotterdam 2002
- Graaf, J. de, *Architectuur en stedenbouw in Rotterdam 1850-1940*, Zwolle 1992
- Hansen, G. e.a., *De uitleg van Rotterdam-Zuid 1880-1980*, Utrecht 1980 (scriptie)
- Klerk, L. de en H. Moscoviter (red.), *'En dat al voor de arbeidende klasse': 75 jaar Volkshuisvesting Rotterdam*, Rotterdam 1992
- Klerk, L. de, *Particuliere plannen. Denkbeelden en initiatieven van de stedelijke elite inzake de volkswoningbouw en de stedenbouw in Rotterdam (1860-1950)*, Rotterdam 1998
- Kraaij, A., J. van der Mast, *Rotterdam Zuid: voorstad tussen droom en daad*, Delft 1990
- Laar, P. van der, *Stad van formaat, geschiedenis van Rotterdam in de 19e en 20e eeuw*, Zwolle 2000 (deel 2)
- Laar, P. van de, *Historische atlas van Rotterdam. De groei van de stad in beeld*, Amsterdam 2004
- Palmboom, F., *Rotterdam verstedelijkt landschap*, Rotterdam 1987
- Pijfers, H., *Naast de kerk: een katholiek verleden is nooit weg*, Nijmegen 1999
- Strij de Regt, M. van, *Afrikaanderwijk: de zeven levens van een wijk*, Rotterdam 2001
- Soet, W. (red.), *STZ in vorm: projecten in perspectief*, Rotterdam 1997
- Wallis de Vries, G., *Krachtens de bouwverordening. Bouw- en Woningtoezicht, Rotterdam 1861-1986*, Rotterdam 1986
- Voet, H.A., H.J.S. Klaassen, *Groeten uit Rotterdam-Zuid: deel 3, Capelle aan den IJssel 1984*
- Winter, P. de, *Havenarchitectuur. Een inventarisatie van industriële gebouwen in het Rotterdamse havengebied*, Rotterdam 1982
- Wolters, R., *Schooien en opgroeien rondom de kerk in de Afrikaanderwijk, Zaltbommel 1998*
- Wolters, R., *Blik op Zuid, Capelle aan den IJssel 2001*

archieven

Gemeentearchief Rotterdam (GAR)

- collectie: bibliotheek
 - collectie: fotocollectie
 - collectie: kartografische documenten
- Gemeente Rotterdam dS+V
- pandkaarten

rapporten

Andela, G. e.a., Monumenten Inventarisatie Project Rotterdam, z.p., z.j.

Bijvoet architectuur & stadsontwerp, SO Pretorialaan, Rotterdam 9 oktober 2006

H+N+S Landschapsarchitecten, Een veelkleurige wijk, Afrikaanderwijk de moeite waard, Utrecht november 2001

Koepelnota Welstand Rotterdam, Rotterdam 28 mei 2004

Lukkien Design, Parkstad Rotterdam, aangepast definitief rekenmodel, Amsterdam 21 augustus 2006

Juryrapport Omgevingsarchitectuurprijs, uitgave stichting OAP, Reeuwijk 2006

Vestia Rotterdam Feijenoord, Complexinformatieoverzicht, Rotterdam 28 augustus 2001

internet

bonas.nl

fotovanrotterdam.nl

gemeentearchief.rotterdam.nl

beeld

Dienst voor het kadaster en openbare registers, Apeldoorn: topografische kaarten

Uitgeverij Voet: zwart/wit foto's J.F.H. Roovers

actuele foto's

Els Bet

Heide Hinterthür

Leon van Meijel

Oriëntatiekaart

1. gemaal / restaurant 't gemaal
2. Hillekop
3. Hilleliet
4. deelgemeente Feijenoord, kantoor
5. kapokfabriek / expeditiebedrijf / kantoor NTI / Vestia
6. kerk, gereformeerd (gesloopt)
7. kerk, katholiek (St. Franciscus) / Huize Maasveld
8. klooster en school / wijkgebouw 't Klooster
9. locomotievenloods (gesloopt)
10. Maashaven
11. Maashavensilo
12. meelfabriek Latenstein
13. meelfabriek Meneba
14. Parkstad
15. 'Pretoria', gebouw
16. Rijnhaven
17. Santos, pakhuis
18. school, da Costa-
19. school, vml. HBS / nu moskee
20. sporthal
21. Thomsen's havenbedrijf, vml. kantoor
22. verffabriek 'hillesluis' / zwembad

colofon

Handboek Afrikaanderwijk
cultuurhistorische en ruimtelijke karakteristiek

In opdracht van Vestia Rotterdam Feijenoord
mei 2007

Els Bet	stedebouwkundige, Den Haag
Heide Hinterthür	architect, Topaz Architecten, Amsterdam
Leon van Meijel	architectuurhistoricus, Van Meijel adviseurs, Nijmegen
Carin Jannink	landschap en stedenbouw Rotterdam
Maarten Wamsteeker	tekenaar
Jesse Karthaus	grafische vormgeving

begeleiding Vestia:
Jenny Schakelaar
Inger Pons
Josephine Verhoef
Hans Moerenhout
Peter Willems

oplage 150 stuks
druk NDR Den Haag

